

VIGILIA

2003 / 10

PASKAI LÁSZLÓ: **A magyar katolikus egyház helyzetéről**
BAÁN ISTVÁN: **Hogyan imádkoztak
az első egyiptomi szerzetesek?**

Emlékezés Rónay Györgyre
Buda Attila, Ferenczi László, Gömöri György
és Rónay László írása
Makay Ida, Makkai Ádám és Rónay György versei

Beszélgetés Makay Idával

VASADI PÉTER: **Jegyzetlapok**

LUKÁCS LÁSZLÓ:	Hagyomány és mérték	721
PASKAI LÁSZLÓ:	A magyar katolikus egyház helyzetéről <i>(előadás)</i>	722
BAÁN ISTVÁN:	Hogyan imádkoztak az első egyiptomi szerzetesek? <i>(tanulmány)</i>	729
FARKASFALVY DÉNES:	Istenélmény a zsoltárokból <i>(tanulmány) (II. rész)</i>	739
SZOMBATH ATTILA:	A vallási tapasztalat metafizikai értelmezéséről <i>(tanulmány) (II. rész)</i>	747

SZÉPÍRÁS

RÓNAY GYÖRGY:	Kettős emlék; Hét Törpe <i>(versek)</i>	755
RÓNAY LÁSZLÓ:	Sík Sándor és Rónay György, a Vigilia szerkesztői <i>(esszé)</i>	760
GÖMÖRI GYÖRGY:	Emlékek a hajdani Vigiliáról és Rónay Györgyről <i>(esszé)</i>	765
MAKKAI ÁDÁM:	Mátyás teplotmához; A templomtisztító; Nem ember ellen; Adj nekünk fohászt! <i>(versek)</i>	768
FERENCZI LÁSZLÓ:	Rónay Györgyről <i>(esszé)</i>	771
BUDA ATTILA:	Ki hát az, aki nem fél? Rónay György: <i>A párduc és a gödölye (tanulmány)</i>	772
MAKAY IDA:	Pompéji hamujában; A mély kataton éj; Reménytelen; Parázs, pernye már <i>(versek)</i>	782

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

BENDE JÓZSEF:	Makay Idával	784
---------------	--------------	-----

MAI MEDITÁCIÓK

VASADI PÉTER:	Jegyzetlapok	791
---------------	--------------	-----

KRITIKA

RÓNAY LÁSZLÓ:	Kritikusok önarcképei	794
---------------	-----------------------	-----

SZEMLÉ

(a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	797
---	-----

Hagyomány és mérték

Félek személyes hangon megszólalni, pedig a személyességet tartom az egyik legnagyobb értéknek. Abban a kétezer leütésnyi terjedelemben, amely ezen az oldalon havonta rendelkezésemre áll, legszemélyesebb tapasztalataimat is igyekszem általánosságban megfogalmazni, kerülve az egyes szám első személyt. Félek a személyes emlékezésektől is, hiszen az emlékezők többnyire inkább önmagukról írnak; valamit talán mégis elárulnak arról, akiről szólniuk kellene, akinek alakja így sokféle fénytörésben rajzolódik elénk.

Amikor most Rónay Györgyre emlékezik a Vigilia (ahogy a szeptemberi számban Sík Sándort idézte meg kiadatlan verseivel), mégis úgy érzem: ki kell lépnem az általános alany személytelenségéből, hogy köszönetet mondjak mindkettőjüknek. Hiszen Sík Sándor egyengette szerzetestanári életem kibontakozását, Rónay György pedig pályakezdésem éveiben nemcsak az írás mesterségére tanítgatott, hanem arra is, hogyan igazodhatok el az akkori társadalom, kultúra és egyház kusza és ellentmondásos életében.

Sík Sándor egy mosolyát kisdíák koromból őrzöm: fagyos és sötét téli hajnalokon jártunk ministrálni a piarista kápolnába, tekintélyt parancsoló, komoly (olykor komor) tanárok miséin. Amikor Ő bejött a sekrestyébe, odalépett a sorára váró, félig még bóbiskoló kisfiúhoz, és kedvesen megszólította. Hogy mit mondott, arra már rég nem emlékszem, de azt tudom, hogy ez a mosolya indított el a piarista hivatás felé. Későbbi sorsom szempontjából is meghatározó lett biztatása: egyetemista koromban megkérdezte, miről írnék szívesen a Vigiliában. Első kis írásom így jelent meg abban a lapban, amely gimnazista koromtól tájékozódást adott az irodalom és az egyház életében.

Rónay Györgyöt diákként ismertem meg: az államosítás után újraindult budapesti piarista gimnáziumban nem volt franciatanár, és ő „beugróként” vállalta a tanítást. Rendhagyóak voltak ezek a franciaórák: európai távlatokat nyitott diákjai előtt, főleg az új francia katolikus irodalom bemutatásával. Évekkel később személyes közelségbe kerülhettem vele. Akkor már — a Vigiliából való, közel egy évtizedes száműzetése után — ő volt a lap főszerkesztője. Vitathatatlan volt a tekintélye az irodalomban, de még jobban tiszteltem tisztánlátásáért és erkölcsi szilárdságáért. Igaz, sokszor magányosan állt a „Legfőbb Illetékesek” árnyékában burjánzó „feljelentők”, „szellemi tolvajok”, „zsenitiszben szenvedő dilettánsok”, a mások vállán felkapaszzkodó „Sürögiek” dzsungelében.

Kettejük alakja és munkássága véglegesen mércét állított a Vigilia elé: emberségből és kereszténységből, erkölcsi és esztétikai minőségéből.

A magyar katolikus egyház helyzetéről

PASKAI LÁSZLÓ

Paskai László bíboros, ny. prímás, érsek előadása elhangzott 2003. június 25-én Dobogókőn, az európai Püspöki Konferenciák Liturgikus Tanácsai titkárainak kétélvete sorra kerülő találkozásán.

A szerzetesrendek újraszervezése

A magyar katolikus egyház mai helyzetének megértéséhez vissza kell utalnom a másfél évtizeddel ezelőtti időre, amikor az egyház is elnyerte működési szabadságát. A diktatúra idején, négy évtizeden keresztül az ateizmus volt a hivatalos ideológia, amely — főleg a kezdeti évtizedekben — a vallás minél előbbi megszüntetésére törekedett, nemcsak ideológiai, hanem adminisztratív eszközökkel is. A vallásos embereket diszkrimináció érte, korlátozták az egyházak tevékenységét, a törvény tilalmával megszüntették az egyházi intézményeket, megtiltották a szerzetesrendek működését, a katolikus iskolákat államosították, visszaszorították a hitoktatást, az egyházi ingatlanok legnagyobb része állami tulajdonba került. A vallásellenes ideológiának máig ható nyomai maradtak a közgondolkodásban. A rendszerváltozás után ebből a helyzetből kiindulva kellett a vallási megújuláson fáradoznunk. Ezért a szabadság elnyerése után az egyik fontos feladat az egyházi intézmények újraszervezése volt.

A diktatúra idején — négy tanító rend korlátozott tevékenységének a kivételével — nem működhettek a szerzetesrendek, a rendtagoknak el kellett hagyniuk kolostoraikat. 1950-ben mintegy tizenkétezer férfi és női szerzetes került az utcára lakás és foglalkozás nélkül. A szabadság elnyerése után a szerzetes közösségek nagy buzgósággal és áldozatossággal kezdték az újjászervezést. Lassanként sikerült az államosított ingatlanjaikból olyan épületeket visszaszerezniük, ahol elkezdhették a közös életet. Komoly problémát jelentett, hogy az élő szerzetesek idősök voltak, hisz négy évtizeden keresztül nem volt utánpótlás. De az is problémát jelentett az újjászervezésben, hogy négy évtizeden keresztül a fiatalok nem találkoztak szerzetesekkel, és így nem ismerték a szerzetesi életet. Az viszont kérdés, hogy az újjászerveződött szerzetesi közösségek közül az utánpótlás hiányában melyik marad életképes.

A katolikus iskolák újraszervezése

A háború előtt az iskolák fele felekezeti iskola volt. 1947-ben valamennyi egyházi iskola állami iskolává lett, ingatlanjaik és felszereléseik állami tulajdonba kerültek. A diktatúra idején két-két fiúgimnáziumot tartottak fenn a bencések, a ferencesek és a piaristák, és két leánygimnáziumot az iskolanővérek. A katolikus iskolák újraindítása eleinte több oldalról is ellenállásba ütközött. Jelenleg mintegy 200 katolikus óvoda, általános iskola, középiskola működik. (Református és evangélikus fenntartásban ennek kb. a fele van.) A katolikus egyház visszakapott két pedagógiai főis-

kolát. Reményünk szerint részben ezek biztosítják a jövőben a katolikus iskolák pedagógusainak az utánpótlását. A háború előtt a budapesti állami egyetemen volt teológiai fakultás, de ezt 1950-ben elválasztották az egyetemtől, és mint Hittudományi Akadémia működött akadémiai grádusok adásával. A szabadság elnyerése után a Szentszék szándéka az volt, hogy a teológiai fakultás ne térjen vissza az állami egyetemre, hanem alakuljon önálló katolikus egyetem. Ennek megfelelően létrejött a katolikus egyetem, amelynek jelenleg négy fakultása van: teológiai, bölcsészeti, jogi és informatikai.

A plébániai közösségek újrászerveződése

Feladat volt az egyházközségi élet újjászervezése is. Az előző politikai rendszerben az egyházközségek inkább forma szerint léteztek. Szükséges volt, hogy az egyházközségek — a lehetőségeknek megfelelően — újrakezdhesék teljesebb körű lelkipásztori munkájukat. Ezt segítette az egyházközségi életről kiadott szabályzat. Több helyen ugyan nem tudták a szabályzatot megtartani, mégis sok indítást adott a sajátos feladatok vállalására és végzésére, főleg a nagyobb egyházközségekben.

Az egyházi sajtó újrászervezése

A diktatúra eleinte megakadályozta, később erősen korlátozta az egyházi sajtót és könyvkiadást. Nagy segítséget jelentettek abban az időben a külföldön kiadott magyar nyelvű teológiai könyvek. A szabadság elnyerése után több egyházi könyvkiadó és lapkiadó kezdte meg működését, és így az egyházi sajtó kibővült. Ez örvenletes tény, de az sajnálatos, hogy nincs a kiadók közt egyeztetés.

A lelkipásztori élet

A vallásszabadság törvénye

Az első szabad parlamenti választást követően teljesen szabaddá vált az egyház működése. A lelkiismereti és vallásszabadságról kiadott törvény biztosította valamennyi vallás működésének a szabadságát. A törvény nem határozza meg a vallás fogalmát, ennek következtében legkülönbözőbb tartalmú vallást lehet alapítani. Ha egy vallásinak nevezett közösségnek száz tagja van, akkor kérheti a bíróságtól, hogy jogi személyként jegyezzék be. A bíróság nem ellenőrizheti a vallás tartalmát. A bírósági bejegyzés bizonyos törvényi előnyökkel jár. Emiatt nagyon megszorodtak a különböző vallások. Jelenleg több mint százötven vallás rendelkezik jogi személyiséggel. Volt próbálkozás a törvény módosítására, de az országgyűlés ezt elutasította. A vallásszabadság törvénye biztosította, hogy ismét létrejött a diplomáciai kapcsolat a Magyar Köztársaság és az Apostoli Szentszék között.

A pápalátogatás

A magyarországi lelkipásztori életet nagyban segítette II. János Pál pápa lelkipásztori látogatása 1991. augusztus 16. és 20. között. Mindenütt nagy lelkesedéssel fogadták. A pápalátogatás akkor történt, amikor a vallási és társadalmi élet megújítása nagy lelkesedéssel folyt. A pápa tanítása, útmutatásai segítették az egész magyar közéletet, és nagy hatással volt valamennyi

magyarra. Örvendhettünk lelkipásztori látogatásának 1996-ban is, amikor meglátogatta Pannonhalmát a monostor alapításának, ezzel együtt a magyar iskolai oktatásnak ezredik évfordulója alkalmából, majd Győrött találkozott a magyar hívekkel és meglátogatta a mártírhalált halt győri püspök, Apor Vilmos sírját.

A pápalátogatás sajátos eredménye volt az egyházmegyei határok módosítása, melyek már nem feleltek meg a lelkipásztori szempontoknak. 1993-ban a Szentszék rendelkezése szinte valamennyi egyházmegye határát módosította. A módosítások a II. Vatikáni zsinat előírása szerint történtek, amelynek két fő irányelve volt: lelkipásztori szempontból a püspök minél könnyebben tudja irányítani az egyházmegyéjét; az egyházmegyének egységes, összefüggő területe legyen. Két új egyházmegye is alakult. A területi módosítással együtt nemcsak plébániák, hanem papok is átkerültek más egyházmegyébe. Ez a módosítás a papok közül többeket lelkiileg érzékenyen érintett, mert megmaradt lelki kötődésük az eredeti egyházmegyéjükhöz. Mégis mindenki tisztelettel fogadta a pápai döntést, és ennek megfelelően alakult a lelkipásztori élet irányítása.

Az egyházmegyei zsinatok

A lelkipásztori élet megújítását szolgálták az egyházmegyei zsinatok. Az első zsinat 1994-ben volt Esztergomban, majd ezt követően minden egyházmegye megtartotta saját zsinatát. Az egyházmegyei zsinatok alkalmul szolgáltak arra, hogy az egyházmegye papjai és hívei közösen eszmélődjenek a feladatokról, keressék a helyes gyakorlati megoldást. A kiadott zsinati könyvek megfogalmazták az egyes egyházmegyék számára a lelkipásztori útmutatásokat, előírásokat, javaslatokat.

Az ifjúsági pasztoráció

Az előző politikai rendszer igen erősen korlátozta a hitoktatást, még inkább az ifjúsággal való foglalkozást, az ifjúsági közösségek kialakítását. Felnőtt egy generáció, amelynek nagy része vallással, hittannal nem találkozott. A fiatalság kisebb része nyert hitoktatást, illetve kapott keresztény nevelést szülei gondoskodásából. A jelen helyzet részint az előző politikai korszak ateista betiltottsága miatt, részint a beáramlott szekularizmus és fogyasztói szemlélet miatt nem kedvez az ifjúság keresztény nevelésének.

A szabadság elnyerése után a hitoktatás lehetősége szabadabbá lett. Lehetséges a hitoktatás az iskolákban, ha a szülő ezt kéri. Mivel a szülők többsége nem kéri gyermekük hitoktatását, főleg a városokban sok olyan iskola van, ahol egyáltalán nincs hitoktatás. Az iskolával kapcsolatban problémát jelent, hogy a hitoktatás nem az órarendben szerepel, hanem a tanítás előtt vagy után tartható. Sok esetben két vagy több évfolyamból lehet az előírásoknak megfelelő létszámú csoportot kialakítani. Az iskola mellett lehetséges a hitoktatás a plébánián. Ennek a módnak előnye, hogy a résztvevőkkel komolyan lehet foglalkozni, életkoruknak megfelelő csoportokban, közösség alakul ki közöttük, kapcsolatba kerülnek a templommal, a liturgiával.

Nehéz számokban megközelíteni, hogy az iskolások hány százaléka részesül hitoktatásban. Saját tapasztalatomból Budapestre hivatkozom, ahol az általános iskolásoknak még a húsz százaléka sem. A megkeresettek fele sem jut el az elsőáldozásig, ezeknek a fele sem részesül bérálásban. Ez a néhány adat is mutatja, hogy mennyire szükséges a katolikus iskola, ahol keresztény nevelés történik, az órarendben szerepel a hitoktatás, és felkészítik növendékeiket a szentségek vételére. A plébániák törekednek ifjúsági közösségek létrehozására. Általában elmondható, hogy az ilyen közösségek őrzik meg a keresztény lelkiséget, képviselik a keresztény értékeket a közéletben, és ezekből jönnek létre az elkötelezett keresztény családok. Az egyetemi városokban működnek az egyetemi lelkészségek, és együttműködnek egymással. Sajnos, nem rendelkezünk megfelelő számú kollégiummal, ami pedig nagyon szükséges volna a hitüket megőrző egyetemisták részére.

A családpasztoráció

Mint más országokban, nálunk is kiemelkedő feladat a család-pasztoráció. A családi élet nagyon törékennyé vált. Minden egyházmegye nagy gondot fordít erre. Az említett egyházmegyei zsinatok kiemelten foglalkoztak a család-pasztorációval. Több közösség és lelkiségi mozgalom feladatának tekinti a családok életének a segítségét. A családi élet segítésére a Püspöki Kar külön körlevelet adott ki *A boldogabb családokért!* címmel. A körlevél elsősorban a hívek szemével és gondolkodásával írt a keresztény családi életről.

A társadalmi kérdések

A szabadság légköre tette lehetővé, hogy nyíltan szólhatunk a társadalmi élet kérdéseiről. Püspökkari körlevél jelent meg *Igazságosabb és testvériesebb világot!* címmel, amely a katolikus társadalmi tanítás alapján szól gazdasági, politikai, társadalmi életünkről, a szociális viszonyokról, a kultúra és a nevelés kérdéséről. A körlevélre széles rétegben felfigyeltek, és meglepően jó visszhangot váltott ki. Jelenleg folyamatban van egy püspökkari körlevél elkészítése a bioetikáról.

A paphiány

A lelkipásztori életben nagy gondot jelent a paphiány, a papok előrehaladt életkora. A szolgálatban lévő papok fele hatvan évnél idősebb. A papnövendékek száma kevés. Ezért szükséges a hívek segítsége a hitoktatásban, a lelkipásztori feladatokban is. Országosan megvan a törekvés alkalmas civilek képzésére. A lelkipásztori feladatok ilyen megszervezését nehezíti, hogy alkalmas civil segítőt több helyen nehezen lehet találni. Több lelkipásztor és hívő idegenkedik az ilyen segítestől. A lelkipásztori munkáért az egyházközségek nagyon kevés díjazást tudnak adni. A minisztérium a hitoktatóknak a szokásos óradíjat kiutalja, ezért a laikus hitoktatók díjazást kapnak munkájukért.

Fontos feladat a civil hitoktatók, lelkipásztori kisegítők, illetve a teológia iránt érdeklődők számára a teológiai tanulmányok elvégzésének a biztosítása. Minden egyházmegye saját körülményeinek megfelelően szervezte meg a teológiai képzést. A lelkipásztori feladatok ellátását segítik az állandó diakónusok is.

Megjelentek a különböző lelkeségi mozgalmak, amelyek általában értékesen segítik a keresztény élet mélyítését saját karizmájuk szerint. Mint máshol, nálunk is sok olyan lelkeségi mozgalom alakult ki, melyek nem kapcsolódnak a plébániai közösség életéhez. Van olyan mozgalom is, amely egyoldalú, vagy megosztja a plébániai közösséget.

**A szentségi
pasztoráció**

A II. Vatikáni zsinat szellemében megtörtént a liturgikus élet megújítása. A magyar nyelvű liturgikus szövegek aránylag későn jelentek meg. Ennek oka az volt, hogy mivel kis nemzet vagyunk, kevés szakemberrel rendelkezünk. Továbbá, akik áldozatosan vállalkoztak a fordításra, azoknak egyéb lelkipásztori feladatokat is kellett végezniük. A megjelent magyar nyelvű liturgikus szövegek a fordítók áldozatos munkáját dicsérik.

A szentségek kiszolgáltatásának a feltételeit meglévő helyzetünknek megfelelően törekszünk irányítani. Az említett egyházmegyei zsinatok szabályozták a beavatási szentségek felvételének a feltételeit. A keresztséggel kapcsolatban hangsúlyozott a törekvés, hogy olyanok részesüljenek a keresztségben, akiknél megvan az erkölcsi bizonyosság a hitre való eljutásra. Országosan az elsőáldozás korhatára a kilencedik, tizedik év, a bérmálás korhatára a tizennegyedik, tizenötödik év. Mindkettőt megelőzi két-két év hittani felkészítés. A felnőttek számára többfelé elkezdődött a katekumenátus intézménye. Ez a felkészítés inkább nagyobb városokban lehetséges. Az Eucharisziával kapcsolatban a papok a római előírásokat általában megtartják. A misén résztvevők legnagyobb része szentáldozáshoz is járul. A lelkipásztorok igyekeznek a szentségimádás gyakorlatát fenntartani, bár az életkörülmények megváltozása miatt kevesebben tudnak ezen részt venni. A kiengesztelődés szentségével nálunk is kevesen élnek, bár a lelkipásztorok buzdítanak erre. A közösségi feloldozás — egy-két illegitim esettől eltekintve — nincs gyakorlatban. Kevesen kötnek egyházi házasságot. Sokan polgári házasságban élnek. Szaporodik azok száma, akik élettársi kapcsolatban élnek, vagy egyszerűen csak együtt élnek. Sok a válás, fogy a gyermekek száma.

Amióta a szabadságot elnyertük, a karitás területén is hatékonyabban tudunk dolgozni. Több szervezet alakult, amelyek közül különösen kiemelkedik a Magyar Máltai Szeretetszolgálat az egész országra kiterjedő szervezetével: segíti az öregeket, elhagyottakat, hajléktalanokat, munkanélkülieket nemcsak hazánkban, hanem a szomszédos országokban is.

Az ökumenizmus

Az egyházi előírásoknak megfelelően törekszünk az ökumenizmust szolgálni. Magyarországon előzőleg sokkal nagyobb feszültség volt a katolikus és a protestáns egyházak között, mint más országokban. Ezért az ökumenikus kapcsolatok nehezebben indultak el. Szükség van a kiengesztelődésre, a megbékélésre, amelynek kiemelkedő ténye volt, hogy 1991-ben a pápa Debrecenben megkoszorúzta a katolikusok által elhurcolt gályarabok

emlékművét, majd 1993-ban a protestánsok koszorút helyeztek el Esztergomban a protestánsok által meggyilkolt kassai vértanúk ereklyéje előtt.

Az ökumenizmus nélkülözhetetlen eszköze a közös imádság, amely — a püspökök bekapcsolódásával is — a januári imahét keretében és más alkalmakkor a hívek nagy számú részvételével történik. A gyarapodó személyes kapcsolatok segítenek egymás kölcsönös, testvéri megismerésében, az előítéletek leküzdésében. Gyarapszik az együttműködés a közéletben, a közös érdekek képviselésében, az iskolákkal kapcsolatos ügyekben, a karitás területén. Az ökumenizmus területén az egyházi vezetők megtartja az előírásokat. A híveink részéről szélsőségek előfordulnak, mert nem értik az ökumenizmus katolikus szellemét. Ez pedig a lényegi kérdések relativizálását eredményezheti. A legutóbbi pápai enciklikával kapcsolatban, amely az Eucharisziáról szólt, az evangélikus egyház részéről nálunk is hasonló kritika hangzott el, mint a nyugati országokban. Az evangélikus egyház lapjában ilyen címmel jelent meg a bíráló: „Áprilisi fagy az ökumenizmus kertjében.”

Előretékinés

Magyarország a következő év májusában az Európai Unió tagja lesz. Ez a tény meghatározó lesz nemcsak gazdasági és társadalmi életünkben, hanem hatással lesz keresztény életünkre is. Az előretékinés útmutatójának tartom azt, amit a pápa 1982. november 9-én Santiago de Compostelában mondott egész Európának: „Én Róma püspöke és az egész egyház pásztora, Santiagóból hozzád kiáltok, ősi Európa: Találd meg önmagadat! Légy önmagad! Éleszd fel gyökereidet! Élj azokból az autentikus értékekből, amelyek dicsőségessé tették történelmedet és áldásossá jelenlétedet más kontinenseken. Teremtsd lelki egységedet, más vallások iránti teljes tisztelettel. Add meg a császárnak, ami a császáré, és Istennek, ami az Istené. Ha Európa újra megnyitja kapuit Krisztusnak, és nem fél megnyílni üdvözítő szeretete előtt, akkor nem a bizonytalanság és a félelem fogja irányítani, és olyan új korszak nyílik meg, amely az egész világ javát fogja szolgálni.”¹ A két évtizeddel ezelőtt elhangzott pápai szavak ma is aktuálisak. Az Európai Unióba való belépéskor világos útmutatást ad a magyar katolikus egyháznak.

Az Európai Unió küszöbén

¹*La Chiesa del mondo intero*. Edizioni Ares, 1985, 37.

Örvendetes esemény, hogy hazánk is tagja lesz ennek a politikai és gazdasági egységnek. De ez a nagy közösség csak akkor lehet igazán humánus, az emberi személyiségnek és méltóságának a munkálója, ha képes a teljes embert szolgálni. Az Európai Uniónak a politikai és gazdasági tényezők mellett lélekre és kultúrára is szüksége van: mert különben „lélekteleenné” válik.

Az Európai Unióba történő belépés kapuja előtt, sajnos, a közgondolkodást legjobban az foglalkoztatja, hogy anyagi szempont-

ból mit nyerünk a belépéssel. Kevesebb szó esik arról, hogy a közös keresztény európai értékeket is munkálnunk kell, és csak a múltnak erre az alapjára lehet a jövőt eredményesen felépíteni.

Sajnálatosnak tartom azt is, hogy minden belépő állam csak a saját érdekeit tekinti. Hisz nemcsak kapni, hanem adni is kell. Mi, magyarok ezeréves államiságunkkal, keresztény kultúránkkal, szellemi alkotásainkkal, emberi nagysággal rendelkező történelmi személyeinkkel olyan értékeket birtokolunk, amelyekkel gazdagítani tudjuk a sokszínű és sokarcú európai kultúrát és szellemiséget. Úgy kell saját kultúránkat megőriznünk, hogy általa gazdagítsuk az egész európai közösséget, amint ez a múltban is megtörtént. Kell, hogy az Európai Uniónak lelke is legyen. A kereszténység, minden ellene felhozható hibái ellenére is a lélek szerepét töltötte be, amikor szolgálta Európa lelki, szellemi, kulturális életének a formálását. Európa önazonosságához hozzátartozik a keresztény múlt, amelyre felépíthető a jelenben a teljes embert szolgáló Európa. A kereszténységnek ma is küldetése, hogy lelket adjon a közösségnek. Vannak, akik tudatosan ki akarják kapcsolni a kereszténységet az európai jövő építéséből, közömbösek a lelki és erkölcsi értékek iránt. A kereszténység nem egy helyen hasonlít — a szentírási kifejezéssel élve — a „kised nyáj”-hoz, mégis kimeríthetetlen lelki tartalommal és erővel rendelkezik a jövő építésében. Már a kezdeti évszázadokban is olyan lelki erővel és erkölcsi gazdagsággal rendelkezett, amely a korabeli kultúrát, társadalmi helyzetet jobbra fordította, az emberi méltóságot és emberi jogokat hatékonyan szolgálta, politikai határoktól függetlenül. A magyar egyháznak sem azt kell nézni, hogy „kised nyáj”-e, hanem bízva a Szentlélek erejében, töretlenül kell munkálnia a keresztény értékek sugárzását a saját országában éppen úgy, mint az Európai Unióban.

**A közép-európai
országok lelki
programja**

Sajátos program alakult ki a közép-európai országok katolikus püspöki karainak az elhatározásából. A Szentatya indításai alapján nyolc közép-európai ország együttműködést kezdeményezett, amelynek alap gondolata: „Krisztus Európa reménye”. Az együttműködés célja a közös hitből eredő reményünk megünneplése, a népek kölcsönös kiengesztelődésének a munkálása, az egyházak együttműködésének az előmozdítása, az Eucharisztia iránti tisztelet és a Mária-tisztelet megvallása. Magyarországon Erdő Péter prímás, érsek pünkösöd vasárnapján az esztergomi bazilikában, majd másnap a kiemelkedő zarándokhelyen, Máriaremetén összegyűlt nagyszámú hívek, főleg fiatalok előtt megnyitotta a Közép-Európai Találkozót. Kiemelte azokat a szempontokat, amelyekkel bekapcsolódhatunk a közép-európai missziós programba. Más egyházmegyékben is megtörtént ennek a programnak a megnyitása. A záróünnepségre — „Népek zarándoklata” — 2004. május 21. és 23. között kerül sor a közép-európai nagy búcsújáró helyen, Mariazzellen.

Hogyan imádkoztak az első egyiptomi szerzetesek?

BAÁN ISTVÁN

A szerző patrisztikával és egyháztörténelemmel foglalkozik. A Miskolci Egyetem tanára, a Magyar Patrisztikai Társaság elnökségének tagja. Legutóbbi írását 2003. 6. számunkban közzöltük.

A vértanúk korának letűntével a keresztény radikalizmus újabb formája öltött testet a pusztába visszavonuló remetékben, szerzetesekben. Az elsők, az „úttörők”: Antal, Makáriosz, Sziszoész valóban különös, a világgal össze nem hasonlítható életet éltek. Hírük rohamosan terjedt, s hamarosan mindenhol követők szegődtek nyomukba. Arseniosz a császári palotát hagyta ott a pusztá kedvéért, Mózes a rablóvezérséget cserélte fel a szerzetesi szíkölködéssre, Karión fiával, Zakariással hagyta ott családját. Körülöttük lassanként szerzetestelepek alakultak: az Alexandriától 60 km-re délkeletre fekvő Szkétiszben (Wadi Natrun=Nátron-völgy), Nitriában és Kelliában. Pakhómiosz a felső-egyiptomi Tabennisziben 320 körül szervezte meg monostorát, amely lassan szinte várossá nőtt.

Életmódjuk biztosítékot nyújtott rá, hogy az imádságban és önmegtágadásban szerzett tapasztalatuk mások számára is támaszul szolgálhat. Ezért keresték fel őket azok, akik tanítványaikul akartak szegődni, vagy egyszerűen olyanok, akik a világi életben nem találtak eléggé szilárd fogódzópontot lelki életük fejlesztéséhez. Nem hosszú fejtegetéseket, kifinomult magyarázatokat vártak tőlük, hanem egy frappáns mondatot, „igét”, amely egyetlen, könnyen megjegyezhető gondolatba sűrítette a remete spirituális tapasztalatát.

Az atyák mondásainak írásbeli rögzítése: A szent öregek könyve

Az átörökített és feljegyzett gondolatokat görög nyelvű forrásaink *logosz*, *logion* (szó, ige, mondás), különösen pedig *rhéma* kifejezésekkel illetik, melyek használatosak a Bibliában is. Közülük a *rhéma* egyaránt jelenthet tettet, eseményt vagy kimondott szót, s amennyiben a beszédre vonatkozik, utal a szóban elmondottak tartalmára, súlyára, jelentőségére. Az első mondásgyűjtemények *apophthegmáknak* nevezik az áthagyományozott anyagot. Ez az irodalmi műfaj nem elvont szentenciákat, bölcsességeket akar közölni, hanem megosztja a hallgatóval a mondás létrejöttének konkrét körülményeit is, s ezzel lehetővé teszi, hogy még pontosabban értelmezzük az elhangzottakat.

Ahány szerzetes, annyi egyéniség, annyi magatartásforma. A skála igen széles: találunk köztük olyanokat, akik még értekezéseket is írnak, mint például Evagriosz Pontikosz; vannak, akik

velős mondásokat hagytak ránk; egyesek csak tanulságos történeteket mondanak el életükből; és találkozhatunk olyanokkal is, akik sosem tanítottak, csöndességben élték le életüket, legfeljebb társaik mesélnék róluk. A mondások tehát vagy tőlük származnak, vagy róluk szólnak, sok esetben a kettővel együttesen találkozunk. Egy dolgot azonban feltétlenül szem előtt kell tartanunk: akik elszakadtak e világtól, nem azért tették, hogy közben valamiképp szóbeli üzeneteket közvetítsenek számára egy másiktól. Egész életükre rányomta bélyegét a *hészükhia*, a csöndesség keresése, ami abból is látható volt, hogy csak a legszükségesebb esetben szólaltak meg. Hallgatásukban is megnyilvánult alázatosságuk. Még legközelebbi társaikkal is alig-alig osztották meg belső, lelki élményeiket, nehogy csodálják vagy ünnepeljék őket. Sok esetben inkább tőlük ellesett, mint nyíltan hirdetett tanítást közölnek velünk a mondások, gyakran az olvasóra bízva egy-egy esemény vagy mondat pontosabb értelmezését.

Karizmatikus abbák

A szerzetesség kezdetei mutatják, hogy bármennyire elvonul is valaki a magányba, előbb-utóbb kapcsolatai alakulnak ki. Néhány ritka kivételtől eltekintve a remeték alkalmanként találkoztak egymással, ha máskor nem is, de legalább a vasárnapi istentiszteleteken vagy néhány közös munkán, mint például aratáskor. Néha meglátogatták egymást, hogy lelki témákról beszélgeszenek, vagy tanácsot kérjenek. Egy-egy híresebb atyát csoportosan is felkerestek, kérdéseket intéztek hozzá, a kapott válaszokat pedig próbálták megemésztetni, és tovább is adni. A mondások alapszituációja azonban legtöbbször az öreg szerzetes és a fiatal tanítvány kapcsolata. Különösen az első találkozáskor elhangzott egy-két mondat az, amely „sugalmazott” üzenetével mélyen bevésődött az ifjú lelkébe. A karizmatikus *abba* (arám kifejezés, jelentése „apa”) szavai sokszor váltottak ki megrendülést a kérdezőből, aki azonnal meggyőződhetett róla, hogy a Szent Lélek szól hozzá, s ez olyan viszonyt hozott létre köztük, hogy ettől fogva fiúi ragaszkodással követte lelki atyját. A híres szerzetesatyákat joggal nevezték tehát *abbának*, szavaikat és tetteiket — még ha túlságosan szigorúnak vagy első pillantásra érthetetlennek tűnnek is — ebben a családi összefüggésben kell értelmezni, amely nem emberi tekintélyen alapul.

¹A *szent öregek könyve*.

A szerzetesatyák mon-
dásainak ábécé sorren-
des gyűjteménye.

/Bizánci írók I./

(Ford. Baán István)

Bizantinológiai Intézeti
Alapítvány, Budapest,
2001. (Továbbiakban:

Öregek)

A *szent öregek könyve*¹ arról tanúskodik, milyen szerteágazó azoknak a szavaknak és eseményeknek az összessége, amelyek annyira felkeltették a figyelmet, hogy végül is „megragadtak” az egyház emlékezetében. Szándékosan használjuk ezt a kifejezést, mert nem mondhatjuk, hogy egységes norma alapján válogatták volna őket: egy feltűnést nem keltő, hétköznapi esemény éppúgy helyet kaphat itt, mint a legelképesztőbb csoda vagy látomás, és szép számmal találkozhatunk igencsak egyszerű kijelentésekkel is a magasztos tanítások csokrában. A fontos az, hogy mennyire érintett meg valakit ezek által az Isten, s ennek folytán

alkalmassá váltak rá, hogy másokat is megragadjanak. Amint a mondásoknak ez a jellege kidomborodott, jelentős szerephez jutottak a lelki beszélgetésekben, amelyek a *gerón* (gör. öreg) és a tanítvány között, egy-egy szerzetesi csoportban vagy az *abba* és az őt felkereső világi között folytak. Az egyszerű *rhéma* e beszélgetések során csiszolódik *apophthegmá*vá, amelyet újból és újból felidéznek, hogy a benne rejlő üdvös tartalmat minél teljesebb módon hagyományozhassák át az arra szomszédoknak.

Szöbéli hagyományozás

A mondások szájhagyomány útján terjedtek, mégpedig elsősorban a lelki atyaság megélése során. A legtöbb *abba* a legtökéletesebben igyekezett követni mesterét, s amikor már ököre gyűltek tanítványok, a legbiztosabb módszernek azt látta, hogy ugyanazt adja át nekik, amit ő kapott lelki atyjától. Azt mondhatjuk, hogy a szóbeli hagyományozás során szinte ugyanazok a jelenségek játszódtak le, mint négy évszázaddal korábban az evangéliumok kialakulásakor. Az analógia azért is kézenfekvő, mert azok az atyák, akik a nagy szerzetesek mondásait idézték, meg voltak győződve, hogy ezeknek ugyanaz a forrásuk, mint a Szentírásnak: Isten Szent Lelke. Ezért is tartották mestereiket *pneumatophoros*znak, lélekhardozónak. Még könnyebbé tette a hagyományozást az, hogy az egyes szerzetesi nemzedékek között nem volt lényeges különbség: ugyanazokkal a problémákkal kellett megküzdöniük, ugyanazokat a kérdéseket vetették fel, s kézenfekvő volt, hogy ugyanazokat a válaszokat kapják rá, mint elődeik. Az öreg ebben a folyamatban nem csupán egy mély, evangéliumi igazság szócsöve, hű továbbítója, hanem „két lábön járó evangélium”: fel nem sorolt tettei nyújtják az alapot, amelynek látán a tanítványban önkéntelenül is megfogalmazódhat a nagy atyák tanításából kikristályosodó igazság, „és nagy haszonnal távozik”. Az *apophthegmák* mindig „életzagúak”: egy adott szerzetesnek évek hosszú során, az imában és a munkában vívott küzdelmeit érezzük bennük, s nem nélkülözik az egészséges humort sem.

Az első írásos lejegyzések

A 4. század végén kezdtek lejegyezni egyes mondásokat. Euagriosz *Praktikosz* és Johannes Cassianus *Institutiones* című művébe² beillesztett néhány, kis csoportba rendezett mondást. Ugyanígy járt el az *Elbeszélés az egyiptomi szerzetesekről* (latinul: *Historia monachorum in Aegypto*), és 420 táján Palladiosz a *Lauszoszhoz címzett elbeszélésben* (a leggyakrabban latinul idézve: *Historia lausiaca*). Az 5. század elején a mazikok törzse többször is megtámadta a szkétiszi szerzetestelepet, az ottani atyák elmenekültek a Nílus-deltába, a Sínai hegyére vagy Palesztinába, csak évekkel később költöztek vissza egyesek. Az idő múltával egyre erősödött a vágy, hogy az „aranykorról” szóló szájhagyományt írásban is rögzítsék. 450 táján Szkétiszi vagy Gázai Izajás összegyűjtötte az általa ismert szerzetesek mondásait, meg azokét, akikre kortársai visszaemlékeztek, s ezeket foglalta bele *Aszkétikonjába*. Ezzel a jelenséggel találkozhatunk a körülbelül 160 mondást tartalmazó eti-

²A keleti szerzetesek szabályai. (Ford. Simon Á.) Pannonhalma–Tihany, 1999.

**A gyűjtemények
létrejötte és
változatossága**

óp gyűjteményben is. Ezek az első írásos kezdeményezések aszerint csoportosítják a mondásokat, hogy ki hallotta őket, függetlenül attól, hogy kitől is származtak eredetileg. Egyiptomi, sőt majdnem kizárólag szkétiszi atyákról szólnak, palesztinai szerzetesektől nem gyűjtenek *apophthegmákat*, és nem idéznek régi, monasztikus szerzők írásaiból, hanem csak a szóbeli hagyományra alapoznak. Gyakran kezdődnek így az anonim mondások: „Egy öreg azt mondta...”, ezért az egész művet görögül *Gerontikon*nak, vagyis „Öregek könyvé”-nek is nevezik. A gyűjtemények létrejöttét nemcsak az az aggodás motiválta, hogy lassanként kihalnak a szem- és fültanúk, hanem azt is tapasztalták, hogy a szerzetesmozgalom veszít kezdeti lendületéből, már korántsem fűti az a buzgóság, mint az „üttöröket”. Az egyiptomi első remeték aránylag rövid idő alatt olyan rendkívüli hírnévre tettek szert az egész keresztény világban, hogy szavaiknak és tetteiknek lejegyzése egyúttal „kanonizálni” is akarta az általuk képviselt ideált egy olyan korban, amelynek szerzetesi teljesítményeit a kortársak „a pusztai atyákhoz” képest gyengébbnek tartották.

A szerzetesség népszerűsége azonban egyúttal azzal is járt, hogy az *Apophthegmata* nem kövült meg, hanem mindenhol akadtak helyi változatai. Ahány monostor, annyi *Paterikon*. Sajátos módon csapódik le ezekben a szájhagyomány, amelyet nem szorítanak háttérbe, még kevésbé tesznek feleslegessé az írott mondásgyűjtemények, mert az apophthegmák igazi továbbhagyományozása most is a lelki beszélgetés, útmutatás, az öreg és tanítványa kapcsolata marad. Az egyes *Paterikonok* csak gazdagodnak az adott monostor tapasztalatával vagy lelki preferenciájával, ugyanakkor nem csorbítják az írott törzsanyagot.

Az imádság a szerzetesek életében

A pusztai remeték szavait hallgatva és olvasva egészen természetesen találjuk, hogy milyen fontos szerepe volt életükben az imának. Ezt talán legjobban azzal a látomással jellemezhetjük, amelyben Antal részesült, s amelyről a mondásgyűjtemény legelején olvashatunk. A szerzetesek atyja „megpillantott valakit, aki rá hasonlított: ült és dolgozott, aztán felkelt munkájától és imádkozott, majd ismét leült és kötelet font, csakhamar azonban újból felállt imádkozni. Az a valaki az Úr angyala volt... s azt mondta: Így tegyél és üdvözülni fogsz!”³ Általában úgy tekintik, hogy ez az életszabály lett az alapja annak, ahogyan a szerzetesek felosztották az időt a munka és az imádság között. Gyakran csak az érdeklő kutatókat, hogyan alkalmazták a gyakorlatban az első szerzetesek ezt a szabályt. A szakemberek és az egyszerű hívők is általában a szerzetesi zsolozsma későbbi fejlődését tartják szem előtt, számukra a 4. századi egyiptomi remeték imái csak a kezdeti tapogatózásokat jelentik, amelyek alapján majd kibontakozik a később már jól artikulált imarendszer.

³Antal 1
(*Öregek* 1, 27)

Az ima mint út az
üdvösséghez

⁴Les Sentences des
Pères du désert.
Solesmes, 1966, 5.

⁵Törpe János 12
(Öregek 327, 148)

⁶Antal 1 (Öregek 1, 27)

Bármennyire is jogosan érdeklődünk az imádság módja iránt, félő, hogy épp az sikkad el, ami a szerzetesek számára az egyetlen és legfontosabb szempont volt: hogyan üdvözülhetnek. A pusztai életről szóló egész irodalmat csak akkor ragadhatjuk meg hitelesen, ha az üdvösség horizontjában szemléljük. Regnault szerint „amikor egy olyan mondással találkozunk, amely a lényegre törően ezzel a kijelentéssel kezdődik: »Ez meg ez az abba azt mondta...«, joggal feltételezhetjük, hogy a mondás válasz volt egy olyan kérdésre, amelyet az irodalmi szerkesztő nem őrzött meg, a kérdés pedig valószínűleg így szólt: Mondj egy igét, hogyan üdvözülhetek!“. ⁴ Ha azt szeretnénk megvizsgálni, mit gondoltak az üdvösségről, és milyen kapcsolat állt fenn az üdvösség és az ima között, igencsak tanulságos lesz, ha meghallgatjuk Törpe János abba egyik mondását: „Olyan emberhez hasonlítok, aki egy nagy fa alatt ül, és látja, hogy sok vadállat és csúszómászó közeledik feléje. Ha nem tud többé ellenállni, felmászik a fára, és így menti meg magát. Éppígy vagyok én is. Ülök a kunyhóban, és látom, hogy a gonosz gondolatok megtámadnak. Ha nem tudok többé bírni velük, az imádságban az Istenhez menekülök, és így megmenekülök az ellenségtől.“ ⁵ A helyzet egyértelmű: a szerzetesnek élet és halál, üdvösség és pusztulás között kell választania. Antal sem egy általános értelemben vett életmód, szerzetesi életről szóló érdeklődött, amikor az említett apophthegmában Istenhez fohászolt, hanem „amikor csüggedtség és egészen sötét gondolatok kerítették hatalmukba“, ⁶ s úgy érezte, élete forog kockán. Az ima útja tehát nem csupán egy, az örök életre vezető többi út közül, amelyek hasonlítanak egymáshoz, hanem az egyetlen olyan út, mely biztosítja az üdvösséget.

Jóllehet az ima a legfontosabb témája a szerzetesi irodalomnak, a későbbi nemzedékek figyelmét mégis inkább az imának Evagriosz és folytatói által kidolgozott elmélete kötötte le, mintsem az, hogyan is imádkoztak valójában a pusztai atyák. Ha Evagriosz fejezeteit összehasonlítjuk az első remeték lelkiségének ezzel az oldalával, azok, akik magasabb szintre áhítoznak, valószínűleg nem tartják eléggé épületesnek ezt a túlzottan egyszerű imamódszert, sőt talán még csalódnak is benne. Most azonban épp ezért próbáljuk közelebbről megvizsgálni az imának ezt a jellegét, amellyel az öregek mondásaiban találkozunk.

Mit neveznek a pusztai atyák imának?

Egyszer az úgynevezett eukhiták közül néhány szerzetes jött Lukiosz abbához Enatonban. Az öreg megkérdezte őket: „Mi a kétkezi munkátok?“ Azt mondták: „Mi nem nyúlunk semmiféle kétkezi munkához, hanem — amint az apostol mondja — szüntelenül imádkozunk“ (vö. 1Tessz 5,17). Erre megkérdezte őket az öreg: „Nem esztek?“ Azt mondták: „De igen.“ „Amikor tehát esz-

tek, ki imádkozik akkor helyettetek?" És ismét megkérdezte: „Nem alusztok?” Azt mondták: „De igen.” Azt mondta az öreg: „Amikor tehát alusztok, ki imádkozik helyettetek?” Erre nem tudtak neki mit felelni. És ő azt mondta nekik: „Bocsássatok meg, de ti nem úgy cselekedtek, amint beszéltek. Én most megmutatom nektek, hogy kétkezi munkám mellett állandóan imádkozom: az Istennel együtt ülök le, benedvesítem kis vesszőimet, és miközben kötéllel sodrom őket, azt mondogatom: Könyörülj rajtam, ó Isten, nagy irgalmasságod szerint, és könyörületed sokasága szerint töröld el gonoszságomat!” (Zsolt 50,3). És azt mondta nekik: „Ez talán nem imádság?” Azt mondták: „De igen, az.” Erre azt mondta nekik: „Ha most egész nap dolgozom és imádkozom, többé-kevésbé tizenhat numiont keresek meg. Ebből a kapunál kettőt adok alamizsnaként, a maradékból pedig eszem. És aki a két numiont kapja, imádkozik értem, amikor eszem vagy amikor alszom. Így teljesül be nálam az Isten kegyelméből a szüntelen imádság.”⁷

⁷Lukiosz (Öregek 446, 191–192)

Az ima fogalma és formája

Lukiosz abba történetéből kitetszik, hogy — az „elit-vallásosságot” képviselő messzaliánusokat kioktató jellegén túlmenőleg — valójában arról is szó van, mit is tart ez a szerzetes imának. Nyilvánvalóan olyat, aminek többé-kevésbé szóbelinek kell lennie, hiszen étkezés és alvás közben nem végezhető, és ami nem azonos a zsoltározással, bár természetesen abban is bennfoglaltatik. Ez a megközelítés felveti a kérdést, vajon milyen összefüggés fedezhető fel az ima fogalma és formája között. Köztudott, hogy az abbák görög nyelven megőrzött mondásai képezik a szerzetesi irodalom első és legrégebbi magját. Ezek a mondások vagy abból erednek, hogy több szerzetes közös „megbeszélést” tartott bizonyos épületes dolgokról, vagy két híres öreg beszélgetett egymással, illetve az egyik gerón a tanítványával, ezeket a mondásokat pedig megőrizte a szájhagyomány, számtalanszor ismételve akár úgy, hogy valaki többször visszaemlékezett rá, akár úgy, hogy társaságban idézték fel.⁸ Az atyák bölcsességének ez az áthagyományozási módja kezeskedik arról, hogy a szövegekben említett imádságtörödékek is hitelesek. Vizsgáljuk meg tehát közelebbről az imádságformulákat, mégpedig úgy, hogy hosszúságuk szerint osztályozzuk őket!

⁸Regnault, 4

1. Egészen rövid imák

⁹Nagy Pál 12 (Öregek 795, 308)

¹⁰N 621 (PE I 43,3)

¹¹V, 32; Nau 184

¹²Makáriosz 19 (Öregek 472, 205, itt a fordítás a „könyörülj rajtam”-ot alkalmazza)

A galata Nagy Pál abba úgy látta, hogy nyakig elmerül a mocsokba, s így siránkozott az Isten színe előtt: „Irgalmazz nekem!”⁹ Az egyik öreg kelet felé fordulva így imádkozott: „Isten, irgalmazz nekem!”¹⁰ Egy másik öreg azt tanácsolta egy testvérnek, hogy amikor a tisztátalanság kísérti meg, keljen fel, boruljon le és így imádkozzon: „Isten Fia, irgalmazz nekem!”¹¹ Makáriosznál ennek az imának egy kissé kibővített változatával találkozunk: „Uram, ahogy akarod és ahogy tudod, irgalmazz nekem!”¹²

¹³Uo.

A másik igencsak rövid formula az „Uram, segíts!” Makáriosz ezt javasolja, ha ellenség támad.¹³ Illés abba elbeszéli, hogy az egyik öreg, amikor démonokkal viaskodott, így kiáltott fel: „Jézus, segíts rajtam!”¹⁴ Ennek az imának egyik változatával találkozunk az egyik öregnél — „Isten Fia, segíts rajtam!” —, aki így próbálja elűzni az összes rossz gondolatot.¹⁵ Egy etióp mondás-gyűjteményben maradt ránk az a formula, amelyről három apophthegma is tanúskodik (ezek Pál, Jakab és egy ismeretlen abba nevéhez fűződnek): „Jézus, irgalmazz nekem! Jézus, segíts rajtam! Áldalak téged, Uram!”¹⁶ Később egy másik írás Makáriosznak tulajdonítja a hármasság imádságát.

¹⁴Illés 7 (Öregek 265, 126)

¹⁵V, 16; Nau 167

¹⁶Eth. Coll. 13,26.42. 43,66.70

Az egyik testvér megfogadja Ammun abba szavát, s egy veszeljes helyzetben a következőképp imádkozik: „Atyám Istene, szabadíts meg engem!” Eredetileg egy hosszabb fohászt javasol neki lelkiatyja: „Hatalmaknak Istene, atyám imái által szabadíts meg engem!”, ő azonban ezt — valószínűleg a helyzetből adódóan — spontán lerövidíti.¹⁷ Egy másik, hanyag testvér Szké-tiszben óránként így imádkozott a Miatyánk szavaival: „Uram, szabadíts meg a Gonosztól!”¹⁸ Ugyanezt a formulát használja egy öreg, amikor imádkozni kezd látogatóiért: „Uram, Jézus Krisztus, szabadíts meg a rágalalmazástól és a szidalmazástól, és békével vezesd őket vissza innét!”¹⁹

¹⁷Ammun 3 (Öregek 137, 74)

¹⁸N 574; PE IV, 13,16

¹⁹N 592/9; PE III,41,1

Egy ifjú testvér engedelmeskedett örege parancsának, s elment a városba, ott azonban kísértés kezdte el szorongatni, s ezért így kiáltott fel: „Uram, atyám imáiért szabadíts meg ebben az órában!”²⁰ Amikor egyszer a démonok rátámadtak Arseniosz abbára kunyhójában, így kiáltott Istenhez: „Istenem, ne hagyj el!”²¹

²⁰XIV, 16; Nau 293

²¹Arszeniosz 3 (Öregek 41, 39)

²²Sára 1 (Öregek 884, 342)

²³Törpe János 13 (Öregek 328, 148)

²⁴Szisztoész 5 (Öregek 808, 318)

Pozitív formát ölt a segítségkérés Sára ammánál, akit tizenhárom éven át hevesen támadott a paráznság szelleme, de sosem imádkozott azért, hogy szűnjön meg a küzdelem, hanem inkább azt mondta: „Isten, adj nekem erőt!”²² Törpe János ugyanezért imádkozott: „Adj, Uram, kitartást a harcban!”²³ Szisztoész abba a következőképp könyörgött: „Úr Jézus, óvj meg nyelvemtől!”²⁴ egy ismeretlen atya pedig ekképpen: „Uram, óvj meg az emberek dicséretétől és feddésétől!”²⁵

²⁵N 592/33; PE II 2,20

Amikor Arseniosz abba még a császári palotában volt, így imádkozott Istenhez: „Uram, mutasd meg az utat, hogyan üdvözüljek!”²⁶ s ezt az imaformát tartotta meg a pusztában is.

²⁶Arszeniosz 1 (Öregek 39, 39)

Ha mindezeket a rövid imákat alaposan szemügyre vesszük, az első pillantásra látható, hogy leglényegüket egy-egy bibliai kifejezés képezi, mégpedig olyan, amely mélyen a zoltárok nyelvezetében gyökerezik: „Irgalmazz nekem (könyörülj rajtam)” (6,2; 9,13; 24,16; 25,11; 26,7; 30,9; 40,4.10; 50,1; 55,1; 56,1; 85,3.16; 118,29.58.132; 122,3), „segíts rajtam” (53,4; 69,5; 78,9; 108,26; 118,86.117), „szabadíts meg” (30,1; 58,1; 63,1; 70,2; 118,153; 139,1; 142,9; 143,7.11), „óvj meg (oltalmaz)” (63,2; 90,14), „vezess (mutasd meg az utat)” (5,8; 24,5; 26,11; 85,11; 89,16; 118,35; 138,24).

Ezeket a különféle imaformulákat igen jól lehetett alkalmazni a különféle élethelyzetekhez, különösen ha azok szorongatóak voltak, s ezek a kifejezések, mivel szorosan kötődtek a zsolttározáshoz, mindig a szerzetesek ajkán forogtak. Tudjuk, hogy az egyiptomi szerzetesség kialakulásának kezdetén a zsolttárimádkozásnak még nem volt kötött rendje, ami annak is köszönhető, hogy az anahóréták műveltségi foka, írni-olvasni tudása igencsak különböző szintű volt, legtöbbjük olvasni sem tudott, egymástól sajátították el szájhagyomány útján a zsolttárokat. (Talán nem érdektelen megjegyezni azt a tényt, amelyre szerintem mindeddig nem kellőképpen figyeltek fel a szentíráskutatók, de a dogmatörténetesek sem, hogy ugyanebben az időben, mikor rögzül a Biblia kánonja, az egyházi gyakorlat mégsem kizárólag „hagia graphé”, vagyis „szent írás”, hanem ugyanilyen mértékben „hagia logia”, azaz „szent mondások” formájában is megtapasztalja, megéli a nyilvánkoztatást, sőt még mindig ez marad elterjedtebb módja az isteni ígék használatának. Nem véletlen tehát, hogy az ilyenfajta kollektív emlékezetben-tartás nem csupán glosszákként kezelte az egyes nagy remeték apophthegmáit, hanem a Szentírással szerves egységben látta és őrizte meg őket.) Nem mindenki tudta kívülről a teljes Zsolttároskönyvet, volt, aki csak néhány kedvenc zsolttárt ismételtetett, amelyet meg tudott jegyezni. Amikor saját élethelyzetében a legmegfelelőbb kifejezést kereste, érthető módon először ebből a forrásból merített. A rövid imaformák egy másik lelőhelye a szentírási szövegek felett való elmélkedésben, a „meleté”-ben keresendő, ami világosan különbözött a zsolttározástól. Nem meglepő tehát, hogy a szerzetesek körében a hasonló problémák és élethelyzetek következtében előbb-utóbb néhány olyan imaforma kristályosodott ki, amely privilegizált szerepet kapott, s bennük könnyen felismerhetők bizonyos állandó vonások.

A másik fontos szempont, amelyet ki kell emelnünk, az, hogy a fohászok igen egyszerű megszólításokkal élnek (Uram, Jézus, Istenem), s kezdetben szinte elő sem fordul bennük a „Krisztus” kifejezés, legalábbis az *Apophthegmata* ránk maradt görög nyelvű gyűjteményeiben. A kopt szövegekben sokkal gyakrabban találkozunk Jézus névvel. Regnault ennek magyarázatát esetleg abban látja, hogy a görög változat régebbi a koptnál, amely már egy későbbi, fejlettebb gyakorlatot tükröz. A „Krisztus” megszólítás hiánya talán azzal is magyarázható, hogy a szerzetesek életében kezdetben igencsak másodlagos szerepet játszott a liturgia, ahonnan a krisztológiai formulákat meríthették, szemben a zsolttározással, melynek elsőrendű helyet biztosítottak.

2. Hosszabb imaformulák

Ha szemügyre vesszük az atyák mondásainak ábécé-sorrendes gyűjteményében található, hosszabbnak nevezett imákat, azt lát-

juk, hogy ezek semmivel sem bonyolultabbak a rövidebbeknél, legfeljebb a megfelelő élethelyzethez alkalmazták őket. Egy hitében egyszerű aszkéta kételkedett benne, hogy az eucharisztikus kenyér valóban Jézus teste-e. Ezért két öreg így könyörgött érte: „Úr Jézus Krisztus, nyilatkoztasd ki az öregnek ezt a rejtélyt, hogy higgyen, s nehogy kárba vesszen a fáradsága!”, miközben a kételkedő remete ezekkel a szavakkal fohászokodott: „Uram, te tudod, hogy nem gonoszságból kifolyólag nem hiszem! Nehogy azonban tudatlanságból tévedjek, ezért nyilatkoztasd ki nekem, Úr Jézus Krisztus!”²⁷ Egy másik esetben egy testvér, akit a tisztátalanság démona gyötört, felkeresett egy híres öreget, és arra kérte, hogy imádkozzon érte. Az öreg megtette, a testvér azonban visszajött hozzá, és újfent rimánkodott neki. Erre az öreg így kezdett el imádkozni: „Uram, nyilatkoztasd ki nekem, mi az oka ennél a testvérnél a démon cselekedetének, mert már kértelek, és mégsem lelt békére.”²⁸ Amikor Antalnak a testvérek egy verset idéztek a Leviták Könyvéből, és nem tudott magyarázatot fűzni hozzá, elvonult a pusztába, és Istenhez kiáltott: „Isten, küldd el Mózeszt, hogy megtanítson erre a versre!” S egy hang szólt hozzá.²⁹

²⁷Dániel 7 (Öregek 189, 100–101)

²⁸V, 19; Nau 169

²⁹Antal 26 (Öregek 26, 35)

Mellőzzük most azokat az imákat, amelyeket az atyák mások felgyógyulásáért vagy egyéb bajaik megszűnéséért intéztek Istenhez, és csak kettőt emelünk ki, amelyek igen jellemzők arra, ahogyan az első egyiptomi szerzetesek imádkoztak. Az egyik öreg egyszer bevallotta, hogy ezekkel a szavakkal szokott imádkozni: „Uram, add, hogy úgy szolgáljalak, ahogy hajdan Sátánt szolgáltam, s úgy szeresselek, ahogy hajdan a bűnt szerettem!”³⁰ Egy másik abba a következő imát javasolta: „Uram, te tudod, hogyan birtokolhatlak téged. Én azonban csak egy állat vagyok, és semmit sem tudok. Te vezettél el engem az üdvösségnek ebbe a rendjébe; üdvözíts engem, én a te szolgád vagyok és szolgálólányod fia; Uram, üdvözíts engem a te akaratom szerint.”³¹

³⁰N 524

³¹N 403

Konkrét élethelyzetre alkalmazott imák

Láthatjuk, hogy az idézett imák mindig egy adott alkalomra szólnak. Tartalmuk hasznosnak bizonyulhatott, amikor egy-egy hasonló helyzetben időről időre újabb imákat kellett megfogalmazni, de egyáltalán nem azzal a céllal őrizte meg őket a hagyomány, hogy példaimákként mások is ismételgessék őket. Tudjuk, hogy kezdettől fogva megkülönböztették egymástól a többé-kevésbé hosszú imádságokat, amelyekkel a nap meghatározott szakában vagy bizonyos időközönként megszakították a munkát, és azokat a rövid, mondhatni fohászimákat, amelyeket a különféle napi elfoglaltságok közepette is hangosan vagy halkán ismételgethettek. A szent öregek mondásainak gyűjteményét lapozgatva csak négy olyan imádságra bukkanhatunk, amelyeket az első kategóriába lehet sorolni, vagyis azok közé, amelyeket az egyes munkaórák között recitálhattak. A fentebb már említett kettőn kívül íme egy harmadik: „Uram, akár szeretném, akár nem, üdvözíts engem, mert én hamu vagyok, aki a bűnt szereti, te azon-

³²N 582; PE I 1,25

ban akadályozz meg engem mint hatalmas Isten. Mert ha az igazan gyakorolsz irgalmat, az nem nagy dolog, s ha a tisztát üdvözíted, abban semmi csodálatos sincs, hiszen méltók könyörületedre. Bennem ragyogtasd fel, Uram, a te könyörületedet, s azért mutasd meg emberszeretetedet, mert rád hagyatkozik a szegény.”³² A negyedik pedig ekképp hangzik: „Tudom, lehetetlen, hogy megbocsáss nekem, mert sokat vétkeztem ellened, Uram; de ha lehetséges, könyörületedben bocsáss meg nekem, s ha nem lehetséges, akkor büntess meg engem itt, Uram, nem pedig odaát. S ha ez is lehetséges, adj nekem egy részt itt a büntetésből, s ha csak egy kis résszel is, de enyhítsd az ottanit; legalább kezdj el büntetni mostantól, Uram, de ne haragod szerint!”³³

³³N 583

Imádság és testtartás

Láthatjuk, ezek az imádságok eléggé rövidek és személyesek ahhoz, hogy le tudják kötni a szerzetes figyelmét, de hosszabbak az úgynevezett fohászimáknál, s ezáltal külön imaegységeket képezhetnek, amelyek meg tudták törni a munka egyhangúságát. Az imák időről időre felfokozták a remeték lelki energiáját, hogy felülkerekedhessenek a rutinból szükségszerűen születő unalom felett, s átmeneti szakaszt képeztek a fohászimákkal tarkított munka és a bibliai szövegeken való elmélkedés meg a zoltározás között. Ezt az imaformát nevezték tulajdonképpen „imának”, mindig állva végezték, miközben kezüket valószínűleg az ég felé emelték. A testhelyzet állandóan arra serkentette a szerzetest, hogy mind testileg, mind pedig lelkileg éber maradjon. Szóbeli, kérő imáról van szó, amelyet azonban nem kellett feltétlenül hangosan végezni, akkor is elérte célját, ha az ajkak nem mozogtak. Mint kérő imádság világosan elkülönült a dicsérettől, amelyet a zoltározásnak tulajdonítottak, és külön időt szenteltek számára. Szoros kapcsolat volt a testtartás és a szellemi összpontosítás között, erről tanúskodik Xoiosz abba esete is, akinek egyszer egy testvér panaszkodva mondta: „Szorongattatott helyzetben vagyunk, abba, az aszály miatt.” Erre azt mondta neki az öreg: „És miért nem kéritek az Istent, és imádkoztok hozzá?” Azt mondta neki a testvér: „Imádkozunk is, könyörgünk is, mégsem esik eső.” Így szólt hozzá az öreg: „Biztosan nem buzgón imádkoztok. Meg akarsz róla győződni, hogy így van?” Erre kitérte kezét imádkozva az ég felé, és azonnal megeredt az eső.³⁴ Az imádságban legfontosabb a figyelem. Evagriosz szerint „nagy dolog szétszórtság nélkül imádkozni, de még nagyobb dolog szétszórtság nélkül zoltározni”.³⁵

³⁴Xoiosz 2
(*Öregek* 567, 244)

³⁵Evagriosz 3
(*Öregek* 229, 115)

Befejezésül azt a következtetést vonhatjuk le, hogy természetes kapcsolat van az imádság három formája — a munka közben végzett, a meghatározott helyzetekben, „külön” mondott imák és a zoltározás —, valamint az egyiptomi szerzetességgel kapcsolatos legrégebbi szövegekben található imaformulák között. Ezek a formák azután döntő hatást gyakoroltak a későbbi keresztény nemzedékek lelki életére.

Istenélmény a zsoltárookban

II. rész

2. Üdvtörténeti eseményből forrásozó istenélmény

A szerző 1936-ban született, ciszterci szerzetes. 1956-tól Rómában, 1962-től Dallasban él. Évekig a dallasi ciszterci gimnázium igazgatója, jelenleg a dallasi kolostor apátja. A tanulmány első részét lásd 2003. 9. számunkban.

A Biblia egységét — vagy legalábbis folyamatosságát — nemcsak a kánon merőben külső ténye biztosítja. Van belső egysége is. Igen gyakran fordul elő, hogy későbbi szövegek visszanyúlnak a korábbiakhoz, mert a biblikus szerző egy új eseményt vagy történeti helyzetet egy régebbi tükrében ért meg. Így aztán egyes bibliai témák végigvonulnak az Ószövetség korszakain, és új meg új módon fejeződnek ki. Már a teremtéstörténet is ilyen értelemben kap mindig újabb megfogalmazást. De talán még gyakoribb és központibb az egyiptomi szabadulás, a kivonulás emléke, amely mindvégig a „megváltás” vagy megszabadulás paradigmája marad. Amikor a kiindulópont személyes, akkor a történeti esemény a szerzőben istenélményt „indukál”. Jó példát találunk erre a 77. zsoltárban. A vers egyszerre aknázza ki a vihar teofániájának természeteti képeit, s ugyanakkor az istenélménynek egy újabb válfaját teremt meg, mert Istennel való személyes találkozását tudatosan is a felidézett történeti eseményhez kapcsolja.

A 77. zsoltár

Az első sorok talán kifejezetten a 18. zsoltárra utalnak. A zsoltáros hangját megfeszítve kiált, s abban bízik, hogy szava Isten fülébe jut. Élménye azonban először „süket fülekre talál”. Ez a vallástörténetből ismert témára, az úgynevezett „deus otiosus”-ra — a „süketté vált égi Istenre” — emlékeztet:

*Istenre gondolok, feltör keservem,
sóhajtozom, gond gyöttri szívem,
és lecsukódní nem képes szemem,
járválók, nyugtóm nem lelem.*

*Régmúlt idők emlékeit idézem
elém tárulnak mind a régi évek,
és pengetem az éjszakában lantom,
a szívemhez beszélek,
várom, hogy lelkem elnyugodjon.*

*Talán haragszik ráánk az Úr örökké
és szeretete nem újul meg többé?
Vajon vége lett irgalmának*

*és ígéretei semmivé váltak?
Vajon kiapadt már kegyelme,
s kiaszott haragjától keble?*

¹²A szöveg alighanem „romlott”, vagyis áthagyományozása során valami okból logikusan nem érthető betűk sorozatává vált. Pedig fontos szerepe van a szövegben, mert utána rögtön új téma indul. Úgy tűnik, hogy már a régi fordítások meg voltak akadva magával a szöveggel és azon igazítani próbáltak. Valószínűleg a „szövegromlás” oka eredetileg nem nyelvtani, hanem teológiai volt.

¹³A Vulgata szövege a Hetvenest szinte szóról szóra követi: „et dixi, nunc coepi, haec mutatio dexterae Excelsi.” Ez persze így is kevésbé világos. A „dixi” (héberben ’omer) idiomatikus használatban annyit jelent, hogy „rájöttem” vagy „arra a következtetésre jutottam”. A „nunc coepi” mellésikerült fodítása annak, hogy „a bajom ott indult” vagy „onnan eredt.” Talán a két sor úgy értendő, hogy a zsoltóros rájött, helytelen volt a kiindulópontja, amikor azt hitte, hogy Istent a hűtlenségéért perelni lehet, vagy hogy kötelessége lenne fellépnie Izrael mellett.

A következő 11. vers értelmezése vitás.¹² A nehezen érthető két sor fordítására itt a Hetvenes és a Vulgata értelmezését választjuk. Ez az a megoldás, amit a keresztény hagyomány általában követ:

*S rájöttem, hogy a bajaink ez hozta:
megváltozott a Magasságos jobbja.*¹³

Amire a zsoltóros igazában rájött, az inkább csak az, hogy Isten a jobbát akkor használja, amikor ez neki tetszik. Úgy változtat a történelem menetén, ahogy akar, mert nem tartozik az embernek semmivel. Szeretete nem korlátozza őt. Ahogy szent Pál mondja: „irgalmazok annak, akinek irgalmazok és megkönyörülök annak, akinek megkönyörülök” (Róm 9,15). A szerző átlátja, hogy más nem tehet, mint imádkozni kezd és bizakodni. A Bibliából felidézi Izrael megmenekülésének fő példáját, a Kivonulást, és pedig a teofániák szemléltető és aktualizáló módján:

*Elkezdtém felidézni minden műved,
csodáidat régmúlt időkből,
sorolni kezdtem őket,
és énekelni csodatetteidről.*

...
*Mikor a vizek láttak, Isten,
mikor a vizek láttak, megremegtek
a mélységek reszkettek félelemben.*

*Gomolygó fellegekből folyt az áradat
az égbolt visszhangozta hangodat
tüzes nyilak cikáztak.*

*Az égi kupola dörögve zengett,
villámok vonták fénybe a világot,
az alvilág remegve rengett.*

E pontig talán az sem egészen világos, hogy „a viharisten” fellépése a Kivonulás eseményére utal. Az utolsó sorok azonban kétségtelenül megmutatják, hogy a szerző Isten újabb megjelenését a kivonulás mintája szerint várja, sőt felidézésével annak újabb megtörténését akarja elősegíteni:

*Utad átvitt a nagy vizek felett,
keresztül nyúlt a végtelen vízen,
lábad nyomát nem látta senki sem.*

*Vezesd a népedet, nyájként vezérelj,
mint egykor Mózes és Áron kezével.*

Két mozzanatra fontos figyelnünk. Az egyik az ószövetségi istenkép jellegzetessége: Isten mindig konkrét módon van ábrázolva.

¹⁴Például Zsolt 68,8 szerint népe élén „keresztül gyalogol” a sivatagon.

¹⁵A héber nyelv az utószók egy részét (által, előtt stb.) testrészek nevével képi.

„Bibliai emlékezés”

¹⁶J. Mouroux:
L'expérience chrétienne.
Paris, 1952.

Mikor népét átvezeti a tengeren, a zsidók és Isten száraz lábbal kelnek át, mert az antropomorf Istennek *lába* van, velük gyalogol.¹⁴ De nyomban kiderül, hogy az Isten láthatatlanul lépked, egy percig se higgyük, hogy testi lény, hiszen nincs lábnyoma, és jelenlétét is csak a hitben tudjuk. Ha a „jobb keze” ismét cselekedni lendül, azt sem látjuk majd. Amit látunk, azok az ő választottai, Mózes és Áron, akiknek „kezével” — azaz „általuk,” eszközül használva őket¹⁵ — vezérli népét.

Erről az istenélményről, amit a bibliai „emlékezés” vagy felidézés — akárcsak a keresztény gyakorlatban az eucharisztikus „anamnesis” — delejes ereje hoz létre, a szentatyák és monasztikus teológusok gyakran írnak. Ebből fakad a középkori „lectio divina,” ez a monasztikus bibliaolvasás lelke. Jean Mouroux, az ötvenes évek nagy francia teológusa „biblikus élmény”-nek (*expérience biblique*) nevezte el, és olyan modellnek tartotta, amellyel az intuitív istenismeret és a korai huszadik század száraz fogalmi sémákkal bajlódó dogmatikája között hidat lehet verni.¹⁶ De talán innen még tovább léphetünk. Ugyanis a zsoltárokon belül is megjelenik az a törekvés, hogy a fogalmak racionális világa és az intuitív ismeret életszerű és érzelmeket mozgató látása a költeményekben egymáshoz közelebb kerüljön.

3. „Metafizikus” istenélmény

Ilyen is van a zsoltárookban. Arról van itt szó, hogy nem egy zsoltárban a szerző az abszolút Isten szellemi természetét fedezi fel élményszerű módon. Ám a héber kultúra sajátságos háttere miatt se szókincese, se fogalomrendszere nincs a filozófiai eszmefutáshoz. Így hát a költészet eszközeivel, metaforák és főképp ellentétpárok, megdöbbentő képek és a többistenhitű néphagyomány mítoszainak felhasználásával próbálja ezt a „metafizikai” élményt — a véges és végtelen, az esetleges és szükségszerű, a magától létező és más létében részeseülő találkozásának személyes élményét — kifejezni.

A 139. zsoltár

A legjobb példa erre a 139. zsoltár. Műfajlag vitatott. Nagyon valószínű, hogy irodalmilag abba a kategóriába tartozik, amit Mitchell Dahood „psalms of innocence”-nek vagy egy bálványimádással vádolt izraelita hitvallás-esküjének nevez. Az ilyen akusok eredetét a középkori istenítéletek mintájára kell elképzelnünk. A megvádolt személy Istent hívta tanúnak, hogy tiltott kánaáni kultikus cselekményben nem vett részt, amely a lakosság szemében nemcsak aposztáziát jelentett, hanem a Jahve uralmához tartozó szántó föld megszenteltségétlenítését is magával vonta és így a közösség jólétét fenyegette. Erre a hitvallásra, többek között a 4. és 16. zsoltár is jó például szolgál. E két zsoltárban talán az eskünek gyakorlati jelentősége — perbeli szerepe — is volt, de idővel ez a fajta szöveg már csak irodalmi műfajjá vált. A 139. zsoltárban is az eskü csak irodalmi keret. A zsoltár

központi mondanivalója nem az ártatlanság bizonyítása, hanem az a csodás dolog, hogy Isten mint abszolút szellem mindenütt jelen van, mindent tud, mindent okoz és fenntart, s ezért ő — és csak ő egyedül — tanúsítani tudja a szerző ártatlanságát. Bár létmódja a tér és idő határait nem ismeri, nem él mégsem egy kiismerhetetlen, elérhetetlen vagy elidegenedett távolságban, hanem jelenlétével bejárja létünk minden zugát, sőt a lét teljességét. Mindezt a zsoltáros személyes módon fogalmazza meg: az Isten „engem” ismer és létemben meghatároz, figyel és uralkodik életem minden apró mozzanata felett anélkül, hogy szabadságomat megbénítaná vagy csökkentené. Az első tizenkét vers főképp a tér és idő szemszögéből közelíti meg a témát:

*Uram, te átkutatsz és ismersz engem,
tudod, ha leülök, s ha felkelek.
Szándékom messziről is ismered.
Te jártomban-keltemben szemmel tartasz,
és minden utam figyeled.*

*A szó még létre sem jön nyelvemen,
te, Uram, máris érted teljesen.
Elérsz mögém s elérsz elém,
és kezéd átfog,
úgy tornyosul fölém csodás tudásod,
hogy föl nem érem én.*

*Lelkedtől hova szálljak,
arcodtól hova menekülhetek?
Egekbe hogyha hágok, ott talállak,
s ha Alvilágba roskadok, ott is csak rád lelek.*

*Ha napkeletnek szárnyain repülnék,
vagy napnyugatnak tengerein túlra telepednék,
kezéd még ott is utolér,
s jobbod vezérli léptemet.*

*És akkor megértettem én:
sötétben is rám függeszti szemét
még éjjel is körülvesz sugara.*

*Neked az éj sem éjsötét,
mint napvilág ragyog az éjszaka,
s a sötétség akár a fény.*

Isten eleve elrendelő határozatai és tudása

Az utolsó vers átmegy az érzékelés síkjára, s ott az antropomorf istenfogalmat egyszerre állítja és tagadja. Isten ugyan mindent lát, de ez a látás nem azonos a mienkkel. Neki nincs szüksége fényre ahhoz, hogy lásson: ezért fény vagy sötétség számára egy és ugyanaz. Ezután a szerző ismét a maga kultúrájára utal, amit magyarázat nélkül nehéz követni. Az ókori Közel-Kelet mítoszai gyakran beszéltek arról, hogy Isten — vagy az istenek — az alvi-

lágban mindenki sorsát egy előre meghatározott formában megszövik, s aztán ennek mintájára formálódik meg az ember az anyaméhben, sőt egész sorsát ez az elővételezett teremtés szabja meg. Efféle képsorozatot tár elénk a zsoltáros is, hogy Isten eleve elrendelő határozatairól és tudásáról szóljon.

*Te vetted birtokba bensőmet,
mikor anyám ölén testem megszótted.*

*Dicsérve magasztallak,
olyan félelmetes vagy!
Imádattal megvallak,
és csodálattal tölt el minden műved.*

*Lelkem minden zugát te ismered:
egy csontom nincs elrejtve teelőtted,
mióta tagjaim titokban megalkottad
s a föld ölén a sorsomat kiszabtad.*

*Szemlélted életem mielőtt megszülettem,
tekercseden minden nap ott feküdt,
mielőtt egy is létre jött.*

**Transzcendens és
antropomorf
istenfogalom**

Nem a „lélekvándorlásnak” vagy a lélek korábbi létének (*prae-existentia*) tanát vallja a zsoltáros. Kultúrája nem ismer szavakat a merőben szellemi lét kifejezésére. Így az „előretudásról” egy előre vetített konkrét egzisztencia keretében beszél. Ezért Isten egyszerre emberfölötti és antropomorf módon jelenik meg: amikor előre tud, akkor előre „lát,” tehát tapasztal valamit, ami létezik, de hamar kiderül, hogy nem utólagosan kíséri az események sorát, hanem tudja őket még *mielőtt* azok megtörténnének. A mondatok közt ellentmondások feszülnek. Nem is csoda: fogalmi szempontból e kérdéseket csak sokkal később dolgozzák ki majd a teológusok, amikor az Istenre vonatkozó fogalmaink analóg jellegét ki mondják (amelyben több a nem-ismerés mint az ismerés), vagy az idevonatkozó elvont fogalmakat és kifejezéseket megalkotják.

4. Az örök élet hite a zsoltárookban

A fentiek szükségképpen felvetnek egy régóta vitatott és fontos kérdést. Hisznek-e a zsoltárszerzők az örök életben? Az utolsó két-száz év biblikus tudománya majdnem „dogmatikus merevséggel” hangoztatta, hogy az Ószövetségben a hellenisztikus időszak utolsó szakaszáig, tehát majdnem a Krisztust jövetelét megelőző századig nincs, vagy alig van szó az ember örök életéről, sőt arról sem, hogy az igazak a halálon túl örök boldogságban részesülnek. Első pillanatra ez talán kézenfekvő, hiszen gondolhatunk mindjárt olyan zsoltárookra, mint a 39-ik:

*Jaj, minden ember mint a köd, olyan
az ember mint a puszták délibábja,
jaj, mint az árnyék elsuhan,
hiába minden kínlódása:
rakásra halmoz kincseket,
s nem tudja végül is kinek. (7–8. vers)*

Majd az utolsó sorokban:

*Az embert botozod, bűneit felrovod,
és mint a moly, testét is elnyűvöd,
jaj minden ember olyan, mint a köd.*

...

*Könnyemre ne légy érzéketlen,
hisz házad vendége vagyok,
mint őseim, zarándokod.*

*Fordítsd el számon kérő arcod,
hadd legyen örömdőben részem,
mielőtt elmegyek, hogy elenyésszem. (12–15. vers)*

**Szeretet-kapcsolat az
örökéletű Istennel**

De a kérdést mégsem válaszoltuk meg. Kétségtelen ugyanis, hogy a zsoltárokból az evilági élet tűnő-múló halandó volta és az emberi sors reménytelensége gyakran kifejeződik. A kérdés azonban az, hogy felcsillan-e, és ha igen, milyen formában, az örök élet reménye is, és miféle isteni bátorítást kap? A kérdést valójában egyrészt az ószövetségi kinyilatkoztatás, másrészt az ókori kultúrák összefüggésében kell látni. Az alapállás ez: a pogány fogalmak szerint csak az Istennek (pontosabban az isteneknek) van halhatatlan élete. De evvel az öröklétű Istennel a zsoltáros személyes szeretet-kapcsolatban áll, vágyódik utána, keresi, arcát látni akarja, vele életközösséget akar. És az Isten is, amikor kinyilatkoztatja magát, azt bizonyítja, hogy szereti őt és magához hívja, sőt szövetséget köt vele, barátságába fogadja és hűségese irgalmát ígéri. De ha ez így van, akkor természetes, hogy ennek az életközösségnek határtalan és halálon túli kiterjesztése is legalább mint vágy és remény, de még egy bátorító ígéret formájában is felmerüljön. S valóban, az ilyen jellegű szövegek még csak nem is ritkák. Rögtön a zsoltároskönyv elején, az 5. zsoltár végén olvassuk:

*S ujjongjanak, kik hozzád menekülnek,
és mindörökre vigadozzanak,
mivel tenálad lakhelyet találnak.
Hogy benned örvendezzenek
mindazok, akik szeretik neved.*

*Mert áldás jön a jókra, Uram tőled
s kegyelmed mint a védőpajzs
öleli körül őket. (12–13. vers)*

A nehézség ott van talán, hogy ilyen szövegek általánosságokban mozognak, és ugyanakkor a lélek halhatatlansága mint fogalom szinte teljesen hiányzik a zsoltárokból. De ha a szövetségi konkrét istenkép igaz úgy, ahogy a fentiekben már többször bemutattuk, akkor a zsoltáros ezt az Istennel való életközösséget, „arcának” látását, a „házában” való örök lakóhelyet, asztalához történő befogadását, jelenlétében való meg nem szűnő örvendezést és dicséretet nem valami skolasztikus „visio beatifica” formájában képzelet nem valami korabeli kultúrák nyelvén. A fogalmak egyike sem elvont, s ezért nem a szellemi ismeret és akarat síkján fejeződik ki az örök élet reménye. A témák inkább ilyenek: dicséret és ujjongás, vendéglátás és véget nem érő lakoma, az arcok és szemek találkozása. Néha azonban ezen is túllépünk, amikor egy új életre való ébredésről vagy „reggelről”, vagy egy véget nem érő beteljesedésről van szó. Az örök élet témája ezért aztán egyes sorokban oly erőteljes módon fejeződik ki, hogy a biblikusok nagy része hajlandó lesz, hogy a kommentárokból bizonyos „túlzásokról” és az istenélmény „szélsőséges kifejeződéseiről” beszéljen. Ilyen a 73. zsoltár vége (24–29. vers), vagy azok a sorok, amiket szent Péter pünkösdi beszédében (ApCsel 2,25–28) mint Jézus feltámadásának prófétái elővételezését idéz a 16. zsoltárból (8–11. vers):

*Szemem előtt az Úr mindenkoron,
jobbjától el nem távozzom.*

*S ezért bensőm is ujjongásba fog,
szívem vígan dobog,
és biztonságban elpihen a testem.*

*Nem engeded, hogy alvilágba essem,
halálba hullni híved nem hagyod.*

*Az élet ösvényét kitárod,
hogy színed előtt elteljek örömmel
és lássam jobboldon örökre boldogságod.*

Isten „hajléka”

¹⁷Vö. M. Dahood:
Psalms III. The Anchor
Bible 18, New York
1970, XLI–LII.

Mitchell Dahood valószínűleg túlzásba esett, amikor ebben és hasonló szövegekben a testi feltámadásba vetett ószövetségi hitet látta bizonyítva.¹⁷ A helyzet inkább az, hogy az örök élet „hogy”-ját az Ószövetség embere igazában nem látja, erre vonatkozólag ugyanazokkal a fogalmakkal és kifejezésekkel él, mint más ókori ember. Tehát remél ő is egy végső, de meghatározatlan beteljesülésről az ő Istene — a teremtő Isten, az egyetlen Úr és Izrael Istene — örök hajlékában. Hogy ez a fogalom milyen fontos, arra elég egy példát említenünk. A zsoltárokból az Isten „hajléka” ismételtelen nem a jeruzsálemi templomot, hanem az Isten örök égi lakását jelenti. Ennek megállapítása adott esetben a fordítást és az értelmezést lényegesen befolyásolja.

¹⁸A „minimalista” fordítások és magyarázatok egyik fő érve, hogy szó szerint fordítják az utolsó sort: „hosszú időn keresztül”, nem pedig „örök időkön át”. A héber „le'orek jamim” azonban a Dahood által felhozott párhuzamos ugariti példák tükrében „vég nélküli élet”-et jelent. Érdekes, hogy már Sik Sándor első fordítása e pontban nem követte a Vulgata szövegét („longitudine dierum”), hanem finom ráérzéssel megtalálta a helyes jelentést (ha ma már nem is tetszik a régieskedő szó): „mindörökétig”.

Mint ilyen esetet idézem befejezésül a 23. zsolnárt. Ez a vers, ha helyesen értelmezzük, elsősorban nem a Templom távlatában íródott, hanem olyan istenélményt fejez ki, amelyet teljesen áthat az örök élet reménye. Persze a költemény első felének képeit sokféle módon lehet értelmezni. Elvégre az ÚR Izraelt mint népet pásztorként vezet dús legelőkhöz és frissítő forrásvízhez. De azért itt az egyén, nem a közösség áll a központban. Amikor a „halálos sötétre” terelődik a szó, aligha beszélhetünk a nép sorsáról. A szövegben szereplő „cal-mawet” szó szerint a „halál árnyéka,” vagyis az alvilág, ahová az egyén, nem a közösség száll alá. De az egyént is az ÚR pásztorként vezet és az alvilágból kiszabadítja, ahogy Dáviddal tette a 18. zsolnártban. A költemény második fele szerint Isten asztalához ülteti azt, akit szeret. Ellen-ségeim — mondja a zsolnáros — távolról szemlélik, hogyan hív meg magához, majd a vendégbarátság szabályai szerint fejemre olajat önt, és serlegemet színültig tele tölti. Lakásom az Úr házában lesz — ez nem azt jelenti (ahogy nem egy kommentárban olvasható), hogy a szerző egy levita, aki úgy gondolja, hogy be-költözhet a Templom mellé s ott „hosszú időkön át”¹⁸ élvezi az Úr házában minden kényelmét. Inkább arról van szó, hogy a zsolnáros a vers végén jut el legvilágosabban annak megfogalmazásához, amit az örök élet reményéről gondol: végső és visszavonhatatlan életközösség ez avval, akit ő a „jóság és kegyelem” rendjében mint lelki valóságot ismer és szeret.

A 23. zsolnárt

*Nekem az Úr a pásztorom
és nem hiányzik semmi,
mert zöldellő mezőn hagy elpihenni,
csendes vizek mellé vezet,
hogy felüdítse lelkemet,
s neve kedvéért
az igazság ösvényein vezérel engemet.*

*Ha járok halálos sötétben,
veszély nem rémít, mert velem vagy ott,
a te pálcád, a te pásztorbótd,
az lesz vezérem.*

*Asztalt terítettél elémbé
hogy megalázd ellenfelem,
dús olajod kiárasztod fejemre,
színültig töltöd serlegem.*

*Bizony, jóság és kegyelem kíséri
mindennap életem sorát,
s az Úr házában lesz lakásom,
örök időkön át.*

A vallási tapasztalat metafizikai értelmezéséről

SZOMBATH ATTILA

II. rész

4. A vallás és a filozófia Istene

Tanulmány első részét lásd 2003. 9. számunkban.

²¹Mindezt az ember már gyermekkorában érzi; mikor ugyanis egy gyönyörű táj az „önmagában megalapozott” (vagyis: a feltétlen, a tökéletes) valóság erejével ragadja meg, egyszerűsmind eszébe juthat az is, hogy: „A tő és a fenyő nem *belülről* ilyen”, illetve: „Ez a táj talán csak *nekem* látszik ilyennek”. Ehhez kapcsolódik az a nyugtalanító gyermekkori sejtélem, hogy a természet létezői „valójában” az értelmellenség vagy valamiféle „közömbös üresség” hordozói.

²²Viszonylagos kivételként a lelkiismeret „feltétlen felszólítása” említhető — ám itt is pontosabb volna, ha e felszólítás forrását a személyes és a személytelen létmód közé helyeznénk.

Az eddigiekben a feltétlen megmutatkozásának „*általános és átlagos*” (mindenkor hozzáférhető) módjairól volt szó. Kiderült, hogy a feltétlen mindenekelőtt a tudatos aktivitás lehetőségi feltételeként nyilvánul meg, e „háttéri tapasztalatra” támaszkodva azonban képessé válunk arra, hogy fölfedezzük a (más-más fokon) *mindent* átható feltétlent.

A filozófiának mármost épp *úgy* kell kutatnia a feltétlent, amint az „*átlagosan és általában*” adódik; csak így felelhet meg annak a követelménynek, hogy a mindig és szükségképpen jelenlévőről, s ezzel a mindenki számára ellenőrizhetőről beszéljen.

Világos azonban, hogy a feltétlennek a filozófia által kikutatott „*átlagos*” megmutatkozása egyben *tökéletlen* megmutatkozást is takar, s így ellentmond a feltétlen *fogalma* által előírt (s így ugyancsak a filozófia által kimutatható) korlátlanságnak. E tökéletlenség fejeződik ki abban, hogy egy olyan természetben pillantjuk meg a feltétlent, amely (mint a „hegyvidéki tó”) valóban csak „*általunk fölfokozva*” bizonyulhat az *önmagában megalapozott valóság* „*kitüntetett hordozójának*”.²¹ „Tökéletlen jelenlét” továbba az, hogy az ember is csak tudatos aktusainak lehetőségi feltételeként, a „háttéri tapasztalatban” érintkezik *szüntelenül* az-zal, amit a vallási tapasztalat „objektumaként” ragadtunk meg. A feltétlen e föltárulása (és a többi, általunk említett „*mód*” is) olyan, ami *nem* érinti az emberi létezés összes aspektusát. Hisz bármily meghatározó is a feltétlen valóság jelenléte a tudat és az öntudat világában, mindez *nem ragad ki* minket a feltételekhez kötött létezés, a főt említett „*láncok*” világából; a feltétlenhez „*tartozó*” ember így annak látszik, aminek Schopenhauer tartotta: „*a remény bolondjának, aki a halál karjaiba táncol*”. Ehhez járul még az is, hogy a feltétlen „*átlagos*” adottsága inkább egy passzív és személytelen, semmint egy aktív és személyes valóságot mutat;²² inkább passzívnak tapasztaljuk, mert a *mi* tudatos aktivitásunk során, s abba alapként „*beépülve*” lép föl, vagyis

mi cselekszünk rá *támaszkodva* — ezért is marad számunkra oly gyakran észrevétlen, s ezért nem jutna eszünkbe az, hogy megszólítsuk ezt az „alapot”. *Összefoglalóan* tehát azt mondhatjuk, hogy a feltétlen *általános és átlagos* (a filozófia tapasztalati bázisát adó) megjelenése nem mutat aktív-személyes vonásokat, nem ragadja ki az emberi létezését a „más-számára-való” létezés és a halál köréből, s a természetet sem „szellemíti át”. Ugyanakkor nem volna helyes azt állítani, hogy a „filozófusok Istene” egyedül ez a személytelen s az általa megalapozott jelenségektől túlságosan is távol maradó „Alap” volna: hisz épp a filozófia segítségével láthatjuk be azt, hogy e „korlátolt feltétlen” önellentmondás, azaz a feltétlennek *többnek kell lennie, mint ahogyan az átlagos* — a *filozófiai érvelések bázisát adó* — tapasztalásban „előttünk áll”.

A *vallási tapasztalat* épp e többlet megmutatkozása, ezért röviden úgy ragadható meg, mint a feltétlen *fogalmának megfelelő* megjelenése — a feltétlen *mint* feltétlen. Ez azt jelenti: a feltétlen kinyilvánítja azon tökéletlenségek valótlan voltát, amelyek átlagos megtapasztalását kísérik. A vallási tapasztalatban föltáruló feltétlen a „teljes” és igaz megmutatkozás: személyes és aktívan ránk irányuló valóságként *egész* lényünket s az egész valóságot önnön körébe emeli. Ami korábban feltűnés nélkül az élet „háttérében” állt, egyszerre igazi helyére, a centrumba lép. Ha már ezt leírtuk, ne futamodjunk meg egy némileg „ezoterikus” atmoszférájú, ám az eddigiekből szükségszerűen folyó kijelentéstől sem: ha a (voltaképpen) vallási tapasztalatban a feltétlen a létezés egészét átjáró „centrumként” mutatja meg magát, *akkor itt voltaképp el kell mosódnia tapasztaló és tapasztalt*, „szubjektum” és „objektum” *tapasztalati különbségének*.

Ebből adódik, hogy a feltétlen „átlagos-általános” és vallási tapasztalata sem ugyanarra, sem teljesen másra nem irányulhat. E tapasztalatokban nem a „tárgy”, hanem a tárgy megjelenési módja vagy „föllépése” változik meg. Talán nem túl félrevezető példa arra gondolni, amit Hegel a világtörténelem „hőseiről” mondott: a cizmájukat lehúzó és vacsorájukat föltaláló komornyik számára ők sem különleges lények: „csak olyanok, mint bárki más”; létezik azonban olyan perspektíva is (a világtörténelemé), ahol e személyek a maguk emberfölötti nagyságában lépnek elő.

E hasonlat persze már azért is téves, mert a filozófiát (annak ellenére, hogy a feltétlen „átlagos és hiányos” feltárlására épít) súlyos hiba volna „Isten komornyikjaként” emlegetni. Általában: aki olyasféle fogalomparókban akarja a vallás és a filozófia számára adódó feltétlen viszonyát megragadni, mint: igaz-hamis, felsőbbrendű-alacsonyabbrendű, tévedni fog. Mert igaz ugyan, hogy a vallás Istene (a már kifejtett értelemben) „nagyobb”, mint a filozófiáé, ám személyes és (sok esetben) a történelembe is belépő hatalomként épp arról a dimenziójáról szoktak megfeledkezni, amit a filozófia vizsgál, s ahonnan a vallás Istene úgy szól-

²³Ezt a „mysterium tremendum” és a „mysterium fascinans” egységének is nevezhetjük.

²⁴Régóta tudjuk persze azt, hogy az igazság megismerésének lehetlenségét úgy szokták meghirdetni, hogy az (látszólag) illeszkedjen bizonyos vonzó és tradicionális értékekhez. Ilyen érték lehet a „zavarmentes lelkiállapot”, az igazság állítólagos „totalitarizmusa” ellen küzdő „liberalizmus”, vagy — esetünkben — az a „jámorság”, mely nem oly „elbizakodott”, hogy Istenről bármit is „tudni véljen”. (E jámborságtól épp csak azt volna jó megtudni, *mi tette őt jámborrá*, vagy mi előtt borul térdre akkor, ha imádata tárgyáról semmit sem tud.) Az efféle vonzóvá-tétel azonban sohasem meggyőző: egyfelől ugyanis elhallgatja álláspontjának — *mindig* túlsúlyban lévő — pusztító gyakorlati következményeit, másfelől pedig az úgynevezett „vonzó” oldal elemei oly kevésbé szükségszerűek, hogy akár (sőt: még inkább) az ellenkezőjükre is fölcserélhető volnának. (Az igazság megismerhetetlenségének állítása így nemcsak „zavarmentes”, de két-

ván „fölemelkedik”. A feltétlen mint mindenütt (más-más fokon) jelenlévő „alap” helyébe így már csak valamely meghatározott, bár kulcsfontosságú létezőt állítanak, akinek személyes („antropomorf”) vonásai elfedik mindazt, ami e — szükségképp véges — karakterjegyeken túlmegy.

5. A vallási tapasztalat további sajátosságai

A vallási tapasztalatban (a feltétlen adekvát és teljes megmutatkozásában) az ember személye végességének és korlátozottságának föloldását tapasztalja meg a feltétlenül s a feltétlen által. A véges személy korlátainak ledöntéseként ez egyszerre hozza el a személyünk elvesztése miatti rémületet és a korlátozottság föloldása miatti örömet.²³

Többször hangsúlyoztuk már, hogy az e tapasztalatban megmutatkozó feltétlen nem lehet tudatunk „teremténye”, tehát az e tapasztalatot kísérő „objektivitás-tudat” sem lehet pusztá képzelődés. Úgy tűnhet azonban, hogy még mindig nem feleltünk a bevezetésben fölvetett harmadik ellenvetésre, amely elfogadná ugyan ezt az állítást, de csak egy komoly fenntartással. Eszerint igaz ugyan, hogy a feltétlen tőlünk függetlenül „létezik” s a vallási tapasztalat tárgya, ám semmiképp sem jelenhet meg úgy, amint van (hanem csak „egy teórián belül”, illetve a *mi* „konstrukcióink” szerint). Amiként tehát egy asztal vagy egy növény független fönnállását sem kell tagadni ahhoz, hogy megjelenésének „objektív” vagy „teóriamentes” voltát kétségbe vonjuk, úgy a vallási tapasztalat értelmezésében is alkalmazhatónak tűnik a modern tudományelmélet e tapasztalat-fölfogása. Ez az alkalmazás persze oda vezetne, hogy sohasem beszélhetnénk Istenről úgy, amint „van” — mindig be kellene érünk „Istennel, amint számomra (vagy számunkra) megjelenik”.

Nyilvánvaló, hogy ez a megszorítás katasztrófális gyakorlati következményekkel járna. Bármiként jelenne ugyanis meg számunkra a feltétlen valóság, egyben biztosak lehetnénk: hogy nem az, aminek mutatkozik. Így arra a legfőbb kérdésre, hogy miképp helyezzük életünket a feltétlen valóság igazságába és oldalmába, *semmit* sem válaszolhatnánk.²⁴ Nem ismervén a végcél, egyes cselekedeteink helyes iránya is kétségessé válna; s mivel nem tudnánk, hogy a cél eléréséhez mit kell felhasználni és mitől kell megválni, a legkisebb rossz talán az lenne, ha (mint egy múzeumban) egyáltalán „nem nyúlnánk semmihez”.

E helyütt nem vizsgálhatjuk meg azt a kérdést, vajon valóban támadhatatlan-e a tapasztalás azon értelmezése, amely szerint annak anyaga lényegileg a *mi* konstrukcióink és teóriáink „foglya”. Csak arra válaszolunk röviden, hogy alkalmazható-e ez a felfogás a vallási tapasztalatra.

ségbeesetté is tehetne minket; nemcsak a totalitarizmus szabadelvű ellenfeleivé, de a nihilizmus diktátoráivá is; végül nemcsak — mint láttuk, érthetetlen módon — „jámbor” hívőkké, de Isten vezetését követni nem szándékozó, s ezért Istent az „ismeretlenségbe” száműző lázadókká is.)

²⁵Erről van szó például akkor, mikor egy ember életében a hatalom vagy a nemiség mindenek fölé helyeződik, s afféle végső „értelemadóként” mutatkozik meg. Nem véletlen, hogy ezekben az esetekben az illető elveszteni látszik azt, amit (magasabb, ám mindenki által világos jelentésben) „emberi arcnak” nevezünk: amennyiben ugyanis az ember az a létező, akinek „alanyiségában” (lásd fentebb) a feltétlen eminens módon van jelen, a feltétlent *elfedni* annyi, mint az emberi létezés forrását fedni el.

²⁶Itt újra hangsúlyozni kell azt, hogy a feltétlennek egy véges létezőn keresztül történő megmutatkozása nem tartozik a „torz megjelenések” közé: az ugyanis az „igazi”, míg ezek a „rossz” (önellentmondó) végtelen esetei.

Mit jelentsen az, hogy a feltétlen (bármilyen miatt is) másképp áll előtünk, mint ahogyan „van”? A feltétlen nem egy véges tárgy, amihez a valóság bizonyos rétegei hozzátartoznak, mások meg nem (ahogyan pl. egy kutya fut, de nem repül), s aminél ezért a „másnak látom, mint ami” azt jelenti, hogy olyasmit *tulajdonítok* neki, ami őt *nem illeli meg*. Míg tehát egy kutyáról sok olyasmit állíthatok (Pl.: „Minden szavadat érti.”), amivel kapcsolatban van értelme arra gondolni, hogy „valójában a kutya nem ilyen”, addig a „*non aliud*” nem engedi meg az efféle negációkat. Ha azonban itt a „más-ként” való megjelenés nem állhat abban, hogy oda nem illő léttartalmakat vonatkoztatunk a feltételre, akkor lényegileg csak három, könnyen leleplezhető torzulás léphet föl:

1. A feltételre egy léttartalom *hiányát* (pl. erőtlenség) vonatkoztatjuk — ha elfogadjuk azt, hogy a vallási tapasztalatnak a feltétlennel van dolga (lásd fentebb), s mégis azt állítjuk, hogy azt mint hiányost (tehát: korlátozottat) *tapasztaltuk meg*, könnyen át-láthatunk tévedésünkön: hisz a feltétlenség és a korlátozottság nem fér össze egymással.

2. A feltétlen valamely véges létezővel (illetve léttartalommal) „*tűnik*” *azonosnak*²⁵ — a (tág értelemben vett) bálványimádás és a „démonikustól” való elvakultság ezen esetei ugyanezzel a belátással háríthatóak el: a feltétlen *nem* értelmezhető úgy, mint korlátozott, tehát nem lehet *azonos* egy véges tartalommal.

3. A feltétlennek csak *egy* aspektusa jelenik meg (igazán): így lesz Isten *pusztán* „igazságos bíró” vagy a világ „puszta” *teremtője* stb. — ezt a típust nemcsak kevésbé riasztó volta, de azon sajátossága miatt is el kell határolnunk az előzőtől, hogy itt a feltétlent nem egy véges-„világbeli” létező, hanem épp egy olyan aspektus fedi el, amely már tartalmazza (lásd „teremtő”, „bíró”) a véges létezők *fölötti* karaktert. A káprázaton mégis ugyanúgy látunk át: *elvetjük* azt, hogy ez a véges aspektus *maga* lehetne a feltétlen.

Láthatjuk tehát, hogy a most fontolóra vett eshetőség (elfogadni azt, hogy a vallási tapasztalat tárgya a feltétlen, ám azt állítani, hogy azt sohasem tapasztalhatjuk meg úgy, ahogy „van”) három olyan típusban valósul meg, amelyek mindegyike könnyen elosztható tévedésnek bizonyul, s így *nem tarthat fogva minket*.²⁶ Sőt, még tovább is mehetünk, s ezt mondhatjuk: egyik típus sem nevezhető a *feltétlen (közvetlen) megtapasztalásának* — mert vagy egy véges létezőt tapasztalnak meg oly módon, hogy ahhoz a (reflektálatlanul „háttérben álló”) feltétlenség ezért vagy azért „hozzáadódik” (ez a második típus), vagy pedig pusztán okoskodásokról van szó, amelyek épp a feltétlen reflektált tapasztalatának *hiányában* fogalmazódhatnak meg.

A következőkben ezt a tézist próbáljuk meg bebizonyítani, s egyben azt állítani, hogy a feltétlen *megtapasztalása* nem annyira azért „védett”, mert a torzulások könnyen át-láthatóak, hanem

²⁷Bár ez a meghatározás kissé ridegen csempesíthető, ne felejtsük el azt, amit *jelen*: a halál és a korlátozottság „siralomvölgyéből” való kiemeléstét és az egzisztencia végső megalapozását (biztonságát és hazatalálását).

²⁸Azt állítani, hogy a véges öntudat (minden erre alkalmas horizont nélkül, mintegy „magától”) elborzad saját végességén, azután *kitalálja* az e végességet föloldani képes feltétlent, majd *át is éli* azt, amint ez a kitalált valóság megmenti és végességéből megszabadítja őt (úgy, hogy ez utóbbi lépés volna a „vallási tapasztalat”) — nem más, mint lehetetlenséget lehetetlenségre halmozni. Nem kevésbé fonák dolog az sem, ha a képtelenségek ezen arzenálja abból a célból vonul itt föl, hogy megóvja a „józan tudományosságot” a vallásos világszemlélet „fantazmagóriáitól”.

²⁹A feltétlen persze sem nem egy „tárgy” (a többi között), sem nem „létezik” (beletartozva a „létezők” halmazába). E kifejezéseket ugyan kénytelenek vagyunk használni, de mindig tudnunk kell, hogy inadekvátak.

inkább azért, mert e torzulások egyáltalán nem a feltétlen *megtapasztalásához* kötődnek.

Beszéltünk már arról, hogy a vallási tapasztalatban a feltétlen úgy lép föl, mint a személy végességének föloldója önmagában (a feltétlenségben),²⁷ s ez azt is jelenti: a feltétlent csak itt *élhetjük át* igazán úgy, *mint* feltétlent. Mármost nyilvánvaló képtelenség volna azt állítani, hogy bár a feltétlen itt végességünk „önmagában-megszüntetőjeként” *lép föl*, e megmutatkozása a *mi* művünk vagy konstrukciónk. Mert ez az állítás először is azt jelentené, hogy *nem* a feltétlen fogalmi tartalmához tartozik az (a véges megszüntetve-megőrzése), ami fogalma szerint *csak hozzá* tartozhat. Másodszor és ebből fakadóan így azt az értelmetlenséget is kimondanánk, hogy egy véges létezőhöz (a tudathoz) tartozik az a fölemelkedés, ami önmagánál fogva (*mint* végeshez) nem tarthat hozzá.²⁸ Harmadszor ez a nézet magát a vallási *tapasztalatot* is meghamisítaná, hisz az (vázolt lényege szerint) épp *nem* abban áll, hogy egy passzív „tárgy” elszenvedti az én „formáló” aktivitásomat, hanem abban, hogy a *feltétlen* — mely, mint látuk, épp itt mutatja meg aktív és személyes voltát — „formál meg” engem úgy, hogy olyanná tesz, amilyen *magamtól* nem lehetnék.

Talán a világ technikai meghódítása áll annak háttérében, hogy a megismerést is így képzeljük el: mi, akik aktívak vagyunk, „megformáljuk” az ezt passzívan tűrő tárgyat. Sőt, akár a bűn atmoszférája is fölfedezhető ebben a modellben: te hallgatsz, én beszélek — én cselekszem, te tűröd. A vallási tapasztalatban azonban épp az történik, hogy ezt a „főlényes” szubjektivitást olyan hatalom *ragadja el*, amihez képest ő semmi és semmis — ami kinyilvánítja és megmenti az ő semmisségét. Bizonyos helyzetekben talán áltathatjuk magunkat azzal, hogy *mi* mondjuk meg mindennek, mi lehet és mi nem lehet; most azonban épp arról a pillanatról beszélünk, amikor ez végképp lehetetlenné válik.

Eddigi vizsgálódásaink negatív eredménye tehát az, hogy a vallási tapasztalat „tárgyáról” *értelmetlenség* úgy beszélni, mint aminek sem „létezéséről”,²⁹ sem pedig létezésének mikéntjéről nem nyilatkozhatunk. Épp ilyen téves (és végzetes) az a gondolat is, hogy e „tárgy” megmutatkozását *mi* határozzuk meg.

6. A vallási tapasztalat és az interperszonalitás

A vallási tapasztalatban a feltétlen mintegy kilendül abból a passzivitásból, hogy a *mi* tudatos aktivitásunkba alig észrevehetően belevegyülő háttéri „alapként” legyen jelen. Ezen túlnőve immár aktívan lép felénk, s mind a világot, mind pedig a véges személy egészét önnön szférájába, a feltétlen áramába emeli.³⁰ A vallási tapasztalatban tehát a feltétlenhez fűződő viszony *interperszo-*

³⁰Természetesen már jóval korábban is azt állítottuk, hogy a feltétlenből („az igaz végtelenség” értelmében) minden véges létező részesedik. Ám azt is jeleztük, hogy e részesedés különféle (az adott létező ontológiai alkotásának megfelelő) mértékben történik meg, továbbá láttuk, hogy a feltétlen „nyomait” leginkább hordozó létező (az emberi alanyiség) „általános és átlagos” részesedtségén is túlnő az, ami a vallási tapasztalatban válik osztályrészünké. (Ha nem így volna, e tapasztalat nem lehetne olyan, mint amiben a már „ismerős” hirtelen magasabb fokon nyilatkozik meg — maga e tapasztalat is a már megszokott tapasztalata volna.) Azt a kérdést, vajon az „általános és átlagos” részesedtség elegendő-e személyünk „megmeneküléséhez” ott, ahol az a legfontosabb nekünk (a *halálban*), egy másik, talán még túlságosan is „korai” munkámban igyekeztem megvizsgálni. Lásd *A halál metafizikája*. Magyar Filozófiai Szemle, 1994/5–6.

³¹E gondolatok alapos kifejtését ismét Szemjon Franknál, főképp filozófiai lélektanában, társadalomfilozófiájában és ontológiájában találhatjuk meg.

nális kapcsolattá válik, amelyben — mint láttuk — nem én „formálom meg” a tárgyat, hanem a velem találkozó Másik tesz engem azzá, ami magamtól egyáltalán nem lehetnék.

E helyütt természetesen nem áll módunkban az, hogy az én-te viszony (pontosabban: a „találkozás”) egy különleges formájaként előttünk álló vallási tapasztalatot a „perszonalizmus” horizontjába helyezzük. (E lépés nem is minden tekintetben volna szerencsés; *filozófiailag* ugyanis legtöbbször az ontológiai meg-alapozás hiányát, míg a *leírás* hitelességét illetően a „találkozás” gyakran oly éterien — már-már émelyítően — „szép” képét találjuk e szerzőknél, amely épp a becsületes és nyílt találkozás képessége felől hagy kétségeket.) Ahelyett tehát, hogy a vallási tapasztalat interperszonális aspektusának minden ágát-bogát szemügyre vennénk, megelégszünk néhány lényegesebb pont megjelölésével.

„Én” és „te” kapcsolatát soha nem értelmezhetjük úgy, mint amit pusztán az „én” alakít (ki). E lehetetlenség oka egyfelől az, hogy az „én” épp a „te” föltárulásán keresztül (a „te” realitását megtapasztalva, majd — ennek alapján — önmagát attól elhatárolva) válik azzá, amit így lehet nevezni: „én”. Másfelől a „te” egy olyan személyes valóságot jelent, amely rám irányulása során (és szerint) mutatja meg önmagát; tehát semmiféle „te” nem jelenhet meg ott, ahol csak az *én* másakra-irányulósomat tekintik adottnak.³¹ (Ami ilyenkor előttünk állhat, legföljebb egy „ő”; az „én” által megalkotott „te” ellenben épp akkora képtelenség, mint a kertrendezők által tervezett vadon.)

A találkozás tehát valódi *összekapcsolódás* a „te” realitásával; ez több szempontból is az „én” végességének transzcendálását, az „én” *kiteljesedését* jelenti. Nem csak oly módon, hogy a számomra „te”-ként föltáruló személy — mint mondani szokás — „életem részévé” válik. Ezzel együtt arról is szó van, hogy a találkozás egy mindaddig puszta „potencialitásként” hozzám tartozó oldalt „aktualizál”, s ezáltal „gazdagít” engem. (Ez történik például akkor, ha egy fiatal lány életében először vigyáz egy kisgyerekre: az együttlét „fölébreszti” benne az addig számára is ismeretlen „dadust”.)

Az „én” végességének „fölülmúlása” mégis szerfölött tökéletlen az emberek közti „én-te” kapcsolatban. Ha (a szó tág értelmében) életem részévé válik is egy másik véges személy, az ily módon összekapcsolódott s a — főképp ontológiai értelemben vett — korlátoltság jegyeit nagyon is magukon viselő személyek nyilvánvalóan nem adhatnak ki mást, mint egy „tágasabb korlátotottságot” — s ez még a szerencsésebb eset.³² A másik személy által fölébresztett „lehetőség” sem vezet feltétlenül messzire: nemcsak azért, mert más lehetőségeket érintetlenül hagy, de azért is, mert ezek kifejlődését és néha a már meglévő személyes tartalmaikat is beárnyékolja. (Az előbbi példával szólva: a kisgyerekre vi-

³²Ez az a terület, ahol Schopenhauer (sok igazságot is tartalmazó) „filozófiai öngazolása” szárnyakat kap: „A szellemes ember mindenk előtt szenvedéstől mentes, zavartalan, nyugodalmas állapotot igyekszik teremteni magának, miért is az úgynevezett emberekkel való némi ismeretsége után a visszavonultságot, sőt, ha kiváló elme, a magányt fogja választani. Mert minél többet jelent az ember önmagának, annál kevesebb külső dologra van szüksége, és annál kevesebbet jelenthetnek számára a többiek. Ezért vezet a szellemi kiválóság a magányossághoz. Hiszen ha a társaságban a mennyiség pótolhatná a minőséget, akkor még hagyján volna! De sajnos száz ostoba egy rakáson: nem jelent egyetlen okos embert sem.” (A. Schopenhauer: *Életbölcesség*. In: *Szerelem, élet, halál — Életbölcesség*. Göncöl Kiadó, Budapest, 1992, 187.)

³³Innen az Ady Endrénél olvasható tiltakozás: „Sem utódja, sem boldog őse...” Megható az is, ahogy Marcus Aurelius császár szüntelenül arra figyelmezteti magát: „Vigyázz, el ne császárosodj!”

gyázó lány dadussá-válása nem teszi őt egyben sportolóvá is, sőt, a dadussá-válás határozottan nem kedvez a sportolóvá-válásnak.)

Összességében tehát: az emberek közti személyes kapcsolatok a személy korlátozottságának csak *korlátozott* fölülmúlásai. Mivel a feltétlen — mint főntebb láttuk — „általában és átlagosan” is megnyilatkozik bennünk, e tökéletlenségnek tudatában is vagyunk; sőt, vannak esetek, mikor e tudat megőrzésén múlik minden. (Általában akkor, ha hajlamosak volnánk egy a többiek által nekünk ítelt „szerepet” — például: „igazgató” — magunkkal azonosítani.)

Az ember a feltétlen horizontjában és alapján élő, a dolgokat — főképp önmagát — a feltétlen mércéjével mérő lény; ha tehát lényének dinamikájáról és az interperszonális kapcsolatokban való kiteljesedéséről van szó, nem érheti be bármivel. Ezért azok az interperszonális kapcsolatok, melyek egy „szerep” szerint kapcsolnak össze és gazdagítanak minket másokkal, nemcsak tökéletlenek, de lényünk többé-kevésbé *téves és torz* megjelöléseivé („dadus”, „igazgató” stb.) is válnak.³³

Csak *egyetlen* megnevezés van, amely nevünket torzítás és korlátozás nélkül mondja ki, mert nem egy véges lehetőséget, hanem a (hegeli értelemben) „magánvalósága szerint” már hozzánk tartozó, feltétlen s így fölülmúlhatatlan dimenziót „nyitja meg” számunkra. Ha főntebb azt mondtuk, hogy a vallási tapasztalatban a feltétlen aktívvá „válva” túlnő pusztá háttéri adottságán s *egész* lényünket tulajdon elemébe ragadja el, akkor ezt a találkozásként fölismert folyamatot az interperszonalitáshoz illő nyelven kell újrafogalmaznunk. A vallási tapasztalat tehát nem pusztá „elragadtatás” (a feltétlen elemébe), de lényünk abszolút, fölülbíráthatatlan *megszólítása* is. A személytelen „alap” rejtettségéből kitörő, mindent megmentő és mindenk Uraként *megmutatózó* feltétlent az „Isten” néven tiszteljük (úgy, hogy a feltétlen csak e viszonyban, tehát bizonyos értelemben csak „általunk” válik Istenné). Amit pedig a feltétlen általi és a feltétlenbe való elragadtatásnak neveztünk, az a „találkozás” nyelven annyit tesz: *abban a pillanatban*, mikor a feltétlen „alap” Istenként mutatja meg magát nekünk, minket Ő *Isten gyermekeiként* nevez meg. Sőt, ha ismét emlékezetünkbe idézzük a főntebb kimondott „ezoterikus” gondolatot (szubjektum és objektum különbségének elmosódásáról), akkor mindehhez azt is hozzá kell fűzni: és bizonytalanná válik, hogy kitől jön a hang és ki hallja azt meg.

Ehhez az eredményhez még néhány megjegyzés kívánkozik. *Először* is nyilvánvaló, hogy a vallási tapasztalat itt kifejtett értelme a *szeretet* fogalma felé mutat. Legalábbis azt kell mondani, hogy amit vallási tapasztalatnak vagy Isten megtapasztalásának neveznek, annak fogalma szerint dolga kell legyen azzal, amit a végső (feltétlen) rendeltetés megvalósításához közelebb vivő másért-való-létnek, azaz szeretetnek hívunk.

³⁴Meg kell azonban jegyezni, hogy az itt mondottak semmit nem változtatnak azon a többször is felmutatott tényen, hogy a véges személy nem maga a feltétlen — az csak megnyilvánul abban, hogy e létező tudatos személyként létezik. Ez egyben azt is jelenti, hogy a szeretet többnyire nem a másik személy esetleges és véges szerepére (lásd fönt), hanem pusztán, pontosabban alapvető személyként-létezésére irányul. (Azaz: nem azt szeretem, hogy valaki „igazgató”, még kevésbé, hogy nem is lát túl e véges, s így a feltétlent „elfedő” szerepén; amit szeretek, az a feltétlent „akaratlanul” is hordozó tudatos személy — aki akkor is megmarad, ha az illető már nem igazgat semmit.)

Az így fölfogott vallási tapasztalat — *másodszor* — az emberek közti kapcsolatok világát is érinti. Ehhez az állításhoz nem valamiféle fogalmi „bűvészmutatvány” vezet el, hanem két korábbi belátásunk pusztán együtt-gondolása. Az első az, hogy a vallási tapasztalat a feltétlen *voltaképpen* — a véges létezőt „szerető”, illetve „megmentő” — föltárulása; a második pedig, hogy a feltétlen „általában véve” a személyes-tudatos létezésben van „jelen” a leginkább. Így *máris* arra az álláspontra helyezkedtünk, hogy a körülöttünk élő (s különösen az általunk személyükben is „megtapasztalt”) emberekkel annak megfelelően bánunk, amit számunkra az e személyeket minden cselekedetükben átható feltétlen jelent. Nem lehetséges tehát az, hogy a feltétlent *mint* feltétlent (tehát: *mint szeretetet*) a tapasztalatból ismerjük, ám a feltétlen valóságot lépten-nyomon „szemünk elé táró” létezőket (a körülöttünk lévő embereket) pusztán „eszközöknek”, vagyis a feltétlen önmagában megalapozott voltából egyáltalán nem „részesülő” létezőknek tekintjük.³⁴ „Ha azt mondja valaki, hogy: Szeretem az Istent, és gyűlöli a maga atyjafiát, hazug az: mert aki nem szereti a maga atyjafiát, akit lát, hogyan szeretheti az Istent, akit nem lát?” (1Jn 4,20)

Végül azt kell még röviden megmagyaráznunk, hogy miért épp „metafizikai” a vallási tapasztalat általunk körvonalazott értelmezése. A válasz abban a — már föntebb is érintett — körülményben keresendő, hogy e tapasztalat tárgya nem egy minden mástól mereven elhatárolható jelenség(csoport), hanem a feltétlen, a „*non aliud*”. Ez mint a mindent átható és mindennek értelmet adó alap a *metafizika* „tárgya”; ha csak a vallási tapasztalat leírásához tartozó minőségekre vagy az e minőségekkel összefüggő egzisztenciális problémákra összpontosítunk, figyelmen kívül hagyjuk azt, hogy itt végső soron a valóság egészének (mint láttuk, korántsem pusztán általunk „teremtett”) értelméről és „berendezkedéséről” van szó.

Természetesen érthető az a régi aggodalom, hogy a vallás metafizikai értelmezése a vallás könyörtelen alávetését vagy „bekebelezését” jelentheti. Míg azonban az Egész összefüggéséből vizsgálódni nem *szükségképpen* jelent alávetést, addig az Egészből „kiragadva” szemlélni csakis absztrakt és egyoldalú perspektívát jelenthet — ha ugyan nem értelmetlenséget. Hiszen mi lehet képtelenebb annál, mint mikor az Egészből épp az Egészre ragadják ki?

RÓNAY GYÖRGY

Kettős emlék

Rónay György (1913–1978) költő, író, irodalomtörténész, műfordító. 1939-től részt vett a Vigilia szerkesztésében, 1969 júliusától haláláig a folyóirat főszerkesztője volt. Születésének kilencvenedik évfordulójára emlékezünk két kiadatlan versének közlésével. Ezúton is köszönjük Rónay Lászlónak, hogy rendelkezésünkre bocsátotta a versek gépiratát. (A szerk.)

*Számlálgatom: nyolc, kilenc éve már?
Nyíltak a hársfák és tombolt a nyár,
mert korán jött a nyár abban az évben...*

*Ott álltam az alkonyi félsötétben.
Egy harang szólt. Azt hallgattam, amíg
megpróbáltam gondolni valamit,
áltatásul, hogy legalább ne tessék
olyan sivárnak bennem az üresség:
egy könnyet, melytől, bár csak gondolat,
talán az i g a z i is fölfakad;
de nem jutott eszembe semmi. Láttam
vértelen, csontos testedet az ágyban,
és kiszáradt kezed, amint fakón
meg-megrándul néha a takarón;
s egy emléket kerestem, ami hozzád
kapcsolna, mint egy szilárd bizonyosság,
hogy egy vagyok veled, a te fiad,
s átéljem én is a kínjaidat,
azt a tüzet, mely sisteregve, rőten
parázslik lassan szikkadó velődben;
de semmi nem fájt. Inkább csak zavart
éreztem, és a sűrű, fölkapart
éterszag émelyített.*

*Este nyolckor
meghaltál. A nővér a homlokodról
letörülte a verejtéket. Egy
feszületet csúsztatott a kezed
közé. Aztán elmentem.*

*Mennyi mámor
hömpölygött a Gellért-hegy oldaláról
s mennyi zene szólt! Mint egy orgona,
zengett a város messzi moraja;
túl a töltésen álmodozva, halkan
rázendített a cigány az Avarban;
egy ablakból egy tangó fűszeres
hullámain lehelte épp a dzsessz;
a réten tücskök s távolabb a kertek
bokrai közt a rigók énekeltek.
S a Duna fölött búsan szállt tova
egy gyorsvonat klarinét-sikolya.*

* * *

Ekkor hirtelen, mint valami jelre,
föltámadt bennem egy hajdani este.

Gyerek vagyok, tíz éves, tizenegy,
melledre hajtom álmos fejemet,
untat a lárma, mennék haza máris,
de még javában áll a j u n i á l i s.
Táncos szoknyák lobognak és vidám
zene harsog, fölváltoa dzsessz, cigány;
az égre zöld szikrákat szórva szét a
parton eldördül olykor egy rakéta;
aztán szünet, s a lágymányosi rét
felénk ontja a tücskök énekét.

Én kértelek, vagy úgy kezdted magadtól?
Hogy fölfigyeltem a szavadra akkor!
Nagy boldogság áradt el szivemen,
és öntudat, hogy így beszélsz velem:
igazságról, mint férfival a férfi,
mert akinek szól, tudja hogy megérti.

Miről beszéltél? Börtönről, ahol
százhusz „barmot” szorít egy szűk akol,
s hol puskatus mér napra nap kemény bért
annak, aki szót emelt a szegényért;
a bosszúról, melyet a hatalom
szeszélye áll az ártatlanokon,
kiknek nincs bűnük más, mint hogy a védett
kevesek jogait kívánták a népnek;
a megtorlásról, amellyel a kaszt
bélyegzi kivert vaddá az igazt,
akinek nem a címer és a festék,
de a munka az igazi nemesség.
S a szabadságról, mely a zsarnokok
szuronyai alatt is ott lobog,
titokzatos tűz, szívből szivbe száll át,
fény, melynek ki nem olthatják világát,
csillag ha kell, amely felé szabad
szemmel tekint bilincse közt a rab,
s vihar ha kell: ha fölvert dühe bolydul,
a világ rozsdás tengelye kifordul!

* * *

Erre gondoltam akkor: alig egy
órával azután, hogy a szived,
szegény szived megállt. Az égre néztem;
„hol jársz — tünődtem — fönn a messzeségben,
s boldog vagy-e végre a sok sután
és mégis híven harcolt harc után;

s amiért itt lent rúgtak és pofoztak,
amiért most ilyen korán halott vagy,
amiért túrnöd kellett a sötét
esztendók bosszúálló börtönét,
amiért a bordáidat bevették,
s velőd szétmarta végül a betegség;
amiért még a puskaagy nyomát
holtan is őrzi zúzott koponyád —
(hogy ha a föld majd kiveti magából,
tanúság legyen és jel, ami vádol:
némíthatatlan néma vallomás,
rajta az az arasznyi forradás) —
amiért itt lenn, ó nem hős, csak ember!
annyit lázongtál, annyi gyötrellemmel,
s amire, ha nem élhetted magad,
nevelgetted legalább fiadat:
most, mikor végleg véget ért a rabság,
tiéd-e már az igazi szabadság?"

Az égre néztem, s mintha hallanám,
(mint azon a június-éjszakán)
a hangodat, azt a kicsit jogászos
lejtést, amelyben annyi volt a pátosz,
s látnám hozzá az arcod is...

A bál
még egyre tart, de már éjjelre jár;
fizetsz, fölállsz, indulunk haza ketten,
gyermekkezem megbúvik a kezedben,
halkul a zene, s köröttünk a fű
csupa dal. Csupa tücsökhegedű.

* * *

Számlálgatom: nyolc, kilenc éve?

Régen
szétmart a nyirkos lúg a föld ölében.
Mi vagy ma már? Egy hajszolt lét után
egy kő alatt maroknyi csont csupán.

De minden kőnél, minden néma csontnál
hívebben őrzi még azt, aki voltál,
e kettős emlék, melyben névtelen
sorsodban fölragyog a végtelen.

„Szabadság” — mondom, s téged mondalak.
Nevedre tanítom a fiamat.
Ha szólok, érted szólok és helyetted.
Míg sebeid bennem is behegednek.

(1948)

Hét Törpe

A Hidegkúti út mentén, a nagy,
évszázados gesztenyefák alatt
állott ez a parányi házikó,
akár egy meseillusztráció.

Már szinte eltemette, úgy ömölt
felé a lejtőn e tengernyi zöld;
rejtőző kis sziget volt, melyre csak
szerelmesek vetődnek néhanap,

no meg vasárnap, ha a hegyvidék
útjait ellepi a pesti nép;
rugzakkos polgárok közt járta jó
hús sör mellett a pagát ultimó;

s a sánta pincér, ki Volhinián
kapott golyót térdébe hajdanán,
fejét csóválta, úgy botránkozott,
ha a huszonegy végül megfutott.

S a törpék is... Mert a tornác felett
a homlokzaton elrajzolt, öreg
napóra mérte, — mérte volna csak,
ha valaha is odasüt a nap,

vagy mérte is, ki tudja, mielőtt
a fák ily nagyra nőttek, az időt,
míg körülötte, körben állva, mord
orcával hét kis törpe silbakolt.

Bizony nem voltak éppen valami
híres sereg, azt meg kell vallani,
hajuk mohos, állukon a szakáll
meglehetősen madárlátta már,

ennek fél fülét vihar szelte le,
annak hiányzott a jobbik keze,
amannak lába, (bár a csizma ott
várta még mindig a belé valót):

*mint szétvert hadból csonka maradék,
ez a hét ütött-kopott nyomorék,
régi vitézségükből kifogyott,
csőszsége vedlett invalidusok...*

*Ott álldogáltak az eresz alatt,
nézték a skízeket, pagátokat,
számlálták az iramló éveket
s a kertben a készülő véneket,*

*a megfáradt arcokon az avitt,
fonnyadó bőr szapora ráncait
s a csontokon a húst, amint lazul,
s mosolyogtak, befelé, fanyarul.*

*És azt gondolták: „Láttunk egynéhány
óriást már az esztendők során,
s hova lettek? Egynek sincs nyoma sem.
No de ne szólj szám, nem fáj a fejem.”*

*S tovább hallgattak. — Év múlt év után,
történt is közben egy és más Budán,
egyik-másik házsornak szárnya nőtt
s elszállt, mint a fecskék a tél előtt;*

*volt, amelyik elunta állni már
és lefeküdt és elnyelte a sár,
s volt, amelyik imádkozni akart,
térdre rogyott, s hörögve belehalt.*

*De a kis ház a Hidegkúti út
mentén túlélte orkánt és háborút,
olyan mint rég, csak éppen a mesét
szórták róla az aknák szerteszét.*

*A fák alatt nem járja már tarokk,
lábuk égnek nyujtják az asztalok,
hullik a lomb, a sör is elapadt,
alszik a vén pincér a föld alatt;*

*a homlokzaton füstszürke kerek
sebhely látszik a napóra helyett,
a törpék meg, posztjuk elunva végképp,
elmentek megkeresni Hófehérkét.*

(1953)

Sík Sándor és Rónay György, a Vigilia szerkesztői

RÓNAY LÁSZLÓ

1937-ben született Budapesten. Irodalomtörténész, kritikus. Tanulmányait a budapesti Piarista Gimnáziumban, majd az ELTE BTK magyar-latin szakán végezte. Jelenleg az ELTE BTK tanára. Írásai negyven éve jelennek meg a Vigiliában, folyóiratunk szerkesztőbizottságának tagja.

A Vigilia a második világháború utáni években

Amikor 1946-ban újra indulhatott a Vigilia, egészen természetesen minősült, hogy a hazai katolikus egyház elismert és közmegbecsülésnek örvendő személyisége, Sík Sándor s mellette a kiváló művelődéstörténész, Juhász Vilmos legyenek irányítói. Sík Sándornak temérdek munkát adott a Közművelődési Tanácsban rá háruló, elsősorban az oktatás megújítását célzó feladatsor, amelyet utóbb csak tetéztet tartományfőnöki megbízatása. Nem véletlen, hogy többször is felfohászzkodott verseiben, Isten segítségét kérve terheinek hordásához. A kezdeti években Mihelics Vid, Rónay György, Thurzó Gábor és Wolsky Sándor alkották a Szerkesztő Bizottságot, s hagyomány lett, hogy hetenként-kéthetenként jöttek össze Sík Sándornál, megbeszélni a következő számok tervezetét. Ezeket a baráti eszmecseréken gyakran jelen volt a jeles történész, Balanyi György, Sík egyik barátja, legbensőbb embere. Előd István, kitűnő teológus és a szelíd tekintetű Ohmacht Nándor. Egy bizonyos olvasói réteg véleményét Stadler Frieda tolmácsolta. Ő ugyan csak Sík Sándor bizalmasa volt. Amikor a tartományfőnök és Thurzó Gábor viszonya utóbbi életvitele miatt feszültté vált, Thurzó megszakította kapcsolatát a lappal. A filozófiával és etikával foglalkozó Wolsky Sándor ugyancsak elhagyta a Szerkesztő Bizottságot. Juhász Vilmos pedig Magyarországot is. 1949-től haláláig, 1963-ig Sík volt a főszerkesztő, szoros szövetségben Dorombly Károllyal, aki szinte egymaga intézte az adminisztrációs ügyeket, Mihelics Viddel és Rónay Györggyel. A szerkesztés valódi idegpróba volt: csökkent a terjedelem, s hamarosan „baráti segítség” is érkezett: a tervezett számok kéziratát az Egyháziügyi Hivatal illetékese elé kellett tární, aki jó néhány írást kihagyásra ítélte. Sík Sándort nagyon megviselték ezek a havonta ismétlődő „jó tanácsok”. A lap felelős kiadójával való viszonya sem volt harmonikus. Ennek oka nem csak anyagi természetű volt, merőben különböztek elképzeléseik az állam és egyház viszonyának megítélésében. A főszerkesztő néha arra kényszerült, hogy meggyőződésével ellentétes írásokat közöljön, ilyenkor paptársai és az olvasók részéről is szemrehányások zúdultak rá. Ezek elől olykor a Mátrába menekült.

A szerkesztés munkája egyre inkább Rónay Györgyre maradt. Mihelics Vid rovatai ablakot nyitottak a keresztény világra, ren-

geteget dolgozott egy-egy beszámolóján, a lap többi részét Sík és Rónay együtt állították össze. Közöttük amolyan apa-fiú kapcsolat alakult ki, teljes egyetértésben dolgoztak együtt, gyakran meg- esett, hogy Sík munkatársára hagyta az aktuális szám összeállítását. Rónay átvállalta a már említett kellemetlenségeket is, rá maradt a költőkkel, írókkal s a többi művészeti ágak jeles művelői- vel való kapcsolattartás és a dilettánsokkal vívott küzdelem is. Sík Sándor a kezdeti években a Vigilia-asztalnál is gyakran megfor- dult, jó néhány fiatal tehetség indult ebből a körből. Később Do- romby Károly lett a társaság vezéralakja, szívesen fordultak meg e körben olyanok is, akik nem tartoztak a Vigiliához, vonzotta őket az eszmeccserék lehetősége. A lap gyakran szóba került az úgynevezett Rónay-asztalnál is, a társaság névadója boldogan fo- gadta Nemes Nagy Ágnes, Lengyel Balázs, Mátyás Iván és a többiek írásait. (Ottlik és a Vigilia kapcsolata külön történet). 1956-ig a Vigilia volt az a lap, ahol a hallgatásra kényszerített írók megjelenhettek. Sokukat szinte megbénította a bura alá to- loncolás, a szabad lélegzetvétel hiányának eredményeképp küsz- ködve, ritkán, vagy egyáltalán nem írtak. Hihetetlen lelki erő kellett ahhoz, hogy valaki íróasztalfiókjának dolgozzék. Hogy ebben a méltatlan helyzetben mit jelentett számukra a Vigilia, azt sokan megírták közülük, azt is sejtetve, hogy a szerkesztők alig- hanem olykor egzisztenciájukat is kockáztatták közlésük miatt.

A békepapi mozgalom összekalapálása után szorult a hurok a Vigilia körül. A hivatallal együttműködő felelős kiadó — kinek anyagi ügyekben való zsenialitása elvitathatatlan — néhány ifjú munkatársat rábírt arra, hogy levélben bélyegezzék meg Rónay György szerkesztési elveit, jelezve, hogy ő Sík Sándor „rossz szelle- me”, a kiadó pedig az állam és az egyház közeledése akadályának mutatta elaborátumában. Az a vád is megfogalmazódott ellene, hogy a folyóiratban tévtanokat engedett megjeleni. Egy nagy érte- kezletet hívtak össze azzal a céllal, hogy kiiktassák a szerkesztőség- ből és általában az irodalomból. Ezen az összezejövetelen Sík Sándor nem vett részt. Mivel ennek az ügynek még vannak élő szereplői, s mert a holtak emlékét is becsülnünk kell, a történeteket egy ké- szülő prózai írásomból idézem föl, a neveket természetesen meg- változtatva, ám a tényeket a szem- és fültanú hitelével visszaper- getve. (Rónay György naplójában épp hogy említést tett az esemé- nyekről, részletesebben szól róluk Thurzó Gábor Szalóczy Pelbárt ferences atyának írt leveleiben, ezeket sincs szándékom idézni.)

Rónay György
eltávolítása a
szerkesztőségéből
(1960)

Apától lehetett türelmet tanulni. Két-három hete a Virrasztók szoká- sos megbeszélésének végétével a tartományfőnök felrevonta.

— Ezt olvasd!

Levelet adott át. Arról volt benne szó, hogy apa mindenféle módon akadályozza a fiatalok kibontakozását. Keresztényietlenül útját állja a tehetségeknek. Féltekény és nagyraavagyó. Ezekre való tekintettel kéri a tartományfőnök urat, tegye meg a szükséges lépéseket.

Nézte az aláírásokat. Mintha a fiai támadták volna hátba. Remegő kézzel adta vissza a levelet.

— És most?

— A hivatalnak is elküldték a levelet. Erre biztatta őket valaki. Az elnök holnapra berendelt.

— Lemondjak?

— Ne! Majd együtt.

— De hát kinek vagyok útjában?

— Kinek? Az egyházpolitikának. Nem akarsz behódolni. Azt mondják, te vagy a rossz szellemem. A kibontakozás akadályozója.

— Ki mondja ezt?

A tartományfőnök öreges léptekkel íróasztalához botladozott.

— Nézd! — Irrattartót nyomott a kezébe. Rajta a cím: Az egyház és állam közeledésének tervezete. Pillantása a szerző nevére esett. Baád Béla írása.

Búcsúzóul a tartományfőnök átölelte. Könnyei átnedvesítették zakóját. Szótlanul ment le a rendház lépcsőjén.

Két nap múlva meghívót kapott. Merített papíron. Téma: Az egyház és állam közeledése. „Folytatódik” — gondolta. Üldözött vadnak érezte magát.

Ünnepélyes várakozás előzte meg a szokatlan értekezletet. Kávét és bort szolgáltak föl, sós és édes aprósüteményt. Szendvicsek sorakoztak a Kárpátia tájain. Művészi gonddal elrendezett kenyérek.

A hivatal elnökhelyettese Baád mellett terpeszkedett az egyik fotelben. Az Emberség munkatársai kényelmetlenül feszengtek. Mihalics professzor biggyesztett.

A referátumot Baád tartotta. Ideológiák közeledéséről beszélt, amit egyesek kétségbe vonnak — itt apára nézett, aki közbevetette, hogy a kereszténység nem ideológia. A meghívott teológiai professzorok bólogattak, de amikor pillantásuk találkozott az elnökhelyettesével, megremevedtek, mintha karót nyeltek volna.

Különösképp megnehezítik a közeledést — folytatta Baád —, hogy a hívőket megzavarják a Virrasztókban megjelent eretnek tanok. De erről inkább szóljanak a szakértők — mondta, és a neves teológusokra tekintett.

Mindketten előre elkészített szövegeiket olvasták föl. Tessék-lássék szövegeket. Az elnökhelyettes türelmetlenül közbevágott:

— Ki a felelős? — hangjában indulat rezgett.

Baád apára pillantott:

— Tessék, tied a szó.

Apa fölemelkedett. Olyan csönd volt, mint még soha.

— Szégyelljétek magatokat — mondta egész halkán. Szavai mégis kiáltásként hangoztak. Fogta a táskáját, és kilépett az ajtón. Amikor végigment a kiadóhivatalon, mindenki felállt. Gábor a kacskaringós lépcsőn érte utol. A korlátra támaszkodott. Egész testében remegett.

— Mi volt?

— Semmi. Eljöttem. — Megcsuklott a hangja.

— És a többiek?

- Emlékszel Dsida versére? A Nagycsütörtökre...
- Szóval hallgattak. Elárultak!
- Nem árultak el. Hallgattak.
- És Isola?
- Betegyet jelentett.

Kiléptek a kapun. Csöpögött az eső. Egy-egy busz himbálódzott el mellettük. Kivilágított elefánt. Úgy érezte, apa nehezen lépked. Belekarolt. Most nagyon törekenynek érezte.

Másnap Baád hívatta.

— Nincs szükségünk rád a továbbiakban.

— Vizontlátásra — mondta Gábor és az ajtó felé indult. Baád utána szólt.

— Az írásaid sem kellene. Apádéi sem!

Kis töprengés után bekopogott a professzorhoz.

— Búcsúzni jöttem. Köszönöm professzor úr bizalmát.

Mihalicis föltekintett az egyik folyóiratból.

— Miért búcsúznál, fiacskám? Írd csak a cikkeidet! Édesapádnak pedig azt üzenem, a kritikáit várjuk minden hónapban. Kiemelt honoráriumot kap.

Baád örjögött, de a professzor megmakacsolta magát. Apa megírta lemondó levelét. Lemondott a tartományfőnök is, de különféle fenyegetésekkel maradásra bírták. A Mátrába menekült, a lapot Mihalicisra hagyta.

Apa belebetegedett a törtétekbe. Hogyan tartja el a családot? Mi lesz, ha sehová sem írhat? Feküdt és emésztette magát.

Másnap megjelent Báthory. Figyelmesen hallgatta apa szaggatott előadását, aztán bölintott, mint aki mindent megértett. „Vigyázzok a mesterre!” — mondta anyának, és lendületesen távozott. Működésbe lépett. Ha apa valamelyik könyvéről lesújtó bírálat jelent meg — akadtak ilyenek bőven —, kárörvendve mosolygott. De most más volt a helyzet. Egészen más. Telefonált, kihallgatásokat kért. Mondatai között mind sűrűbben hangzott el az „ez már mégis...” fordulat.

Apát egyre gyakrabban keresték telefonon. Kiadók igazgatói érdeklődtek, megbízásokat, szerződéseket, s ami akkor a legfontosabb volt, előlegeket adtak. Egy nap a minisztériumból keresték: eleget tehet külföldi meghívásának.

A hivatal vezetőit megrótták. Túllépték hatáskörüket. Baád győzött, de ez felemás győzelemnek bizonyult.

Mihelics Vid
főszerkesztői munkája
(1963–1969)

A Vigilia szerkesztésében a mind betegbb, kedvetlenebb és erőtlenebb Sík Sándor helyett Dorombly Károlyé és Mihelics Vidé lett a vezető szerep. Érdemük, hogy az erőszakkal is sürgetett világnézeti közeledés ezekben az években sem valósult meg. A lap színvonalának persze nem használtak a fejlemények. Sík Sándor 1963-ban bekövetkezett halála után magától értetődő módon került örökébe Mihelics professzor, aki hatalmas energiával végezte munkáját. A legnagyobb nehézségeket az okozta számára, hogy az irodalomban járatlan lévén, ilyen irányú kapcsolatai is gyérek voltak. Ez meglehetősen negatív visszhangot keltett az olvasókban. A lap példány-

száma csökkent. Mihelics Vid, akiről csak jót mondhatok, mint atyai barátomról és támogatómról, egy alkalommal fölvetette, hogy segítségére lehetnék. Gondolkodási időt kértem. A meghívás kitüntető volt, de vele dolgozni teljes embert kívánt, s én akkor bicskei tanár voltam. A megbeszélte találkozó előtt néhány nappal a professzor úr váratlanul elhunyt. Kik jöhettek szóba, hogy utódai legyenek? Pilinszky János, a kor nagy keresztény írója ilyen feladat ellátására teljesen alkalmatlan volt. Thurzó Gábor körül állandóan izzott a levegő, katolikus körökben ellenézés nyilvánult meg iránta, jóllehet hitvalló ember volt. A múltja és elkötelezettsége Rónay György mellett szólt, s némi hezitálás után 1969 elejétől 1978-ban bekövetkezett haláláig ő lett a főszerkesztő. Ebben a tíz évben 12 ezer példányban nyomtatták a folyóiratot, bizvást mondhatjuk, ekkor élte fénykorát.

Rónay György,
főszerkesztő
(1969–1978)

Rónay György szerkesztői módszere látszólag egyszerű volt. Íróasztalán tizenkét dosszié sorakozott, ezekbe gyűjtötte a havi számok anyagát. A kéziratokat gondosan végigolvasta és kijavította. Az iránta megnyilvánuló bizalom és szeretet egyik jeleként színvonalas írásokban sosem volt hiány, s bizalom, kölcsönös megértés, szolidaritás jellemezte a szerkesztőség heti összejöveteleit is, amelyek során végső formát kaptak a számok. A baráti beszélgetések során Doromby Károly és Nyíri Tamás társaságában alakították ki közös álláspontjukat, s szívesen kapcsolta be a szerkesztésbe a tehetséges fiatalokat is.

Nyíri Tamás jelenléte meghatározónak bizonyult. Rendszeresen megjelenő, majd köteteibe gyűjtött tanulmányaiban a modern teológia fontos és izgalmas megállapításait közvetítette, és a lap többi rovatait is hasznos tanácsokkal tette érdekesebbé, színvonalasabbá. Írásait azok is szorgosan olvasták, akik nem mindenben értettek egyet vele.

Ezekben az években elsősorban a világnézeti közeledés igénye határozta meg a világegyház és a szovjet hatalom viszonyát. Aligha van elegendő rálátásunk az események hátterére, így azt is nehéz eldönteni, vajon nem nyilvánult-e meg némi naivitás a Vatikán részéről e folyamat kiszélesítése során. A Vigilia szerkesztői mindenesetre szorgalmazták e párbeszédet, amely nem a hitelvek feladásában, hanem a másik fél véleményének, törekvéseinek megvilágításában, megértésére való törekvésben nyilvánult meg. Egyfajta áttörést jelentettek e vonatkozásban Hegyi Béla későbbi kötetbe gyűjtött interjúi.

Rónay György a 70-es évek elején infarktuson esett át, foglalkozott is azzal a gondolattal, hogy lemond a Vigilia főszerkesztői posztjáról, kereste is azt, akinek tisztét átadhatná. Halála mégis váratlanul ért mindenkit. (A Vigilia szerkesztőségéből egy esztendővel később nyugdíjba vonult Doromby Károly, s kivált a lap kötelékéből Nyíri Tamás is.)¹

A Vigilia új korszakba lépett.

¹Erről néhány személyes emlékem alapján a professzor 70. születésnapjára megjelent tisztelegő tanulmánykötetben írtam egyet-mást.

Emlékek a hajdani Vigiliáról és Rónay Györgyről

GÖMÖRI GYÖRGY

1934-ben született Budapesten. Irodalomtörténész, költő, műfordító. Tanulmányait az ELTE BTK magyar-lengyel szakán kezdte, majd miután 1956-ban Angliába települt, az oxfordi egyetemen fejezte be. Jelenleg is Angliában él, a cambridge-i Darwin College tanára.

Amikor első versem megjelent a Vigiliában, a lapot hivatalosan még Sík Sándor szerkesztette, de nekünk, fiataloknak Rónay György volt a szerkesztő, s mindenképpen az ő beleegyezése kellett ahhoz, hogy szerepeljünk a folyóiratban. Mint tudjuk, a Vigilia az ötvenes évek első felében, de még '56-ban is kis példányszámban jelent meg, és valahol az akkori hivatalos kulturális nyilvánosság margóján helyezkedett el. Az ott megjelenő költők közül mi egyedül Rónay Györgyöt tekintettük igazán jelentős alkotónak — itt jegyzem meg, hogy például Pilinszkynek (vajon miért?) 1950 és 1958 között egyetlen verse sem jelent meg a lapban.

A korabeli politikai és kulturális viszonyokról itt most csak annyit jegyeznek meg, hogy a sztálinista korszak után, a Nagy Imre első miniszterelnöksége nyomán kibontakozó politikai reformmozgalom számunkra is meghatározónak bizonyult, szinte azzal párhuzamosan nyílt ki egész nemzedékem értelme. Szerencsénk volt, hogy éppen azokban az években kerültünk egyetemre, amikor az emberek kicsit szabadabban kezdtek lélegezni, amikor óvatosan bár, de lehetett már bírálni a párt politikáját, különös tekintettel a sztálinizmus „törvénytelenégeire”. Ehhez is kellett persze bizonyos bátorság, de a fiatalok mindig vakmerőbbek azoknál, akiknek rossz tapasztalataik vannak az előző évekből. S a fiatalok között megindult egy olyan szellemi erjedés is, amiből a marxizmustól különböző világnézetek vagy filozófiák csíráztak ki. Ezt magamon is tapasztaltam, hiszen így jutottam el a Vigiliához.

Török Sándor
„tanulókörei”

Makkai Ádámot én 1954 áprilisában ismertem meg, s azt hiszem, mindkettőnknek fontos volt ez a találkozás. Nekem azért, mert Ádám meghívott édesanyja, Ignác Rózsa író nő „irodalmi szalonjába”, ahol nemcsak írókkal, más művészekkel és tudósokkal lehet találkozni, hanem például Török Sándorral, a *Kököjszi és Bobojsza* szerzőjével is. Sándor „bácsi” ezekben az időkben kezdte el szervezni antropozófus tanulóköreit. Rudolf Steiner filozófiáját akkor még csak kevesen ismerték Magyarországon, de Török Sándor pedagógiai képességeit dicséri, hogy egy év alatt vagy fél tucat ilyen csoportot hozott létre, ahol fiataloknak és idősebbeknek együtt tanította ezt az emberközpontú, a kereszténységből kiinduló, de a keleti vallások felé nyitott „szellemtu-

dományt”. Mi Ádámmal egy négytagú tanulócsoportban voltunk, hetente-kéthetente találkoztunk magánlakásokban. Az antropozófia (bármilyen legyen róla ma a katolikus egyház véleménye) akkor nekünk azonnali immunitást adott a dialektikus materializmus című, módszeresen belénk táplált ideológiai katyvasszal szemben. S nem csak viselkedésünkön és gondolkodásunkon hagyott nyomot ez a tanfolyam, óhatatlanul belekerült verseimbe is, s az az igazság, hogy e nélkül az antropozófiai „fertőzés” nélkül nem igazán jutott volna eszembe a Vigiliánál kopogtatni.

Makkai Ádám első versei a Vigiliában

Ádámmal szemben, aki szintén írt verseket, bizonyos előnyben voltam: 1953 óta jelentek meg verseim (egy-kettő az Irodalmi Újságban is, ami akkor már egyfajta rangot adott), jártam írószövetségi ösztöndíjjal Lengyelországban, fordítottam lengyel verseket a Magyar Rádióknak, s ottani kapcsolataim révén igyekeztem segíteni Ádámnak, hogy elhelyezhesse fordításait franciából. Talán ezt hálálta meg azzal, hogy közvetített Rónayhoz. Ignác Rózsa ugyanis írt már korábban is a Vigiliába, s alighanem jóban volt Rónay Györggyel, s Ádámnak, mint megtudtam, már 1955-ben megjelent egy verse a lapban — álneven persze, mert akit fölvettem már az egyetemre, az nem kockáztathatta meg, hogy saját nevén közöljön olyan szövegeket, amelyekkel a vallásosság gyanújába kerülhetett. De csak a vezetéknevét változtatta meg, és Jósinczy Ádám néven szerepelt.

Gömöri György és Horváth Elemér első versei a Vigiliában

1955 második felében már sorra születtek „antropozófus” verseim — ezek közül hozott le néhányat Rónay a Vigilia 1956-os folyamában. Az én álnevem Tomori Tamás volt — olyan név, amiről szerintem már messziről kiabált, hogy nem lehet valódi. Akkoriban úgy hittük Ádámmal, csak mi vagyunk olyan félbátarak, hogy kéziratot merünk adni egy katolikus folyóiratnak. Később, jóval később derült ki, hogy a nálam egy évvel idősebb Horváth Elemér, ugyancsak Nyugatra került magyar költő, szintén szerepelt a Vigilia repertóriumában szerintem hat verssel 1954 és 1956 között. Az ő akkori álneve Telek György volt, s nekem nemrégiben azt írta: „Rónay volt az egyetlen, aki hitt bennem és felkarolt.” Ebben csak az az érdekes, hogy Elemér is az ELTE-re járt, évfolyamtársam volt, s ennek ellenére Magyarországon még nem ismertük egymást, de — ahogy azt mondani szokás — ugyanahhoz a szellemi körhöz tartoztunk.

Találkozások Rónay Györggyel

1956 januárjában kaptam az első meghívást Rónay Györgyékhez. Úgy emlékszem, Ádámmal együtt mentem föl a Rózsa-dombrára, ahol a szerkesztő-költő teával fogadott — ez már, meg lehet, azután volt, hogy a Vigilia 1956. januári számában lehozta egy versemet. Engem Rónay nem annyira mint költő, inkább mint fordító érdekelt (bár nagyra becsültem műves, szép, kiegyensúlyozott verseit) — ugyanis tudtam a *Pan Tadeusz* (magyarosan: *Tadeusz*) körül zajló vitákról, s hallottam (alighanem Kerényi Gráciától) arról, mennyi gondot okozott a Mickiewicz-

A fordító
Rónay György

eposz magyar kiadójának Sebők Éva esztétikailag nem kielégítő fordítása. Bár Sebők jól tudott lengyelül, a lektorok úgy vélték, fordítása alapos javításra szorul, s erre éppen Rónayt kérték föl. Nem tudom biztosan, hol és mennyit jobbított Rónay György Sebők Éva 1957-ben végül is kiadott fordításán, de tudom, hogy nem volt igazán elégedett ezzel a fordítással, ezért vágott neki újra, s csinálta meg végül (Varsányi István nyersfordítása alapján 1977-ben) az Európa Könyvkiadónak.

Ezt azért említem, mert emlékezetem szerint a saját verseim megvitatásán kívül főleg lengyel irodalomról beszélgettünk akkor és későbbi találkozásaink alkalmával. Megmaradt ugyanis 1956-os bejegyzési naptáram, ahol nemrégiben meglepve láttam, hogy az év januárja és márciusa között három ízben is jártam Rónaynál — ebből szerintem kétszer a lakásán és egyszer a szerkesztőségben. Engem már akkor is érdekelt a Balassi-korabeli lengyel költészet, s gondolom, összehasonlítottuk azzal a 16. századi francia lírával, amit Rónay olyan kitűnően és szívósan magyarított az évek során. (Éppen 1956-ban jelent meg antológiája, *A francia reneszánsz költészete*.) Lehet, hogy a modern francia líráról is szó esett, mert előző évben kezdtem franciául tanulni, s már ki is választottam magamnak egy francia költőt azzal, hogy majd tőle fordítok — Robert Desnosról van szó —, de arra már nem emlékszem, ő kit szeretett legjobban a kortárs franciák közül.

Ha Magyarországon maradok, gondolom, továbbra is próbáltam volna szerepelni a Vigiliában, így viszont hosszú évekre megszakadt a kapcsolatom a lappal, amit aztán már csak Rónay György elhunytá után vettem fel újra a nyolcvanas évek elején. Ami 1956-os találkozásaink hangulatából megmaradt, az a „poeta doctus” és a jó fordító iránti tiszteleten kívül leginkább rokonszenv volt és együttérzés: Rónay egész lényéből valamilyen szomorúság áradt. De hát azokban az időkben (mint ez Zimándi Pius könyvéből, *A forradalom évéből* is kiderül) nem volt könnyű a Vigilia szerkesztőjének lenni...

MAKKAI ADÁM

Mátyás templomához

Rónay György emlékének
fél évszázad után

*Színes falak, gót-ívvű barna pillér,
Sok harci zászló: dísz már, nem lobog.
S itt mégis annyi ifjú szív dobog
Mint perselyedben rézpengésű fillér.*

*Itt minden emlék, megszentült dolog.
Ember, ki gyáván torz anyagba' hittél,
Úgy érzed szól a kürt, az angyal itt ér...
S megrendült szíved háladalba fog.*

*S míg zeng a Missa, SACRA ET SOLEMNIS,
Ezernyi gondunk lesz oly törpe, semmis,
Hogy minden hívság foszlik szerteszét.*

*S a sóhajtás, mi égre tör, az úrnek,
Vénült hajódban ifjú-szívű ünnep,
Mint élet és halál fölött a lét.*

A templomtisztító

*Mint antik isten, nesztelen ha lépked,
De nem keresve lugasok homályát —
A főtéren s az oszlopok során át
A főtemplomhoz ért a csöpp kíséret*

Élén a Mester.

*Megfeszítve vállát
Ment emelt fővel, mint kit baj nem érhet,
S csak nézte még, hogy félve mind kitérnek
Akiknek lelkin érc-nyugalma átlát.*

„— Arany...!”

„— Szövet...!”

Rikácsoló kufárok

Között suhogva büntetett a korbács,
Hogy jajjal iszkolt mind, a rút parázna.

S azóta, mintha álmaimba' rázna
Egy régi bünt verssé-lehellő tolmács:
Én, — ember —, Krisztus ostorára várok.

Nem ember ellen

„Öltözzétek fel az Isten minden fegyverét, hogy megállhassatok az ördög minden ravaszságával szemben. Mert nem test és vér ellen van nekünk tusakodásunk, hanem a fejedelemségek ellen, a hatalmasságok ellen, ez élet sötétségének világbírói ellen, a gonoszság lelkei ellen, melyek a magasságban vannak.”

(Pál, Efézusbeliekhez írott levél, 6. rész 11–12. vers.)

Nem ember ellen van minéink harcunk,
De ártó Angyalok hatalma ellen — —
S az önmagába hullt, szásrétű jellem
Bohócaként torzzá vonaglik arcunk.

Sok hangos érv hamis tudásba kerget
S mi elhisszük: „Sietve kell ma falnunk...
Nagy kincs a hús!... Zabálj, míg áll az alkunk...
És bérünk csont, elárulván a lelket.

Ó álnok értelem, kétarcú bálvány,
Te üdvre szánt, poklot hozó találmány,
Te elvetélt szép tervek édesatyja!

Atomi fényed lámpánkba szelidül:
Rontó hatalmát hasznosnak mutatja
S körötte bódult lepke-lelkünk szédül.

Adj nekünk fohászt!

Berzsenyi szellemének

Foháskodunk, s az élet odébb sodor,
mert jó imának gyenge, erőtelen
az oly fohász, melynek szülője
kínbafacsart, lihegő sietség.

Foháskodunk, s a hang remegő, halott,
mert bálványok közt tévedező hitünk
nem lelte még fel őt, az Istent,
torz babonák tetejébe hágva

amint a múltból messzi jövőbe int
az Egy Igazság mennyei trónusán
s örök bocsánattal takarja
szánnivaló, csökönyös magányunk.

Foháskodunk...! S mily gyatra, vigasztalan
kigyó-tekerdőzés ez a kör-varázs,
ez ép imát daccal kísértő
bévül üres dadogás... Könyörgünk!

Miért e balsors, vad kitaszíttatás?
Miért nem értjük rég a latin imát?
S miért robbantjuk szét sietve
bölcs atomok bonyolult világát?

A vén kísértő isteni rangra tör
s a talpalatnyi föld, amin egyre áll,
rég nem teremtés ősi kertje,
melyből a jó kivirulni képes

csak annyi tán, hogy nélküle képtelen
az ember-elme látni a végveszélyt:
önnön magát, melyért rohanva
várja örök-tűzű néma égés...

Foháskodunk, és újra foháskodunk...
— Hatalmas Isten! Adj minekünk fohászt!
Hadd lássuk: bűn, = nem tudni Rólad,
s ködfalú vár a hazug jövőendő.

Rónay Györgyről

1937-ben született Budapesten. Irodalomtörténész, az MTA Irodalomtudományi Intézet tudományos tanácsadója, a Miskolci Egyetem BTK Összehasonlító Irodalomtörténet és Művészettörténeti Tanszék tanszékvezetője. Legutóbbi írását 2002. 1. számunkban közöltük.

Kamaszkorom óta olvasom, kamaszkorom óta szerettem volna személyesen megismerni, de csak diplomásan ismertem meg, a P.E.N. Club egyik rendezvényén. Diplomásan? Az igazi diplomát tőle kaptam, első könyvemről írt cikkével. Azóta védettségben élek. Belső védettségben. Címeiket, rangokat, kitüntetésekét vissza lehet vonni, el lehet veszíteni. Kellemessé teszik az életet, de nincs igazi jelentőségük. Rónay György cikkét senki sem veheti el tőlem. Nemcsak azért, mert megtisztelő kritika volt, bár akkor talán az volt a legfontosabb. Többek közt azt írta: Éluard „magyar monográfusa ügyet sem vet a tőzsdei értékingadozásokra...” Ez kötelez. Vele szemben is, önmagammal szemben is. Néha megnyugtattak: az egyik kollégám írásba adta, hogy destruálok az irodalomtudományt. Destruálnám? Aligha hiszem. Csak nem hiszek egyetlen irányzat mindenhatóságában sem.

Rónay György egyetemére nem kellett felvételi vizsgát tenni, nem kellett kollokválni, sem „bejárni”, Rónay György egyetemén csupán olvasni kellett. De azt annál inkább. Kalandkereső örömmel. De azért néha a jutalmazó számonkérés sem maradt el. 1970-ben meglátogatott nemzedékem egyik legjobb francia költője, Marc Alyn, aki nem sokkal korábban adta ki antológiáját a 16. századi francia költészetéről. Beszélgetni kezdtünk. „Te honnan ismered ilyen jól a francia reneszánsz költészetét?” — kérdezte. Megmutattam neki Rónay György könyvét. Belelapozott, és kérte, hogy az előszóból taláломra fordítsak le néhány sort. „Kitűnő” — mondta, és hozzátette: „a legjobb iskolába jártál.”

Rónay egyeteme és a hivatalos, diplomát adó egyetem között már nem volt szakadék, amikor kétszeri visszautasítás után végre az utóbbi hallgatója lehettem. Bóka László is, Sótér István feltétel nélkül szerették és becsülték Rónay Györgyöt, és ha néha vitakoztak is vele, ez a szakmai becsületesség és tisztelet jele volt. Jelen voltam „otthonaim” egyikében, Bóka tanári szobájában, amikor a mindent olvasó „öreg” nyelvész professzor Pais Dezső Rónay egyik tanulmányát dicsérte. Rónay volt az az ember, aki a kamasz eredendő kíváncsiságának partnere tudott lenni. És most, amikor jó fél évszázada vagyok olvasója, csak azt tanúsíthatom, hogy az öreg embert is kíváncsivá tudja tenni. Egyszerűen jó olvasni Rónay Györgyöt. Hajdan „anyagot” tanultam tőle, költők tucatjaira hívta fel a figyelmemet, ma „önkontrollt”. *Naplója* felbecsülhetetlen dokumentum, bővíti ismereteimet a korról, amelyben éltünk, és versei közt nem egy akad — mindig más —, amelyben élni segít. Néha még ma is sajnálom, hogy kamaszként nem ismerhettem meg személyesen, de talán így volt jó...

Ki hát az, aki nem fél?

Rónay György: A párduc és a gödölye

1953-ban született Zalaegerszezen. Irodalomtörténész, az ELTE BTK Irodalomtörténeti Tanszékek Könyvtárának főkönyvtárosa. Legutóbbi írását 2003. 2. számunkban közzeltük.

Rónay György utolsó regényének megjelenése óta ugyan váratlan fordulatok alakították másmilyenné Európa Ausztriától keletre fekvő országait, mégis egyes, hosszú időn át kívánt változások elmaradása csak tovább fokozta a korábban sem jelentéktelen illúzióvesztést. Jogosnak tűnik hát a kérdés: vajon napjainkban, számtalan igen és nem hálójában miféle értelmet kaphat az 1978-ban megjelent mű? Változott-e a befogadói horizont, lettek-e élesebb vonások a regényen, s vannak-e, amelyek ezek fényében mára halványabbá lettek? Találhatók-e olyan szempontok, amelyek alapján módosítható az eddigi értékelések képe?

Mit mond a történet?

A regény központi alakja, Stoll Aurél bíró egyetemi tanulmányainak elvégzése után ambiciózus fiatalemberként elvállalt egy tűzesettel kapcsolatos ügyet, amelyért bírótársai nem nagyon kapkodtak. A nehezen megközelíthető tanyán olyan ítéletet akart elérni, amivel felhívhatja magára a figyelmet. Ez az elképzelése azonban nem vált be, mivel a vádlottra, aki emlékezetes maradt számára kiszolgáltatottsága, egyszerűsége és erőszak nélkülsége miatt, nem sikerült rábizonyítani a gondatlanságot, ráadásul a tárgyalás menetébe minduntalan beavatkozó főszolgabíróval is összeszólalkozott. Az esetet azonban hamar elfeledte, s pályája a perek és hivatalváltozások kettősségében folyt tovább. 1944-ben éppen törvénytörvénybíróként dolgozott, amikor felkereste Kende Pál, egykori gimnáziumi osztálytársa. Kende a diákok céltáblája, megjelenése és életcéljai miatt állandó gúnyos megjegyzések, nem egy esetben pedig tettleges erőszak elszenvedője volt. Míg Stoll Aurélt az osztálytársak Párducnak, addig a gyámoltalan Kende Pepit Gödölyének szólították. A vasutasként dolgozó Kende azért jött el hozzá, mert segítségét szeretne volna kérni, hogy zsidó származású feleségét és gyermekét megmenthesse az elhurcolástól. A bíró azonban, amikor megtudta, hogy lakóhelyük a dombai főszolgabíró fennhatósága alá tartozik, megijedt annak esetleges bosszújától, Kende Pált általánosságokkal küldte el, a bírósági szolgának pedig megparancsolta, bármikor keresi is ezentúl, ne engedje be hozzá.

1945 után Stoll Aurélt igazolták ugyan, de pályafutását alig egy évtizednyi munka után mégis befejezettnek érezte, mivel csak jelentéktelen ügyekben kellett döntenie. Míg nem a „nagy összeesküvési per” befejezése után, annak egy mellékperével

**Stoll Aurél
bírói tevékenysége**

bízták meg. A vádlott, Tordas Áron földjén, amely az Alföld déli részén volt, állítólag egy csőszkunyhóban találkozott egymással az összeesküvés per egyik elítélte, s a déli állam képviselője, hogy a tervezett lázadás körülményeit megbeszéljék. Ha pedig így történt, akkor arról Tordasnak tudnia kellett, s mivel nem jelentette azt, amit tudott, áruló és elítélendő. A vád azonban képtelen volt, a találkozással kapcsolatos kétélyek mellett is, hiszen Tordas a mondott időben egészen máshol tartózkodott, s a feljelentés tudottan egyik irigyétől származott. Stoll Aurél ennek ellenére hosszú börtönbüntetést szabott ki rá.

A b.-i ítélet

Néhány év múlva konspiratív és félelemgerjesztő körülmények között maga a Főnök rendelte magához budai villájába. Azt kívánta tőle, de nem kéréssel, hanem visszautasíthatatlan paranccsal, hogy másnap hirdessen ítéletet egy alföldi gyűjtogatás statáriális tárgyalásán a kezébe adott, előre elkészített végzés alapján. Bár a bíróban a korabeli magyar valóság és ideszállításának körülményei miatt fel sem vetődött az elutasítás lehetősége, aktáinak a Főnök általi lapozgatása közben az gyakorolta a legnagyobb hatást rá, hogy mindent tudtak róla, még diákkori becenevét, a Párducot is. Másnap a hóherral egy kocsi elutazott B.-be, ahol a parancsnak megfelelően fölolvasta az előző nap kapott ítéletet, s a vádlottat ezt követően a helyszínen felakasztották. Ez az eljárás szintén nélkülözte az igazság és a jog legalapvetőbb feltételeit is: a gyanúsított ugyan valóban rakott tüzet a saját földjén, ám az nem tudott volna kárt tenni a közösen. A kulákként stigmatizált gazda kivégzése kizárólag a parasztság megfélemlítését szolgálta. A hivatalos elintézendők befejeztével Stoll Aurél nem utazott vissza a fővárosba az állami autóval. Éjszaka ugyanis azon töprengve, hogy miért éppen őt választotta ki a Főnök, arra a gondolatra jutott, hogy csak Kende Pepi lehet vétkes ebben, a diákkori megaláztatásokért, és az 1944-ben kért segítség elutasításaért. Csak tőle tudhatták meg az egymás között használt nevet, csak ő tehetett ezt vele. A bírót utazott ezért Óhátára, de a vonatközlekedés összehangolatlansága miatt K.-ban kellett töltenie egy éjszakát a főtéren álló szállodában, ahol tanúja volt a Főnök és kísérete éjszakai dorbézolásának.

Az óhátai utazás

Óhátan, az egykori osztálytárs lakóhelyén, főleg szűkebb környezetében azonban valami mást látott, mint amivel a fővárosban lehetett találkozni; egzisztenciálisabb szegénységet, megaláztatottságot, beletörődő nyugalmat, de valami többet is: mindennek felülemelkedő megbékélést. Ugyanezt tapasztalta Kende Pepivel folytatott beszélgetése során is, s amikor hirtelen rájött, hogy egykori osztálytársa nem fél, hihetetlen felindultság kerítette hatalmába, s dolgavégezetlenül elmenekült Óhátáról.

A b.-i ítélet után a bíró élete úgy folyt tovább, mint eddig. A hatalom sem azt nem mondta neki, hogy jól van, sem azt, hogy nincs jól. Mivel a végrehajtásra vonatkozó számonkérés késett,

azaz bármikor manifesztálódhatott, illetve az ítélettel, bár parancsra, félelemből felolvasta azt, Stoll Aurél nem azonosult, nem értett egyet, a bizonytalanság és a félelem miatt még mogorvább, még emberkerülőbb lett. Ez környezetének vele szembeni viszonyát is meghatározta: fokozatosan romló kapcsolatkézsége elfordított tőle munkatársat és ismerőst. Barátai meg sohasem voltak.

A Főnök hatalma és bukása

Mindez ismétlődött abban az időszakban is, amelyek bizonyos belpolitikai változásokat hoztak: a Főnöknek át kellett adnia állami hatalmát másnak, bár hamarosan ismét az ő elképzelései szerint irányította az apparátus az országot. De nincs húr, amely nyújtható volna a végtelenségig egy bizonyos határon túl. A Főnök hatalma egyik pillanatról a másikra véglegesen összeomlott, s az erő(szak) nélkül maradt úrt fegyverek hangja töltötte be. A bíró, aki szabadságáról visszatérve találkozott először a harcokkal, nem tudta, hogy miről van szó. Este, éttermi vacsorája közben egy megbékélést hirdető öregember mentette meg az életét, akiben mintha felismerte volna a pusztaréti pajtatóz általa el nem ítélt egykori vádlottját. Másnap mindenáron el akart jutni a munkahelyére, hogy folytathassa a munkáját. De nem jutott el addig, mert tüntetők közé keveredett, miközben a közélről folyamatosan fegyverdörögés hallatszott. Az események hatására elájult, a tömeg pedig az addigi hatalom bírójaként meg akarta lincselni. Ettől az ismét feltűnő egykori vádlott óvta meg, s a bírót kórházba szállították.

Stoll Aurél félreállítás

A gyógyulás és a lábadozás hosszabb ideig tartott. Kórházi ápolása alatt egyetlen látogatója volt, Tordas Aron, aki azonban csak névjegyét küldte fel az osztályra. Nevének olvasása igen rossz hatással volt Stoll Aurélra: infarktus súlyosbította állapotát. Amikor végre kikerült a kórházból, az országban már lezajlott egy jelentős politikai változás: a Főnök és közvetlen emberei kiestek a vezetésből. A bíró ismét folytatni akarta munkáját, ám régi munkahelyére, annak ellenére, hogy még éppen csak átlépte negyvenedik évét, nem vették vissza. Eleinte csak hitegették, majd egyik bírótársa szemébe mondja: olyan perekben vállalta az ítélethozatalt, amelyek nyilvánvalóan hamis tényállásra épültek, s — bár tudják, hogy parancsra tette, amit tett —, az új igazságszolgáltatásnak nincs szüksége ilyen bírókra. Tőle tudta meg egyébként azt is, hogy a b.-i ítélet kihirdetését annak idején előtte már ketten visszautasították, igaz, pályájuk és életük bánta ezt a döntést. Stoll Aurélt azonban szinte monomániásan csak egy gondolat foglalkoztatja: ha az új hatalom igazságot szolgáltat a régi által hamis indokokkal elítélteknek, őt miért nem rehabilitálják?

Visszavonulása vidékre

Ekkor jelent meg az életében Szűcs, az ÁBI embere, aki rávette, hogy fővárosi lakását cserélje el egy tóparti házra, ahol szervezete gondoskodik teljes kényelméről és ellátásáról, s ahol az előző tulajdonos könyveinek segítségével még lélekkarbantartó tudományos munkát is végezhet. A bíró elfogadta a cserét, mert életét végleg lezártnak gondolta. A regény jelenében, 1967 őszén azonban beko-

poztat hozzá egy fiatal újságíró, aki a b.-i ítéletről kérdezősködik, mert tanulmányt akar írni a törvénytelenések éveiről. Ez az érdeklődés a bíró elé vetíti életének fordulópontjait, s azok újragondolására készíti. Ebben a pillanatban és helyzetben kezdődik a regény, s ide is tér vissza. A felidézett múlt és annak a regénybeli jelen általi értelmezése adja *A párdúc és a gödölye* szövegét.

História és fikció

Úgy tűnhet tehát az első olvasás után, hogy a befogadónak történelmi regénnyel van dolga, abból a ritka fajtából, amely a megírásához igen közeli, nagy társadalmi változásokkal járó időszakot választja témájául. Időben korunkhoz legközelebb hasonló művek a második világháború előzményeit, okait, jelenségeit, következményeit és ideológiáját, a fasizmust, valamint a nemzeti szocializmust tárgyalják, Thomas Manntól Elias Canettiig elég széles alkotói skálán. Azok az események, amelyekkel szembe kellett nézni, ma is Európa (és az Európán kívüli világ) közös emlékezetének részét alkotják, függetlenül attól, hogy az olvasó hazája hadviselő fél volt-e vagy sem. Ezért nyelvben, tartalomban és megközelítésben bizonyos konszenzus született, amelytől ugyan sokfelé el lehet(ett) térni, alapismeretei és -élményei azonban mindenhol megkérdőjelezhetetlenek. Messzemenően különbözik viszont ettől a hidegháborús és azt követő években kettészakadt kontinens keleti felének történetét megörökítő munkák létezési lehetősége. Az még csak a kisebb baj volt (bár önmagában is igen jelentős), hogy Európa közös szellemi bázisa felbomlott, s a nyugati államok lakói nem egy esetben már az új fogalmakat sem értették, nemhogy a cselekedeteket, történéseket. De magukon e keleti államokon belül is létrejött (vagy tovább konzerválódott?) egy igen jelentős társadalmi szakadás, amely gazdasági, kulturális, ideológiai, hatalmi és (osztály)származási elemekből állt össze, s minden hivatalos propaganda ellenére folyamatosan fennmaradt. A szükséges és sokak által kívánt változásokhoz ugyanis errefelé hallatlan erőszak, valamint a hagyományoktól különböző, egyeduralomra törő ideológia, szellem társult, amely az elzárkózással párosulva megmerevítette és meghatványozta a társadalmi lemaradást az „ázsiai termelési mód” ideáljában, miközben a szociális igazságosság helyett csupán a szociális átcsoportosításra futotta erejéből, annak hagyományos szokás szerint kialakított és függővé tett, főleg értelmiségiekből álló, elsősorban hivatali klientúrájával. Megőrződött és támasszá vált, amin változtatni kellett volna, és megszűnt az, ami nemzeterosztó tényező volt. Vagyis a hatalom felszámolta azokat a társadalmi különbségeket, amelyek szükségesek ahhoz, hogy egy egészséges nemzet a különféle kihívásokra megfelelően tudjon reagálni, s a végsőkig polarizálva, csak ellentétekben gondolkodni tudó: vagy irracionálisan elutasító, vagy kritikátlanul elfogadó két

**A kelet-európai
államok a második
világháború után**

**A történelmi
hitelesség kérdése**

nagy csoportra osztotta a társadalmat. Evvel bizony ma is nehéz és könnyen elhárítható a szembenézés. Igen kockázatos feladatot vállalt(t) hát az, s kellő egyéni bátorság nélkül valószínűleg végrehajthatatlant, aki ezekről az évekről akar(t) írni. E bátorság jellemzéséül talán elég ez is: vajon napjainkban akadna-e nemzetközi hírű filmrendező, aki Mihail Romm nyomán filmet készítené a hétköznapi kommunizmusról?

Mindazonáltal Rónay Györgyöt nem a teljes történelmi hitelesség foglalkoztatta, ezt néhány korabeli recenzió szavá is tette. Az író nem beszél az intézményi és az elidegenedett vezetői hatalomról, valamint felelősségről, mert nem ez a célja; központi gondolatai kizárólag az emberi személyiség körül forognak, érdeklődése az emberi cselekedetek mozgatórugóira terjed ki. Történelem és történet viszonyában sem a részletes ténypontosság, hanem a lényegi tényismeret talaján áll, hiszen végül is szépirodalmi művet és nem szakmunkát írt. De mi adhat hitelességet a fikciónak a história felől?

Pusztarét az 1930-as évek végén Isten háta mögötti tanya volt, ahová csak igen nehezen lehetett eljutni a fővárosból. A pajtatűz vádlottja, Szarka Máté adventista, vele szemben igen ellenséges hangot üt meg a mákosan őszülő, sörteszerűre nyírt bajszú főszolgabíró, dombai Dombay Árpád. A felmentő ítélet után saját hatáskörében internáltatja Szarka Mátét, akit kivezényelnek a frontra egy büntetőszázadba. Amikor pedig kiderül, hogy a tűz oka biztosítási csalás, a tulajdonost zsarolással ráveszi, hogy a legközelebbi választáskor ne az ellenzékre, hanem a kormánypártra szavazzon. Később országos hatalomra is került, néhány hétig belügyminiszter lett. Ez idő alatt szállították el Óhátrol Kende Pál feleségét és gyermekét. A szekták jelenléte az Alföld egyes helyein tény, okuk egyrészt a történelmi egyházak gyengeségére, másrészt a mezőgazdasági népesség szociális bajaira vezethető vissza. Dombay Árpád alakjában pedig ott lapul Endre László, aki 1937-től Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánja volt, s 1944-ben a Sztójay-kormány belügyi államtitkára lett. A magyarországi zsidóság deportálásában való közreműködése miatt háborús bűnösnek kivégezték.

Tordas Ákos elítélésének oka, mint a vád bizonyításának egyik motívuma a Rajk-perben Rajk László bűnösségének egyik bizonyítéka lett.

¹Szász Béla: *Minden kényszer nélkül.*
Európa – História,
[Budapest],
1989, 20–24.

A B.-ben 1952–53-re datálható események és előzményük szintén a történelmi realitás jegyeit hordozzák. A titkos budai villába szállítás döbbenetét, körülményeit az utókor, ha máshonnan nem, Szász Béla könyvéből¹ ismerheti, bár őt egyáltalán nem beszélgetésre vitték annak idején. A Főnök fizikai megjelenése korabeli fotók és leírások alapján személyre szabottan azonosítható. (Persze némiképp karikírozó bemutatása már írói állásfoglalás.) Ahogyan a villabeli látogatás félelemteli légköre is, amit maxi-

²Az idézetek az első kiadásból valók: Rónay György: *A párdúc és a gödölye*. Magvető, Budapest, [1978], 15.

³Uo., 17.

⁴Uo., 49.

1956 ábrázolása

⁵Uo., 184.

málsra fokoz és kihasznál a hatalom jól értesültsége és mindent tudása. Valóságossá teszik a történetet a régmúlt ezen időszakára vonatkozó megjegyzések is: „Bár lehet, hogy a szobában van valahol lehallgatókészülék; talán éppen az íróasztal fiókjába szerelték. Mindenütt vannak titkos lehallgatókészülékek...”² „Néhány lépés után fölfedezte a rózsákat a vörös márvány előcsarnokban. Két csokor rózsát, egy vöröset és egy fehéret. A fehér egy aranybetűs emléktábla alatt hervadozott, a másik a Főnök gipsz mellszobra alatt.”³ „A nagy pörnek már minden jelentősebb szereplőjét kivégezték, bebörtönözték, eltüntették a különféle internáló táborokban...”⁴ De a valóságban gyökerező ábrázolást mutatja Szimák Lajosné Kránitz Lujza, az egykori apáca alakja is, aki azonban az ötvenes évek elején már B. polgármestere és a statáriális példaállítás legfőbb támogatója.

Az eddigieknél is ingoványosabb talajt jelentenek a megjelenítés szempontjából a Főnök első bukását követő évek, a néven nem nevezett harcok, valamint a regénybeli jelen időszaka. Kimondatlanul is 1956 áll itt a középpontban. Ez pedig a megírás idején igen kényes téma volt, hivatalos és egyoldalú értékeléssel, nyilvánosan közölhetetlen tényekkel. Másfelől az a jelen, amelyben e sorok íródnak, kimondottan 1956 legitimálásának igényével és támogatásában kezdődött, a róla megszólalók viszonyulásának továbbélő és újonnan megfogalmazható sokszínűségében. A b.-i ítélet utáni események során mindenestre história és fikció együtt halad: a Főnök (részleges) hatalomvesztése, majd újból hatalomba-lendülése, az új vezető derűs, jovialis emberként való jellemzése egyaránt igaz. De utóbbi külföldi útja, amikor pedig itt-hon lett volna rá szükség, már a fikció valóságát erősítve jellemzi a históriát, mivel az egykori spanyolos utazott október közepén Jugoszláviába, nem pedig a korábbi miniszterelnök. Kérdéses továbbá, hogy az ekkori magyar társadalom miként fogadja ma politikájának jellemzését, s főleg híveinek perspektívátlan jövőképét.⁵ Úgy tűnik, hogy az írói konklúzió nem más itt, mint az önakaratból hatalmon kívül maradt, ezért szükségszerűen attól különböző, független, nagyobb rálátású, más értékrendű, tárgyilagos ítélet, minden aktuálpolitikai és egyéni érdekre tekintő szándék nélkül.

Hasonló megállapítások tehetők az október végi napok megörökítéséről is. Felismerhető többek között a Műegyetemről induló diáktüntetés, a csoportosuló tömeg a Parlament körül, és a fegyverpogás a Kossuth Lajos téren. Mindezek tárgyalása érezhetően visszafogott, de nem elhallgató. Napjainkban talán az egyes résztvevők képe ellenkezést válthat ki, de a fénytörésváltozást maga a kor hozta, s csak azt mutatja, hogy sem korábban, sem a jelenben nem lehet érzelemmentesen megközelíteni azt a közelmúltat — ahogy a Főnök idején sem lehetett —, amelyből az aktuális jelen táplálkozik. Természetesen inkább többféle, akár

**A regény jelene
és félmúltja:
a hatvanas évek**

egymásnak is feszülő felfogás érvényesüljön, lehetőséget nyújtva a tisztázásra, a megbánásra és a megbocsájtásra, mint az elhallgatás hazug demokratizmusa.

A harcokat követő nyugodtabb években csak napjaink legfiatalabbjai nem érintettek. A vidéken felnőttek emlékezhetnek komor délutánok gimnáziumi légóóráira, amelyeken bőrzakós nyomozók, alig néhány évvel idősebbek, mint hallgatóik, előadást tartottak a szocialista rendszer fölényéről, a kapitalizmus fellazító politikájáról, a fogyasztói társadalom szociális igazságtalanságáról s nyomoráról. Nem beszélve az MHSZ foglalkozások kisebbrendűségről szenvedő, ordító tizedeseiről. (Néha egy-egy őrnagy is akadt erre.) Persze akiknek akkor sem volt megnevezésük ezekre a fogalmakra, személyekre, azok ma is nehezebben azonosítják mindezt a saját életükben. A félmúlt és a regénybeli jelen egybecsúszásánál érhető legjobban tetten a regény keletkezésének kora: a szerző mindent elmond, ami az érvényes ideológia határai mellett elmondható volt, de nem kockáztatja az egész élet olyasmi kimondásával, említésével, ami lehetetlenné tette volna a megjelenést, s amivel egyébként minden épész olvasó tisztában volt. Nem az ellenzéki szellem, hanem a tényfeltáró merészség, de leginkább az indítékkereső kíváncsiság vezette az író tollát. Mert Szűcs megformálása, észjárása, beszédstílusa emlékeztet a légóórák előadóira, s az Állambiztonsági Intézetre, a tulajdonában lévő ingatlanokra sem nehéz a történelmi valóság analógiáit megtalálni. Arról pedig szinte beszélni sem kell, hogy a hetvenes évek elején, mivel a hallgatás a fennálló társadalmi béke feltétele volt, az 1956-ot követő megtorlásról még csak érintőlegesen sem lehetett szólni. Ezért a jelen erre irányuló számonkérése értelmetlen lenne. Viszont innen nézve a regény történelmi jelenét, azaz a hatvanas évek első kétharmadát, feltűnő a többször is elhangzó „ez a hatalom más, mint az előző” kitétel. Felvetődhet a mából, miért mentegeti ez a könyv az újabb hatalmat, s annak is első időszakát? De ez a mai optika így kissé életlen. Annak ugyanis, aki részesült a korábbi rendszer megtorlásaiból, nyilvánvalóan megkönnyebbülés volt mindaz, ami következett, ha csak kicsit is jobb volt, mint az előző. Csupán az újabb hatalom megrettentjei: megtévesztettjei, kárvallottjai és vesztesei (mert bizony ilyenek is voltak) érezhetik úgy — a maguk szempontjából jogosan —, hogy hamis a kép. Az emberi minőséget egyébként is az mutatja, hogy ki, milyen intenzitással tartja közfelfezésen egykori veszteségeit. Rónay György mindenestre finoman tükrözi éppen Szűcs megformálásával azt a változást, amely a változatlanlanságot is magában foglalja.

**Azonosítható
helyszínek**

Megemlítendő még, hogy a helyszínek egy része is név szerint azonosítható. Legelőször is természetesen a főváros, és a tó, a Balaton. K. mögött Kecskemét, Óhát mögött Ócsa húzódik meg. S bár Pusztarét, Domba és B. a térképen ezeket a neveken nem ta-

lálható, történetbeli helyük mégsem kétséges: valahol a Duna-Tisza közén terülnek el, talán éppen Inárcs-Kakucs közelében.

Időszemlélet és regényszerkezet

A *párduc és a gödölyében* négy közvetlen és egy járulékos idősík játszik szerepet. A központi alak, Stoll Aurél a regény jelenidejében, 1967-ben ötven körül van, talán néhány évvel idősebb, születése tehát az első világháború éveire esett. Az emlékekből összeálló életút fontos eseményei a rég- és félmúltat foglalják magukba, köztük a fegyveres harc időszaka jelenti a választóvonalat. Ha évekre kívánná valaki lebontani a szöveget, akkor Pusztaréthez 1937, Kende Pál első látogatásához természetesen 1944, a Tordas-ügyhöz 1949 vagy 1950, a b.-i akasztáshoz pedig 1952 vége, 1953 eleje rendelhető. 1956 nyilvánvaló, s Szűcs megjelenése, illetve Stoll Aurélnak új lakóhelyre költözése az 1963 utáni évek valamelyikére datálható. Közvetlen időkomponens még a belső jelen mellett a megjelenés ideje (1978), mert mindkettő tetten érhető a regény szövegében. Végül járulékos idősík a befogadói jelen, hiszen az olvasás mindenkori értelmezői igénnyel párosul.

**Az emlékezés alapján
szerveződő
regényszerkezet**

A *párduc és a gödölye* tulajdonképpen a két múlt ismételt átélése a belső jelen tükrében, bírói számvetési igény, Stoll Aurél erőfeszítése, hogy rendet teremtsen az életében. A 18 hosszabb-rövidebb részből, cím nélküli fejezetből álló regény szerkezeti egységét természetesen a jelen biztosítja, amelyet meg-megszakítanak az emlékezés képei. Ezeket általában kettős fénytörésben látja az olvasó: a bíró már közvetlenül a megtörténtük után magyarázatot keres, majd pedig az újságíró látogatását követően még egyszer végiglemez mindent, nagyobb történelmi távlatból, többszörös tapasztalatok birtokában, amelyek az egykori dolgokról árnyaltabb, részletgazdagabb, és az önismeret felé vezető úton tárgyilagosabb képet adnak. A régmúlt és a félmúlt között a választóvonalat a fegyveres harc jelenti. A jelenből először a rég-, aztán a félmúlt eseményei tűnnek elő, ami egyfelől lélektanilag megalapozott, hiszen többnyire szívesebben emlékezik mindenki a régebbi dolgokra, még ha azok kellemetlenebbek is, ugyanis éppen időbeli távolságuknál fogva nagyobb valószínűséggel lezártak már így vagy úgy; míg a jelenhez közeli emlékek befejezettsége egyáltalán nem bizonyos. Ebből következik, hogy a régmúlt eseményeinek visszapörgetése bizonyos erőfeszítésbe kerül, míg a félmúlt eseményei maguktól is előtolakodnak. Mindez a kollektív emlékezetre is érvényes. A szöveg a felidézés tartalmi motiváltsága alapján három nagyobb részből áll, a nyolcadik fejezetig a rég-, a tizenharmadikig a félmúlt, míg a maradék fejezetekben a regénybeli jelen jut döntően szóhoz. A cselekmény előrehaladása azonban nem a lineáris történetyszerkesztés elvét követi, hanem az emlékezés tartalmi logikáját; időben összetarto-

zó, egymást követő vagy megelőző események kerülnek egymástól távol vagy éppen egymás közelébe, ahogyan az értelmezés pillanatnyi helyzete kívánja.

Példázat és írói személyesség

⁶Ezeket a kérdéseket érintették már, mások írásai mellett a következők is: Tüskés Tibor: *Rónay György*. Akadémiai, Budapest, 1988, 249–267.; Lengyel Balázs: *Rónay György végső regénye*. Vigilia, 1997. 11/859–865. Tüskés Tibor arra is részletesen kitért, hogy Stoll Aurél alakjában miként lehet tetten érni az író vonásait, példái az életút egyes tényeinek megfeleléseivel kiegészíthetők.

⁷Uo., 270.

⁸Uo., 55.

⁹Uo., 46.

**Hatalom, félelem
és irgalom**

Vajon a kimondhatatlan kimondásának vágya mennyiben teszi parabolává a regényt?⁶ Történelem és történet azonosítható megfeleltetése mellett nem tűnik-e ma fontosabbnak az az értelmezés, amelyben a Hatalomról, a Félelemről s a mellettük létező Irgalomról esik szó? Beszélni kell tehát a szélsőjobbról, amely a harmincas években riasztotta meg az embereket, aztán a szélsőbalról, amely a negyvenesek közepétől a maga céljaira használta ki a továbblévő és kellően karbantartott félelmet. Beszélni kell továbbá a régebbi hatalomról, amely súlyos tévedéseket követett el, s az újabbról is, amely ugyan nem vállalt közösséget az előzővel, de a bűnök és bűnösök megnevezését kizárólag magának tartotta fenn. S beszélni kell arról, hogy diktatúrában — mivel nincsenek állampolgári jogok — még a legigazságosabb dolgok (pl. a termés jogos védelme) is csak számtalan igazságtalanság útján érvényesülhetnek, ha érvényesülhetnek egyáltalán; ráadásul a végsőig szétválasztott társadalom (hívekre és ellenségekre) nem képes semmit sem nyújtani, ami a jogtalanságok hatását gyöngíthetné. A Hatalmat és a Félelmet illusztrálja a b.-i polgármesternő karrierje, s erre utal Szűcs célzása a nyilásból lett párttagra,⁷ akitől elhatárolja magát, de akivel azért egy szervezetben marad. Ez volt egyik oka annak, hogy a bíró 1945 után pályájának végét érezte, mivel az összeesküvési perrel nagyjából egyszerre „A léggör a bíróságon is fagyossá vált és megtelt gyanakvással. Egyre több ukázt kaptak a fölsőbb fórumoktól, és mind kevesebb lehetőség nyílt a fontosabb ügyekben a tények kiderítésére és az igazság érvényesítésére.”⁸ Ezt támasztja alá a Főnök villájával kapcsolatos szóbeszéd is, amelynek ugyan kérdéses az igazságtartalma és az eredete,⁹ de nem is ez a lényeges, hanem az, hogy a hatalom milyen helyfoglalás útján legalizálja magát, s fejezi be az előd által elkezdett bunkerépítést. Ezt bizonyítja a villába való megérkezés utáni várakoztatás, valamint az országban máshol nem látható bőségtől való vendéglátás; mindkettő a kellő lélektani előkészítést szolgálja: míg az első a szorongás bizonytalanságát, addig a második a megvesztegetés nyugalalmát kínálja. Nem említve Stoll Aurél és a Főnök találkozásának egyik legérzékenyebb megfigyelését a névtelen titkárról, aki azonosítatlan jelenlétüként egy még nagyobb erő képviselője, mivel még a Főnököt is ő „indítja be”. De vajon maga Stoll Aurél, félelem és érdek legyőzöttje, mit képvisel önmagán túl? A gyorsan szaladó évek lassú haladását mutatja, hogy az ő alakja ma talán időszerűbb, mint 1978-ban volt. Akkor tudniillik csupán az elgondolás, ma viszont a gyakorlat szintjén égető a megformálásával

¹⁰„Mit szépítsük? — gondolta. Miért ne mondanánk ki, ha már idáig jutottunk, és ha már úgyse veszünk vele semmit? Aljas voltam.” Lásd az első kiadás 164. oldalán.

A múlt megvallása és a kiengesztelődés

¹¹Uo., 142. Figyelemreméltó, ahogy a regénnyel körülbelül egy időben keletkezett Szerápión legendák ötödik versében folytatja ezt a gondolatot: „Ha nincs / mit égessen, fegyvertelen a láng. Mit lehet attól / elvenni, aki mindent odaad? Mitől lehet / megfosztani a semmiért sem törtetőt, a semmihez sem / ragaszódót? / Egy Angyal mindig készen áll, hogy / érted jöjjön, ha szólítod. Ezért / nincs is pokol, Szerápión, ha magadban kioltod. / A másokét is. Tehetetlenek.”

felvetett probléma. A bíró ugyanis, miközben a nyakára szoruló láthatatlan hurok föloldását keresi, önvád és önfelmentés kettősségében nehezen, de mégis belátja, hogy többszörösen is bűnös volt.¹⁰ Ennek megvallása után pedig, bár az egyszer megtörténteken már nem lehet változtatni, mégis reménykedhet a megbocsátásban. De csak akkor és azért, mert ott áll mellette valaki, az Irgalom megszemélyesítője, aki, távollétében bár, de lassan mégis rávezeti valami szavakon túl létező lényeges dologra: párdúc és gödölye lehetséges békéjére. Ezen a ponton a példázat metafizikus értelmet is nyer, amit Izajás idézett versrészelete is alátámaszt. A bíró, mintha villámcsapás érné, látni kezd: „Mit lehet még elvenni attól, akitől már mindent elvettek? Hogyan lehet megalázni azt, aki már megalázta magát?”¹¹ Az Irgalomtól sebezhetetlen békéjű, ambíció nélkülűvé lett Kende Pepi felett nem uralkodhat ezért többet. Ha vannak, akik hajlandók a múlt bevallására és abban önmaguk megmérésére, mindig akadnak, akik képesek lesznek e múlt megbocsátására is. De a kezdő lépést a bűnösnek kell megtenni, a szándékhoz a bátorságot neki kell először tanúsítani, a belátást a megvilágosodással véglegesíteni. Hogy ez milyen nehéz, annak ábrázolása igen meggyőző, ahogyan az is: nem lehetetlen. A bíró regénybeli alakja eszerint mintegy az önismeret felé vezető utat bejárva a múltfelmérő akaratot és az utólagos igazságszolgáltatást igénylő szándékot modellálja. Miért menti fel végül az író központi alakját? Minden ember előtt nyitott az életheletheletőség: a jó vagy a rossz mellé áll-e, de normális társadalmi körülmények között nincs szükség deklarált választásra, magától értetődően mindenki az elsőt akarja. (A végeredmény persze más kérdés, de most nem erről van szó.) Kielezett helyzetekben viszont a hatalom kényszere megszünteti az alternatívát: vagy erre, vagy arra parancsol, s a választásért jutalmaz, vagy büntet. Aki félelemből cselekszik, az már elvesztette a szabad akaratot. És csak a szabad akaratból elkövetett bűn az, amely nem maradhat büntetés nélkül. A Hatalomnál és a Félelemnél is nagyobb erő a Szájalom.

A párdúc és a gödölye nyitott mű: gondolatai ma is folytathatók. Nem kínál mindentudó megoldást, nem igényel kizárólagos ítéletet. Megérteni és nem törvénykezni akar. Írója tisztában van avval, hogy a sokféle fizikai és lelki kényszer miként változtathatja meg a mindennapok emberét, aki bűnös és áldozat egy személyben: nem kívánja a Hatalmat, de a Félelem kiszolgáltatja annak, s eszközzé válik. Ám azt is tudja, lehet védekezni. Hogyan? Úgy, ahogyan ez *Rókatánc* című versében is olvasható: „Uruk füttýére táncolnak a rókák / erdőtüőkben? Meglehet. De minálunk / más a szokás. Nekünk urunk ha szól, hát / színe előtt emelt fővel megállunk, // s mondjuk, mit velünk szív és elme szólat, / ha kérdeznek. S ha nem: hát hallgatunk. / Nem is szégyelljük, míg te úri ólad / előtt csaholsz, magunk előtt magunk.” Igen. Ez az.

Pompéji hamujában

Hol vagy?!
 Rómában, a
 Via Appián?
 Athén főterén,
 a beomlott
 szenátus-palotában?!
 Théba piramis-
 mélyeiben?!
 Memphisben, a
 Halottak Városában?!
 Tahiti örök-nyár
 szigetén,
 Gauguine vászna
 varázslatában?!
 A Csendes Óceán
 tükrén
 tükröződsz?!
 Ott talállak,
 Pompéji
 halott hamujában?!

A mély kataton éj

Hiszen tudom, az önkívület
 fáklyája lobban rajtad.
 Tudom, lázálom varázsa
 mutat nekem. S ez arcnak
 délibábja vak mélybe csal.
 S hogy onnan visszatérés
 nincs. Nem lesz. Nem lehet.
 Tudom, gyönyörű téboly,
 mely pillanatra nekem ad:
 S elvesztlek. Mint az életet,
 Vagy élek még: Élőhalott:
 Élek. Nélküled: — Jégölű szeretőm,
 a mély kataton éj marad.

Reménytelen

Ahogy a pára szétrezeg,
a kék, a sötét

 semmibe,
ahogy az utolsó
 hajó
 tűnik,
 a horizonton.

Ahogy a fény
 az esti
 ködbe.

S ahogy a parázs
 szikrája
 végsőt
 lobban.

Ahogy a máglya még
 lobot vet.

Ahogy hamvadtan
 összeroskad.

Parázs, pernye már

Kimondtad hát:

 Isten szava.

Nem kérem kegyelmedet.

Készen, hogy már

 lánggá

 legyek.

Izzó hamu permetez Rád

 halálig.

Mert időtlen ég e

 máglya.

Bár parázs már.

 S pernye

 e test.

BENDE JÓZSEF

Makay Idával

Jóllehet a hazai irodalomtörténet-írás nem használja, számos kritikus felvetette már a „pécsi költők” megjelölést, elsősorban Csorba Győzővel, Bertók Lászlóval és Önnel kapcsolatban. Hogy látja, léteznek jellegzetesen pécsi költők?

Versei 1959-től kezdve jelennek meg különböző hazai folyóiratokban és antológiákban. Mikor kezdett el írni, és kinek mutatta meg első írásait?

Hogyan fogadták első jelentkezését? A kortárs költők, kritikusok közül kik voltak azok, akik mintegy szimbolikusan „befogadták” a magyar irodalomba?

Én nem tudom különválasztani Pécs költészetét az egész magyar költészettől. Pesti költészetéről sem beszélünk, nincs kaposvári, veszprémi, kiskunfélegyházi stb. költészet. Pécsi költők tehát az én fogalmaim szerint nincsenek, egy azonban bizonyos: a pécsi irodalom középpontja a pécsi kultúrának. Bizonyára hozzájárul ehhez a latin múlt is.... Pécs maga a mediterrán költészet. Talán a Mecsek, a dombok gazdag természete, a Pécssett élő művészek, festők, írók, a szecesszió dús díszítése a régi pécsi házakon... És itt élt valaha a húszéves korában meghalt Kóczián Sándor is, és a tizenégy évesen öngyilkos gyermek-költő, Karay Ilona. Bár az utóbbi években túl hangos, túl nyüzsgő lett Pécs is, néhány évtizeddel ez előtt még csendes volt, nyugodtabb. De hát ez világjelenség.

Gyerekkori kísérleteimtől eltekintve (film- és szalondalok utánzásából álltak) 18-19 évesen kezdtem írni (akkor persze már nem táncdalok voltak a mintáim). Legelső versem természetesen szerelmes vers volt, első alkalommal pedig főiskolai tanáromhoz, Kolta Ferenchez vittem el néhány versemet, aki szakaszról szakaszra, sorról sorra véleményt mondott róluk. Elmarasztalót, dicsérőt vegyesen. Szinte naponta jártam az irodalmi tanszékre és a könyvtárba. Tanáraink türelme bámulatos volt, hálás vagyok nekik mindmáig. Első kritikussaim tehát magyartanárom, a főiskola Ady-rajongó könyvtárosa, volt férjem, szenvedélyes irodalmár, végül Csorba Győző, aki a legkeményebb volt. Arra is emlékszem, hogy mikor tanárként Véméndre helyeztek, egy vasúti sétaúton ezt a sort írtam: „Víjjogva fut be az expressz halál.” Pákolitz István válasza erre ez volt: Figyelmeztetem, hogy az „expressz halál” régi is, keresett is. Hát így kezdődött.

Első jelentkezésemet Csorba Győző fogadta. Rendezett egy estet „Diák és versei bemutatása” címmel. Először a legrosszabbakat elemezte, például ezen a soron bemutatta a bombasztikus, dagályos verseket: „Skarlátbrokátba öltözik a balkon. S bíboros csendben jön a vőlegény.” Olyan szép, hogy iszonyú — mondta. Azután rátért a jobbakra (regisztráló jellegűek voltak), s összefoglalta: tehetséges... Akkoriban még a Dunántúl című folyóirat volt a Jelenkor elődje (1951-52-ben), a főszerkesztője pedig Szántó Tibor. Tőle ígéretet kaptam, hogy közölni fogják *Pünkösöd* című szonettetemet. Vártam, mint a jó gyerek. Öt év múlva már nyilvánvaló volt, hogy

hiába. 1955-ben újra beküldtem egy harminc-negyven versből álló összeállítást. A válasz ez volt: Kedves, ez magánköltészet. Nincs valóságsgaga. Ettől kezdve a férjem, Mihalik Zoltán bírálta meg az írásaimat. Rendkívül nagy irodalmi és filozófiai műveltsége volt (a múlt idő 1959-es válasunkra és 1999-ben bekövetkezett halálára utal), egy időben kritikákat, recenziókat is írt.

A jórészt klasszikus képi elemekből építkező költészetére elsősorban a Nyugat, mindenekelőtt Juhász Gyula és Tóth Árpád, valamint az Újhold költői voltak hatással, leginkább talán Pilinszky János, akinek Ön több versét is dedikálta. Ők egyben vállalt példaképei?

Juhász Gyula és Tóth Árpád olyan elemi erővel hatott rám, amelyet Pilinszky tudott csak meghaladni. Tóth Árpádnak tökéletes formatudása, virtuozitása, Juhász Gyulának megadóan csendes szenvedése nyugőzött le. Tudatosan nem akartam követni őket (nem akartam senki epigonja lenni), de akaratlanul is föl-fölbukkannak verseimben bizonyos motívumok. Ami Pilinszky Jánost illeti: nem volt még költő, aki olyan erővel hatott rám. Emlékszem, mikor negyvennégy éve először olvastam a *Harmadnapont*, ott nyitottam ki: „Az egymás ellen keserülő szervek / reménytelen és dühödtt szegényét, / amint a végső összetartozását is / önnönmaguktól kell, hogy elvegyék!” Berohantam a Nádor kávéházba (néhányan rendszeresen oda jártunk), és csak annyit tudtam mondani: Gyerekek, ilyen nem volt, nincs és nem is lesz soha többet. A létezés törvénye, kényszere, szépsége és iszonyata. És minden szó a helyén. És mindig az a szó, amelyik fölcsereíhetetlen. Később személyesen is megismertem és többször is meglátogathattam. Most is magam előtt látom törekeny, karcsú alakját, nagy sötét szemét, halom, ahogy mondja a verseit. Az volt az egyik legszebb estém, amikor eljött Pécsre a Jelenkor meghívására, aztán elmentünk a Nádorba vacsorázni, és felkért táncolni. Feledhetetlen volt (ám ez nem tévesztendő össze a szerelemmel). Nagyon szerettem és csodáltam. Olyan egyszerű és természetes volt, amilyen csak egy lángész lehet.

A világirodalomból kit tart meghatározónak a saját költészete szempontjából?

Edgar Allan Poe és Emily Dickinson műveit. Poe rejtelmes, sőt kísérteties hangja, a holló lemondó jóslata, a borzongató jóslat: „Sohasem”. Emily Dickinson méltósággal és fegyelemmel viselt magánya: „Márványkamrákban napfogyatkozások, / korszakok fal-kái ott porlanak.” Mindkettőnek tragikus sorsa volt. Azt hiszem, Poe úgy fagyott meg egy patika előtt (részegen?), Emily pedig egyedül maradt haláláig. Poe-nak a *Kút és az inga*, a *Fekete macska*, a *vörös halál álarca* talán a legmegrendítőbb novellái. Már-már szinte kriminalisztika, de annak sekélyessége nélkül. A *vörös halál álarca* az emberi gőgöt és hiúságot mutatja meg a halál tükrében, a *Fekete macska* a kegyetlenséget és elbizakodottságot, a *Kút és az inga* a rettegést egy kínhalálra ítélt fogoly utolsó órájában.

A kortárs magyar költészetből kit érez közel állónak a saját költészetéhez?

Lehet, hogy túl merész vagyok: Székely Magdáét. Zsoltáros verseinek mélységét és szépségét — sajnos — nem érem el, de a verseimben megvalóított fájdalom és gyász mutat némi rokonságot. Őt 1963-ban láttam először, a színház színpadán állt és a *Mártírt* sza-

valta, de nem is szavalta: mondta. Halk, finom hangja még súlyosabbá tette a mondandót. „Szeráfok és griffek helyén / Ők állanak ragyog a csontjuk.” Egyként himnusz és rekviem. Vagy: „minden nyomukat benövi az élet. / Magam vagyok az utolsó ítélet.” Klasszikus formák, de avitt nem lesz soha.

Első verseskötete 1964-ben jelent meg Lengő fényhidak címmel, ami közös kötet Bertók Lászlóval és Galambosi Lászlóval. Hogyan született ez a könyv?

Úgy emlékszem, 1962-ben pályázatot hirdettek vidékieknek. Akkor már volt hatvan-hetven versem, és reméltem, hogy lesz kötetem. Beküldtem valamennyit. Aztán jött a rosta, amit két évig nem hoztak tudomásunkra. Végül húsz pályázó közül hármunkat választottak ki tüzetesebb vizsgálatra. De azt nem tudtuk, hogy hármaskötet lesz, azt sem, hogy Pesten mit tartanak róla az ítélszek... 1964 őszén lejött a Jelenkorba Mátyás Ferenc egy társával, és közölték velünk, lesz kötetünk. Nagyon örültünk, aztán jött a hideg zuhany: Igen, de hárman egy kötetben. Különbön nincs szerződés. Így történt. Az első megjelent kritikák egyik kifogása egyébként éppen az volt, hogy miért hármaskötet, ez a szerkezet a múlt század divatja volt. Volt, aki velem kapcsolatban azt kifogásolta, hogy nem vagyok elég tudatos: „öszönös verselő”, írta. Ugyanakkor megjelent a Kortársban Kis Dénes kritikája, amely rám nézve igen előnyös volt.

1989-ig mindössze néhány kötete jelent meg, ennek elsősorban (irodalom)politikai okai voltak?

Miután nem voltam jelen a szerkesztőségi szobákban, nem tudom. Lehet, hogy van benne sok igazság mások esetében, talán a magaméban is, de én mindig szégyelltem ezzel takarni kudarcaimat. Azt gondolom, se a vidék, se a politika nem mentség. A tehetség utat tör magának. Lektoraim főként Kosztolányi és Pilinszky hatását vetették a szememre. Mindenesetre az apolitikus verseket valóban nem szerették akkoriban, kivéve akinek már presztízse volt az irodalomban. Közel tíz évig vártam, amíg a *Mindörökké* (1973) megjelenhetett. Csanádi Imrének köszönhetem, aki azt mondta: Ki kell adni. Vérrel és idegekkel táplált versek. A kezdők hibái nincsenek benne, mondta egy másik kritikus. Persze azért voltak hibái: szecessziós hatás, görcsösség, önméltás... Önbizalmam alig van változni, és nem is tudok változtatni. Ezért nem tudtam követni az új irányokat sem. Azt hiszem, *A hetedik szoba* (1986) elég jó kötet. Tizenkét és fél évig kellett várnom rá. Mindenesetre nagyon jó, hogy már Pécsen is van könyvkiadás.

1991-ben kiadott Hamu, márvány című válogatott verseskötete után két-három évente jelentkezik újabb vékonyka köteteivel. Mindez csak a külső körülmények megváltozásának lenne köszönhető?

Valószínű, annak is: megszorodtak a kiadók, nem kellett Pestre utazgatni egy kötet sorsa miatt. Azt is mondhatnám, hogy esetleg fejlődtem is (esetleg). Nem tudom. Egyszerűen ismerem magam: nem tudok változni és változtatni. A kedvenc költőimmel is így vagyok: ha valakit megszeretek, rajongásom maradandó. De kétségbeesnék, ha nem a színvonal döntene általában, hanem a mérce leengedése, az esztétikai szigor meglágyulása. Persze ehhez olyan kritikusok kellenének, akik a kézirat megítélésekor mentesek rokon- és ellenszenvtől, bizonyos irányok földicsérésétől, vagy ép-

pen fordítva: mások lebecsülésétől. Egészen ez soha nem fog megvalósulni (esendők vagyunk, de törekedni kellene rá, amennyire lehet). Igen, a köteteim vékonyak. Egyrészt a tömörségre való törekvés, aztán épp ezért a versek rövidsége, megrostálása miatt. Száz versnél több csak a legújabb válogatott kötetemben van. A mennyiséggel sohasem törődtem.

Az elmúlt évtizedek során alig változott a költészete, Ön ugyanazt a költői világot, ugyanazt az alapélményt fogalmazza meg újra és újra állóképserű, kimerevített képekkel és motívumokkal: a létezés szemlélődésben feltáruuló ámulatát és rettetetét. Simone Weil azt mondja, hogy a végső valóság az öröm és a fájdalom legmélyén tárul fel. Mit gondolt erről a weili gondolatról?

Ebben teljesen igaza van, ez így van. Ez egyrészt genetikai okokra vezethető vissza. 25 éves koromtól eddig tizenöt-ször szenvedtem a mánia-depressziótól, pesszimista vagyok, kevésbé tudok bánni az emberekkel, hamar kétségbeesem. Már az iskolában nagyon féltem, hogy nem tudok teljesíteni, és mindenki jobb, mint én. Pedig jeles eredményeim voltak. Simone Weil mindent tud, amit ember tudhat, akár elemi katasztrófára, akár személyes tragédiára gondolok...

Alapvető pesszimizmusomat néhányan már szememre vetették. De hát képtelen voltam attól a gondolatától szabadulni, hogy drámánk maga az élet és a halál (ami értelmetlenné teszi az életet), ezenkívül a szerelem, ami mégis értelmet ad. Simone Weil axiómája gyönyörű, de a valóság éppoly megfogalmazhatatlan, mint az igazság. Természetesen nem képezem, hogy minden versem jó, a megrostálás ellenére sem. Mallarmé szerint: „Egy sor még a kegyelem, a többit meg kell csinálni.” És úgy látom, hogy a magyar és a világirodalom költői sokkal inkább a fájdalomról írnak, pontosabban a fájdalmat írják, a reménytelenséget, mintsem az örömet. „A bánatok tűzvésze, mint pokol / süti a lelkek érző, gyenge húsát / s a halhatatlan szépség haldokol”, írja Tóth Árpád. „Zokogva hullt a porba Magdaléna / S a tanítvány, legkedvesebb fia... amarra nem mert nézni senki: néma, / sötét szoborként állt ott Mária” (Anna Ahmatova). Vagy: „Hatmillió ércoszlop lángol / ki tudja már melyik az anyja... Hatmillió egyforma fénye eltakarja” (Székely Magda).

Egyik versében mintegy programszerűen megfogalmazta ars poeticáját, amit nevezhetnénk a „dísztelenség poétikájá”-nak. Verseit valóban végletes szűkszavúság jellemzi, de megfogalmazható-e a prózában is a „dísztelenség poétikája”?

Megkísérlem: elhagyni minden szépélgést, az öncélú díszítést, a leglényegesebbre szorítkozni. Ez nem jelenti persze azt, hogy sivár és rideg lesz a vers. Azt viszont igenis jelenti, hogy szigorúan megválogatjuk a vers szavait, helyi értéket, fajsúlyát. Jelenti a felszín helyett a mélységet, a könnyedség helyett a súlyt. Például: „Boncasztalon halott / Titokba zárt mégis fölfoghatatlan” — tulajdonképpen ezért a két paradox sorért írtam meg egyik versemet, ez ötlött föl bennem, a bádogasztalon fekvő hulla riasztó, borzongató realitása, de benne az élet-halál fölfoghatatlan titka is. Somlyó Zoltánnak van egy ilyen egyszerű-gyönyörű verse, idézem egy sorát: „Istenem; szeretsz-e, Istenem, Istenem, vezetsz-e, Istenem, Istenem, megversz-e még?”

A „dísztelenség poétikája” tekinthető-e egyben etikai követelménynek is?

A verseiben megszólaló lírai ének szinte nincs élettörténete, csak fájdalmi és örömei vannak. Másrészt a rejtőzködően vallomásos verseiben megfogalmazott érzelmek is mintha mindig az intellektuson átszűrt tényszerű megállapítások lennének...

Sajátos temporalitás jellemzi a költészetét: a kimerevített képekben a már múlttá vált idő ural mindent, s verseiben a visszaidéző subjektív emlékezés hangja szólal meg. A költészet vajon képes megtörni a profán időt, időtlen örökkévalóságba emelkedni?

Úgy hiszem, nem. A költői szabadság ezt kizárja, gondoljunk Arany áradó költeményeire. Általában nehéz kategorikus ítéleteket kimondani a költészetben. Kosztolányi írja: „Ne azt keressük a versben, ami nincs. Azt, ami van, de azt könyörtelenül.” A verssel és minden írással, sőt művészzel szemben egyetlen követelmény van: jól legyen megalkotva (természetesen kizárva a pornográfiát és az uszítást). Nagyon szeretem például Dsida Jenőt, ő az a költő, akinek rendkívül gazdag nyelvezte, rím- és ritmusorgiája valóban megragadja az embert. Villon állítólag útonálló volt és rablógyilkos, de megírta a világirodalom egyik legnagyobb versét, az *Akasztottak balladáját*. Tudatos vagy öntudatlan vezeklő volt? Vagy csupán egy zseniális ötlet lett volna ez a részéről? Ki tudhatja?

Valóban. Erre például Lengyel Balázs is rávilágított már az egyik jegyzetében (Jelenkor, 1983. június): „Makay Ida alanyiséga ellenére nem életrajzát írja, hanem létezése összesített tapasztalatait tárja fel.” De sokat gondolkodtam már én magam is ezen, s arra jutottam, hogy az úgynevezett hétköznapi énem és a lírai énem azonos (szíami ikrek?). Én legalábbis nem tudom szétválasztani. Amikor írok, fölfokozott lelkiállapotban vagyok, és miután életrajzot nem fogalmazok, a két én tulajdonképpen egy. A fájdalom, öröm és szenvedély az enyéme, de csak az írásban nyilatkoznak meg. Verseim inkább ösztönösek, persze intellektuális motívumok is felbukkannak bennük. Bizonyos szavak, amelyek a műveltség elemei, nagyon is adottak, illetve megtalálhatók a verseimben, például: Ó-Egyiptom, királysírok, a római szenátus palotája, az aranykor, a csillagrend, némely műalkotás: Csontváry, Pietà, a Schaár-kiállítás, Escoriál, de persze sorolhatnám.

Igen, az idő kérdése... „Aki a múltat szereti, az már-már költő” — írja Krúdyról Kosztolányi. Nekem is a legkedvesebb időm a múlt. Szeretem Egyiptom királysírait, az ókori Rómát, a görög művészet alkotásait. A három idősík közül a múlt az, amelyik megmarad. Ami volt, az van, mert már elvehetetlen. A jelen elröppenőben, a jövő pedig föltárhatatlan. Valóban a költészet emeli fel az időt azzal, hogy megőrzi. De „időtlen örökkévalóság”? Talán csak emberi fikció az idő. Talán csak a kopást, a múltást, az évszakok, a születés és halál makacs ismétlődését nevezzük annak, és a történekek sorozatát, amelyet átélünk. *Lázadás* című versemben írom: „Ahol a formák káosszá enyésznek / s nincs kezdet, amely folytatás ne lenne.” Egy másikban: „Pedig nem történik soha semmi / Pedig csak a mozdulatlanság van / Születés-halál, ölelés-ölés kezdetől örökös egyensúlya” (*Csak a mozdulatlanság*). Az örökkévalóságot még a képzelet se éri el. Aminek nincsen soha vége, ahol mindig minden változatlan. Egyszerre csodálatos, egyszerre riasztó. És a vers éppúgy alá van vetve a fölfoghatatlan időnek, mint minden élettelen tárgy és minden egymást váltó generáció.

Költészetének meghatározó alapélménye az elszigeteltség, de ez a magány-érzet valamennyiünk magányának gyökeréig hatol, olyan mélyre, ahol — Pilinszkyt parafrázálva — már „együtt zihál” az egész teremtés Isten ölében. Vajon képesek vagyunk megtenni a „lélektől lélekig” vezető utat?

A transzcendenciára történő utalások átszövik a költészetét, ugyanakkor nagyon ambivalens viszonyt tükröznek. A ódái, elégikus hangnem gyakran imához közelít, de sokszor elfogadás és keserű kétség kettősségét tükrözi. „Isten időtlen közönye az égen”, írta például. Nagyon meggyötörte Önt hit és hitetlenség kételye?

Mit jelent az Ön számára Jézus megtestesülése, halála és feltámadása?

A saját magányát mindenki maga szenvedni meg, és nem segít, hogy a többiek szintén ennek a súlyát viselik. „Fogad között fakó panasz, / magányosság vacog, / lakatlan partokat kutatsz, / üres minden tagod, / lezárt vagy, mint a kárhozat...”, írja éppen Pilinszky a *Gyász* című versében. A lélektől lélekig vezető út lehet cél, de a megvalósulás?! Nehéz elképzelni. Az emberiségnek, az embernek kellene erkölcsi-érzelmi mivoltában megváltoznia. Ez pedig utópia. A vers más. Tudjuk, hogy szavai nem tartoznak a direkt beszédhez, különben vezércikk lenne. József Attila mondja egyik tanulmányában: a költő sebe festett vérzés, mégis igaz. Paradoxon, de igaz. Az egymáshoz közelítéssel és -tartozással is így vagyunk. Az erő kultusza, a hatalomvágy, a gyűlölet, az önzés, a bosszú mind-mind ellentmondanak ennek a szép és elérhetetlen eszmének...

A szertartások fensége maga is költészet, ezért is szeretem annyira. Farkas Zsolt kritikus például azt írta rólam: „Makay Ida költészete nem keresztény, hanem panteista.” Ez talán túl kategorikus így... Lehet, hogy nem egyszer patetikusra sikerülnek a verseim. Olykor meg szecessziósra. Pedig csak egyszerűnek, közvetlennek kellene, hogy legyenek. De hát én nem léphetem át saját árnyékomat. Istennel való küszködésem pedig leginkább abban áll, hogy mindentudó és mindenható, akarata nélkül semmi és senki nincs, mégis ítélőbíró az ember felett... A vallások között sem tudok igazán különbséget tenni. Úgy vélem, hogy az a civilizáción kívül élő ember, aki bálványt farag magának, könyörög hozzá, áldozatot mutat be neki, éppúgy hisz egy emberfeletti lényben, megvannak a maga szertartásai, mint az úgynevezett történelmi vallásoknak. Sokkal inkább elgondolkodtató: szereti az Istent? Egy elvont fogalmat?! És vajon Isten nem borzad el a saját világától? Miért kell szenvedni az ártatlan embereknek és állatoknak? Megannyi kérdés, melyekre nincs válasz.

Krisztussal az Isten emberré lett, emberként viselte a létet. Halála, lelki és fizikai szenvedése is emberi. A *bal lator* című versében írja Kosztolányi: „Egyik te voltál és a nagyobb, dicsőbb / ő volt, a véres, összeköpött zsidó, / ki néma fejjel dőlt le, büszkén, / és akihez te sosem könyörögtél.” A feltámadt Jézus már Isten... De az jut eszembe, érdekes, hogy Kodolányi *En vagyok* című regényében valamennyi szereplő eleven, természetes (a legkarakteresebb Júdás: tanítványi féltékenysége okozta, hogy elárulta mesterét, akinek szeretetét nem sikerült elnyernie, akit pedig a regény szerint rajongásig szeretett), Jézus alakja viszont halvány, úgy hat, mintha festmény lenne... Tehát számomra Jézus megtestesülése éppen úgy a csodák kategóriájába tartozik, mint a örökkévalóság. Halála már fájdalmas valóság. Feltámadása szintén csoda — és a csodáknak nincs logikája. Épp úgy nincs fogamzásának, mint feltámadásának.

Legutóbbi, Sokasodó árnyak című kötete válogatott és újabb költeményeit tartalmazza. A kiadó ötlete volt, vagy belső indíttatásból, valamiféle számvetés igényéből született?

Legújabb versei még a korábbiaknál is szűkszavúbbak, töredezetebbek, egyre szaggatottabb a versbeszéd. Még tovább fokozható lenne a „dísztelenség poétikája”?

Ez a kötet párhuzamosan jött létre a *Se fény, se kegyelem* (2001) cíművel. Úgy 2000 körül elég sokat írtam, és arra gondoltam, most kell a válogatottat is összeállítani, mert lehet, hogy később már nem tudom. Tehát a *Sokasodó árnyak* összeállítása az én ötletem volt: szerettem volna látni, hogy a *Hamu, márvány* (1991) című első összeállításához illetve válogatáshoz képest milyen minőségű az utóbbi négy kötetem. Azt kellett megállapítanom, hogy az első válogatás a jobb. Megrostáltabb, szigorúbb. A mostani csak mennyiségben több... A *Sokasodó árnyakban* az árny-árnyék gyakran előforduló fogalom. „Egy árny a vers fölé hajol / felém fordul most / nincsen arca.” Kik ezek a „sokasodó árnyak / szobám mélyén a szürkületben”? Az árnyak kétségtelenül a kikerülhetetlen, közelgő halált, a halálfélelmet jelentik, az emlékezést, a gyászt, a sejtelmességet, azokat, akik voltak. Amint Kosztolányi írja: „Ma láttam én a holtakat / a réges-régen voltakat.”

A dísztelenség egyszerűsödést jelent számomra, de persze nem szimplifikálást. Letisztultságot, de nem sterilitást. Szűkszavúságot törekvés a tömörségre. És — úgy látszik — egyébként is szűk a szókincsem. Ugyanakkor nemrégiben újra átlapoztam a válogatott kötetemet, és verseim szűkszavúságáról ugyanazt tapasztalom, amit eddig is. A legutolsó éppen úgy rövid, tehát szűkszavú, mint az előbbieket, talán az *Asszonyvallomás* (*Lengő fényhidak*) ciklus a kivétel. A legtöbb nyolc-tíz-tizenkét soros. Aztán: a töredezettség. Untam már a szokványos szakaszokat, és kiemeltem egy-egy hangsúlyosnak tartott szót, amely soralkotó lett, például az *Augusztus, örökre; Idegen évszak; Tengeri temetés* és *Az a fa* című verseimben. Nem tudom, tovább fokozható-e a dísztelenség, mert az nem elhatározás kérdése, akkor sem, ha a *Dísztelenül* látszólag ezt mondja. Ebből is inkább a szándék tűnik ki. Egyszerűen ennyit tudok mondani: olyan verseket szeretnék, vagy szerettem volna írni, amelyekben a forma tökéletesen fedi a mondandót.

ÚJ KIADVÁNYAINK

Avery Dulles: Az egyház modelljei

Ára: 1.800,- Ft

Elisabeth Kübler-Ross – David Kessler:

Élet-leckék

Ára: 1.600,- Ft

ELŐKÉSZÜLETBEN

Wolfgang Beinert: A katolikus dogmatika lexikona

Megvásárolható vagy megrendelhető a Vigília Kiadóhivatalban:
1052 Budapest, Piarista köz 1. IV. em. 420.; Telefon: 317-7246; 486-4443;
Fax: 486-4444; Postacím: 1364 Budapest, Pf. 48.

VASADI PÉTER

Jegyzetlapok

1926-ban született Budapestén. Költő, író, esszéíró. Legutóbbi írását 2003. 4. számunkban közöltük.

Azt írja a nagy francia domonkos, Yves Congar: *Szeretem az egyházat*. Én meg Yves Congart szeretem, mert azt szereti, amit én is. A szeretet minden esetben valaminek a megértését jelenti. Tehát tudás. Az egyház esetében mély, azaz misztikus tudás, vagyis olyan, amely bár gyökeres, analitikus, módszertana van, de belső tapasztalatának isteni eredeténél fogva nem tud bizonyítottan, befejezettként föltűnni és megjelenni, hanem csak lassan, fokozatosan, elhúzódtó értelmezéssel, mintegy folyamatosan nyílvá, virágozva, kibontakozva, évszázadoknak adva föladatokat. Meg-megismétlődő újdonságként. Kiszolgáltatva mégis az egymásra következő korszakok értetlenségének. Egy-egy vallomásban eredeti egészként, az egyháztörténetben láncolatként. Ennek a tudásnak a legrégebbi elemei látszanak a legújabbaknak. Az egyház nagy szeretői mindig mindent újra kezdenek, mert akiről szólnak, az maga Isten, a megfoghatatlanul Egy, de Három, az örök és Maszületett. Isten „milyenségével” mindig újra meg kell küzdeniük, és el kell szenvedniük a dicsőséggel fölértő vereséget. Ez a vereség abban áll, hogy a mondanivalójuk fölszívja őket, dicsőségük meg abban: boldogok, hogy erről a szeretetről szólhattak.

Mivel érzik az üdvösség elnyerésének kockázatait, nem kedveznek semmiféle emberi tekintetnek (az egyházban sem), a teljes, tehát emberi érdekeket is sértő igazságot szolgálják, s ellenállnak azoknak a kísértéseknek, hogy a kényelmetlen szókimondásról tegyenek le a túlexponált jámborság javára, simogassák szelídebbé az evangéliumból következő igazságokat, s hódoljanak be a korszerűnek mondott talmiságnak. E kísértéseket rendszerint valamilyen személyi karrier vagy haszon sugalmazza, egyéni motívum, s a jelenségeknek, a kornak, magának az embernek sematizálása, félreértése. Az egyház nagy szeretői nem propagátorok, hanem szent elemzők, s inkább a belterjes közhelyeket, mint a jószándékú tévedéseket ellenzik. Congar atya, a történelem és a jelenkor jó ismerője nem tévesztette össze az önállóságára törő világot a súlyos válságaival, és a fölnőtt keresztényt az evilág teljes jogú polgárának ismerve el, írja: „Napjaink kereszténye igen érzékeny arra, hogy érett hite van, ... s már nem pusztán a képzeletre, az érezelemre, az eszmékre épít, hanem a tapasztalat és a valóság kritikájából indul ki... Ezért... mérlegel, fontolóra vesz, használja ítélőképességét, ... melyre értelmének szüksége van.” Természetesnek tartja, hogy az egyház transzcendenciájában ne „túl könnyen, árnyalatok nélkül higgyen”. Arra törekszik, hogy „val-

lásosságát az értelem komoly erőfeszítéseivel világítsa meg". Az értelem komoly erőfeszítéseinek legfőbb barátja a Szentlélek.

* * *

Az egyház nem csak a templom; az is. Nem csak a plébánia, a pap, a körmenet, a hívek, a püspöki aula, a püspök, a Vatikán, a baldachin az oltáriszentség fölött, az orgona bűgása, a föltámadás virágilata; ők is, ezek is. Egyház a hondurasi elsőáldozó, Ferike, a debreceni sekrestyés, az ősz nigériai apácafőnöknő. A te egyházad az én lelkiismeretem is. Az ő imádságuk is. Minden ezévi böjtölő bűnbánata is. Egyház az Evangéliumtól fölgyulladt, csipkebokorként lángholó, de el nem égő, holnaputáni hitvallók és hitvallások. Az egyház minden ízében Jézus Krisztusra vonatkozik, belőle származik, vele él és hozzá tér meg, miközben magába sűríti a megmaradó világot, mint teremtményt, és Jézusban fog elnyugodni. Nekünk, az egyháznak hitünk által nyilvánvalóan egyéni és kifürkészhetetlenül krisztusi életünk van. „Annál jobban értjük meg az egyházat, minél inkább keressük, s ismerjük meg Jézust.” Már most is az ő világosságában járunk, s ez az ő szentségéből árad, de teljesen majd az örökéletben tapasztaljuk meg, hogy ami van, „fönről” jelenti ki magát.

„Egyházunk a szentek egyháza. Aki bizalmatlanul közelít hozzá, csak zárt ajtókat, korlátokat és rácsokat talál, valamiféle lelki rendőrségbe ütközik. De egyházunk a szentek egyháza. Melyik püspök ne adná oda a gyűrűjét, a süvegét, a pásztorbotját, melyik bíboros ne adná oda a bíborpalástját, melyik pápa a fehér köntösét, a kamarásait, a svájci gárdáját és minden hatalmát azért, hogy szent legyen? Ki ne akarna erőt ahhoz, hogy ebbe a csodálatos kalandba bocsátkozzék? Mert a szentség... az egyetlen igazi kaland. Aki ezt egyszer megértette, az a katolikus hit szerint értette meg; halandó testében nem a halál rémülete, hanem egy emberfölötti reménység gondolata csillant meg. Egyházunk a szentek egyháza... A bölcsességnek, az erőnek, a hajlékony fegyelemnek, a méltóságnak és a mélységnek ez a nagyszabású külső megjelenése mind semmi önmagában, ha a szeretet nem élte. De a középszerűség csak szilárd biztonságot keres benne, az isteninek kockázatával szemben.”¹

¹Bernanos: *Eretnek és szent Johanna.*
(Ford. Farkas Mária.)

Igen, mert a középszert nyomasztja az Istentől kapott „szabadság nemessége”, mely kockázatokra hív, mint Péter apostolt Jézus a vízen járva, mikor csak ennyit mondott a bárkában lelkesedő tanítványoknak: Jöjjetek!... A középszerű számíthat, a falmelléket keresi, vállal is meg nem is, a folyton járt utakat lesi, köves talajt a lába alá, a százszor elhangzott panel kifejezéseket, mondatokat, csak ne kelljen döntenie, állást foglalnia, gondolkodnia. A láthatatlan szentség helyett „a dolgok, a programok, az automatikus tettek” látható kegyességét. Nem is értheti alapjaiban, mitől édes az a teher. Pedig Jézus nem átvitt, hanem egyenes értelemben gondolta: édes íz van elkeverve az értelem vállalt keserűségben, könnyűség a teherhordásban. A szeretet és a hit ez az íz, mely a középszert (ha jóindula-

tú, legalábbis) zavarba ejti. Az egyház ennek az édességnek, más szóval titokzatos örömmek ígéretét kapta urától mindörökre, bárhol legyen ez az egyház, bármilyenek mondják is, s bármikor.

* * *

Ha ez a meggyőződés, és a benne rejlő kizárólagosság csak a militáns, esetleg korlátozó öntudatra épít, netán valamiféle büszkeségre, a mindenféle extrém meggyőzések piacán egyszerűen elpuffan. Ha azonban arra a hitre támaszkodik, hogy Jézus Krisztus, a mi Istenünk nemcsak vállalta (ez is sok...), hanem ontológiailag azonosult egyházával, akkor ez a meggyőződés jogos, sőt a keresztény hit alapja, és egyedül azért, mert maga Jézus mondta: Ne féljétek, veletek vagyok minden nap a világ végezetéig. Ezzel az egyházzal, amely éppen van. Nem fogja kiszemezni, hogy ez kell belőle, amaz nem, az olyan-amilyen egyházzal van és marad, mert ilyenné, ezzé lett ő maga. Ez a Fiú isteni felelőssége. Abszolút biztos alap. Sérthető, de rendíthetetlen. Nem utazhatunk olyan hajón a ki tudja, hol húzódó partig, amelynek hézagos alapszerkezetébe itt is, ott is beszivároghat bármely kor zavaros vize. Az egyház sokat vitatott állandósága és külső megjelenése létezésünk legfőbb vonásait és föltételeit demonstrálja. Ez a demonstráció megfér azzal, hogy a mai napig szinte fölsorolhatatlanul jönnek, jönnek az egyház nagy szeretői, akik egyben a szellemi világ legjobbjai között foglalnak helyet, s mint a fáklyalángok, szükség esetén föllobbannak, azaz megszólalnak, általános figyelmet keltve, s azután kihunynak, azaz elhallgatnak. Kérdem, miféle erős és önként képviselt formai, tartalmi egységet mutat ez ebben a szüntelenül széttartó világban, immár kétezzer éve?

De az már a keresztény ember felelőssége, hogy tudja és jól értékelje, milyenek mondja egyházát (őt magát tehát) a világ, az akár ellenséges világ. Nem magunktól akarom megtudni, milyenek vagyunk, a számunkra mindig kedvező véleményekből, a kritikátlan lelkesültségből, miből gondosan ki van szűrve a bizonytalanság, az emberi szorongás, a csalódottság, az elenyészés és a hiábavalóság emésztő érzete, az apadó s politizálásban fuldokló hit, a megcsontosodó ítélet halál-íze, hanem az Evangélium Krisztusától, vagyis a belénk áradó hit fényéből és a kortársaktól. A Szentlélek, a mi szellemi erőfeszítéseink barátja a kortársak szellemi erőfeszítéseinek is inspirálója. De annyi bizonyos, hogy ő ezt a megkülönböztetést, „ők” és „mi”, nem kedveli. Anélkül, hogy össze akarnánk mosni a szentségek szétsugározta erőt, kivételességet és a személynek szóló meghatározottságot mindennek fájdalmas és letagadhatatlan hiányával, van valami, ami minden egyes kortársunkkal összezár minket: ez a mai idő, amely nem ketrec, hanem egyedülálló lehetőség, és a történelem, ami nem a pusztá gonoszság keltette összevisszaság, hanem közege: benne munkál Isten ereje és figyelme, a kegyelem; ebből a szövevényből kiemelkedő hegyi városnak vagyunk a lakói.

KRITIKUSOK ÖNARCKÉPEI

Aki kritikát ír könyvekről, szerzőkről, valamilyen feltárulkozik az olvasója előtt, hiszen miközben számot ad benyomásairól, elismerő vagy elítélő véleményéről, önmagából ad valamit, ha más nem, ízléséről árulkodó mondatokat, megjegyzéseket. Olykor még az elhallgatásai is árulkodóak lehetnek, amiről nem ír, azt esetleg nem is kedveli, nincs róla mondanivalója. Kosztolányi, aki kritikusnak is elsőrangú volt, a „nem szeretem” feladatokat olajozott mondataival oldotta meg, elemzés helyett a felszínen tett bravúros mozdulatokat, ám mindig tetten lehetett érní, mikor írt kedvére való művekről vagy színházi előadásokról, s mikor írt „muszáj-bezámoló” újsága igényének megfelelően.

Úgy hozta a sors, hogy egymást követően több kritika- és tanulmánygyűjteménnyel szembesülhettem, s módom volt elgondolkodni, milyen is a beleérző kritikus, amikor kedvére való megbízatásokat teljesít. Nem egészen ebbe a sorba tartozik Illés Lajos *Az Új Írás hőskora* című kötete, amely irodalmi történetek és emlékezések gyűjteménye, mégis szólni érdemes róla, mert a szemtanú hitelével idézi azt a korszakot, amelyben az irodalom nem fejlődhetett öntörvényűen, hiszen párt- és állami intézmények vigyázták, nehogy olyan alkotások jelenhessenek meg, amelyek kérdésessé tehetik a kor egyeduralgó ideológiáját. 1961-ben jelent meg a folyóirat első száma. Hogy akkor és ott szelepnek szánták-e engedélyezői, nem tudhatjuk, valószínűleg Illés Lajos sem tudhatta, íróként és művekért folytatott küzdelmei arra engednek következtetni, hogy némi naivitással ütközött bele különféle tilalmakba, amelyeket a folyóirat másik szerkesztője, Pándi Pál nyilván sokkal jobban ismert, mint ő, de azt sem tudjuk ma még, vajon teljes mértékben egyetértett-e a kulturális irányítók szempontjaival, mint ahogy egyelőre az is homályos, hányféle nézet és elképzelés csatázott egymással a felsőbb körökben. Tény, hogy az Új Írásban sok olyan író szerepelt, aki addig kényszerűségből vagy saját elhatározásából hallgatott, vagy épp akkor szabadult a börtönből. Az emlékezésből kiviláglik, hogy Illés Lajos ideálja egy színvonalas irodalmi folyóirat megteremtése és irányítása lett volna, s némi tévovassággal, értetlenséggel szembesült különféle taktikai elvárásokkal, amelyek egy részének fő okait talán nem is értette. A háttér ismerete híján is elmondhatjuk, hogy az Új Írásnak s ter-

mészetesen egykori főszerkesztőjének is fontos, kezdeményező szerepe volt a kor irodalmában, hiszen létével, koncepciójával a valósabb értékrendet munkálta ki, s itt jelentek meg máig klasszikusnak mondott remekművek. A mérlegnek persze van másik serpenyője is: sok akkoriban fontosnak, izgalmasnak vélt alkotást azóta belepte a por. Nyilván nem ok nélkül. Ám érezni, hogy Illés Lajos szívéhez ezek is közel állnak. Melyik szerkesztő nem szereti gyermekeit?... Egyébként ez a könyv sok érdekes adalékkal gazdagítja a korról való ismereteinket, kellemes, csevegő stílus pedig jótékonyan segíti olvasmányosságát.

Költői világok a címe Vasy Géza új tanulmány- és kritikakötetének. A szerző az egyik legfigyelmesebb kritikusunk, érezhetően önmagával is megküzd egy-egy életmű, alkotás elfogulatlan befogadásáért. Vasy Gézát mindig úgy tartottam számon, mint Illyés Gyula örökségének ébresztőjét (a költőről írt életrajzáról májusi számunkban szoltunk), s ami ezzel együtt jár: az úgynevezett sorsvállaló irodalom értő, figyelmes méltatóját (Csoóri Sándorról újra meg újra volt fontos mondandója, nem is szólva Nagy Lászlóról írt esszéiről, tanulmányairól; ez utóbbiak azért is fontosak, mert a költő jelentőségét jó néhány komoly irodalomtörténész is vitatja). A *Költői világok* azonban már a címével is jelzi, hogy Vasy Géza nem csak az Illyés Gyula nevével fémjelzett törekvések körében otthonos. Kitűnő megfigyelések sora olvasható azokban az írásaiban, amelyek a harmadik nemzedék alkotóiról szólnak. Külön örömet szerzett azzal a bírálatával, amelyet Bakó Endre Kiss Tamásról írt monográfiájának megjelenése után írt, összefoglalva benne a méltatlanul ritkán emlegetett debreceni kötődésű író világának legfőbb jellegzetességeit. Kitűnőek a Csorba Győzőről írtak is: nemcsak lírájának legfőbb jellemzőit tárja föl, hanem a költő közismerten tiszta emberségét, gerincességét is. Nyilván nem mindenki értékeli az ilyesfajta megközelítést, megvallom, én épp azért vélem közel magamhoz írásait, mert emberközpontúak, érzem bennük, hogy szerzőjük maga is mélyen, felemelősen gondolkodó ember, aki az irodalom humánus mondanivalóját meghatározónak, továbbörökítendőnek véli.

Említettem, hogy Vasy Géza olykor önmagával is kemény küzdelmet vív, s kivételesen rokonzenves tulajdonsága, hogy korigálni képes korábbi véleményét. Csűrös Miklós Kálnoky

Lászlóról írt monográfiáját ismertetve említi a költő jellemzéséül a „kismester” szót, meggyőződése szerint ugyanis Kálnoky egy ideig az volt. (A „kismester” minősítés kevésbé lelkesítő, olykor épp a kismestereknek vannak remeklései, gondoljunk akár Kálnoky *Szanatóriumi elégiájára*.) Am a kritika végkövetkeztetése — és címe — szerint Kálnoky László „a nyolcvanas évek költője” lett, s ha visszaidézzük Homálynoky Szaniszló alakját, teljes mértékben igazat adhatunk Vasy Gézának.

Külön egységet képeznek a kötetben azok az elemzések és tanulmányok, amelyeket József Attila kapcsol össze. Irodalomtudományi vonatkozásban talán a *Szép Szó* szemléletéhez fűzött „jegyzete” a legfontosabb, hiszen e folyóirat évtizedekig csak annyi figyelmet kapott, amennyi szerepe a költő utolsó éveinek történetében volt. Talán azért temették olyan szorgalommal, mert több szerkesztője is Nyugaton élt, s az ottani szellemi életnek lett jelentős alakja. Ha a múlt század harmincas éveinek új folyóirataiban lapozgatunk, elgondolkodtató, hogy az akkori fiatalok, a *Nyugat* eszmeiségét kiegészítve, vagy annak ellenében a szellemi — és politikai — kibontakozás hányféle lehetőségét keresték. A népi gondolat zászlóvivőjeként, új szellemű értelmiség megteremtéséért szállt sikra a *Válasz*, s a *Szép Szót* sokáig úgy emlegették, mint urbánus ellenlábását, holott, mint Vasy Géza elemzése is megvilágítja, ennél jóval gazdagabb volt a lap szellemisége. A *Vigilia* első sorban a francia katolicizmus példája nyomán nyitott keresztény szellemiséget képviselt, Kerényi Károly vezetésével az érintetlen, tiszta szellem *Szigete* felé hajóztak a fiatal argonauták, s a közép-európai humanizmus ábrándképe után nyomoztak az *Apolló* köré gyűltek. Milyen gazdag, mennyire változatos körkép! Nem csoda, hogy Vasy Géza is kedvvel és hozzáértéssel rajzolja újra a hajdani színeket, ügyelve az árnyalatok finomságaira is.

A többi tanulmány és portré részletes elemzése helyett arra hívnám föl a figyelmet, hogy Vasy Géza kötetekről szólva is mindig az egész írói pályát állítja elemzése középpontjába. Ez a képessége, valamint az értékek iránt tanúsított elköltelezettsége avatja nemzedéke jelentős irodalomtudósává.

Némiképp önarckép a szombathelyi Gyurác Ferenc *Két száz év tized* című kötetei is, amelyből azonban a korszak lassú átalakulása s ezzel párhuzamosan jelentkező értékválsága (-változása?) is nyomon követhető. Kivált 1990 után a kritikai életben is megfigyelhetőek ennek következményei: a kritikákban egyre hangsúlyosabb szerzőik politikai meggyőződése és elköltele-

zettsége. Ez természetesen nem új fejlemény, sőt öröndetes szakítás annak a korszaknak a hagyományával, amikor bizonyos írókról csak jót, másokról fenntartásokat is, ismét másokról viszont csak rosszat lehetett írni. Veszélyt az jelenthet, ha a kritikus politikai hitvallását a műalkotás értékmérőjévé teszi. Gyurác Ferenc több évig aktív politikai szerepet vállalt, de meggyőződését — másokkal ellentétben — nem bírálataiban és tanulmányaiban teszi nézőpontja meghatározójává. Még abban a ciklusban sem, amelynek a *Nemzedékek, nemzet, demokrácia* címet adta. Ezzel a címmel egyébként Csengey Dénesről írt tanulmányt, amelynek megkülönböztetett jelentőséget ad, hogy részletesen méltatja a tragikus sorsú író tehetségét is, tehát nemcsak a közéleti szerepvállalás mármár mitizált hátterét világítja meg, hanem az életművet helyezi mérlegre, természetesen annak egyik legfontosabb mozgatójával, az író gondolkodásával, meggyőződésével is számot vetve. Teljes joggal teszi ezt: a mai magyar irodalomnak kevés olyan alkotója van, akiben ne munkálna hit, ideológia, politikai rokonszenv, s ezek számba vétele nélkül a műalkotást egyik éltető gyökéretől választanánk el. Az irodalomnak világnézeti elemekkel történő gazdagítására Németh László életműve az egyik legjobb példa, nem véletlen, hogy Gyurác Ferenc szerint „nem szűnik időszerűsége” (tegyük hozzá: jó néhányan harcosan ennek ellenkezőjét állítják). A magas színvonalú kötetben egyébként kiemelt helyen szerepel Veres Péter is, akit a magam részéről nem neveznék „heurisztikus olvasónak”, az a sejtelmem, hogy ötletzerűen olvasott, s meglehetősen idegenkedett a modern irodalomtól.

Van egy nagyon érdekes jellemzője a kötetnek (nyilván a bírálatok és tanulmányok írójának szemléletéből adódóan): tétélezi a jó versek köztársaságát, s ebbe a világbirodalomba helyezi el az általa kedvelt, színvonalas köteteket, illetve azt mutatja meg, miért nincs helye egyik-másiknak benne. Hasonló képzet a harmincas években több változatban is felmerült: akkor és ott egy humanista szövetség lehetőségként. Gyurác Ferenc versbirodalma egyetemes, érezhetően a minőség igénye tartja egybe.

Érdeme a kritikusnak nyitottsága? Feltétlenül! Gyurác Ferenc ilyen kritikus. Megvallja ugyan rokonszenvét, de figyelmesen elemzi azokat a műveket is, amelyek távol állnak ízléstől és meggyőződésétől, mert ezekben az írásokban a meggyőződésnek is fontos a szerepe.

Szekér Endre *A stílus — az író* című kötetnek tanulmányai ugyancsak a magyar irodalom köztársaságába kalauzolnak, azokat az írókat,

műnemeket és műfajokat elemezve, akik és amelyek elkötelezetten ápolták, védelmezték és gazdagították nyelvünket, abban a szilárd meggyőződésben, hogy ezáltal nemzet tudatunkat erősítik. Régi mondás: a stílus — az ember. Szekér Endre ezúttal az embert és a gondolkodást pallérozó írókat vizsgálja, meggyőzően elegyítve az irodalmi vizsgálódás különféle módjait, s végeredményben kis 20. századi stílustörténet bontakozik ki vizsgálódásaiból, s ebben nem az elmélet az uralkodó, hanem a műalkotásokban formát öltő írói világnézet, a hazafiság és a nemzetféltség egyik lehetséges megnyilatkozási formája.

Veszélyben a nyelv s vele a gondolkodás tisztasága? Napról napra tapasztaljuk: igen! Molnos Angéla, a nyelvhasználat ügyének elkötelezett harcosa nem véletlenül utal arra, hogy a magyar nyelv épsége jövőnknek is záloga. (*Jövőnkért a magyar nyelv ügyében* című kötete gazdag munkásságának új terméke.) Szekér Endre példákat állít elénk, s nem csak Illyés Gyuláét, Németh Lászlóét, akik e téren is kiemelkedőt alkottak, hanem a 20. század rengeteg érdemes írójának működését görcső alá véve kis magyar stílustörténetet alkot, amelyben a gondolatnak épp oly meghatározó a súlya, mint nyelvi megformálásának. Költészet, próza, dráma mestereit idézi tanulságul, s közben a műnemek, műfajok bomlásáról, átalakulásáról, egymásba játsztásáról is megszívlelésre érdemeseket mond el.

S ha már a műfajok átrendeződését említetük, mindenképp érdemes elmondanunk — Szekér Endre kötete a legjobb alkalom erre —, hogy a kritika maga is módosul: a felelős bíráló, anélkül, hogy szakítana a kritika eredeti funkciójával, egyre gyakrabban dúsítja írásait esszé-izmtikus betétekkel, nem világnézeti bizonytalanságától, hanem szilárd, elvi meggyőződésétől indítatva.

Vendégeim voltak. Ezzel a címmel adta közre az általa készített interjúkat a Székesfehérváron élő, az ottani szellemi élet egyik mozgatójának minősíthető Bakonyi István irodalomtörténész. A mai magyar kultúrában mind fontosabbak a fővároson kívüli centrumok, a helyi hagyomá-

nyok őrzői, a helyi tehetségek támogatói. Ezek a lapok, folyóiratok, városi rádiók és televíziók gyakran legalább annyira színvonalas tevékenységet fejtenek ki, mint a budapestiek. A pécsi Jelenkor, a szegedi Tiszatáj, a debreceni Alföld vagy a győri Műhely (az egyik legszínvonalasabb magyar folyóirat) és a szombathelyi Életünk eddig is közismert volt, de mind színvonalasabb kulturális törekvések jellemzik Sopront, Egert és Székesfehérvárt is (méltánytalan volna említés nélkül hagyni a kaposvári Somogy című folyóiratot, ennek szemhatára az egész mai magyar irodalomra kiterjed).

Az interjú kényes műfaj, a kérdezőnek és válaszolóknak közös hullámhosszt kell találnia. Ráadásul a véletlennek is szerepe lehet elkészültében, hiszen a legkülönbébb személyiségek érkeznek egy-egy meghívásra, előadóestre, felolvasásra, az interjú készítőjének ezekhez az eseményekhez is alkalmazkodnia kell. Bakonyi István beszélgető társai is különböző fajsúlyúak, így a párbeszédnek is kaleidoszkópszerű változatosságot mutatnak. Igazán az teszi izgalmasá őket, hogy a mai magyar szellemi élet szinte mindegyik törekvése, árnyalata megmutatkozik Bulányi Györgytől Jókai Annán át Fábry Sándorig. Az életrétegek minden esetben különböznek, s természetesen, ismert személyiségek sorsáról lévén szó, érdekesekek. De talán még izgalmasabbak az interjú alanyainak vélekedései napjaink szellemi életéről s annak kilátásairól. Véleményük természetesen ugyancsak különböző. Bár igaza volna Bulányi Györgynek, s megszületne végül a jóakarátú emberek szolidáris közössége...

(Illés Lajos: *Az Új Írás hőskora*. Hét Krajcár Könyvkiadó, 2002; Vasy Géza: *Költői világok*. Széphalom Könyvműhely, 2003; Gyurác Ferenc: *Két szűk évtized*. Életünk – Faludi Ferenc Alapítvány, Szombathely, 2003; Szekér Endre: *A stílus — az író*. Integratio, Bécs – Kecskemét, 2003; Molnos Angéla: *Jövőnkért a magyar nyelv ügyében*. Debrecen, 2003; Bakonyi István: *Vendégeim voltak*. Árgus Kiadó – Felsőmagyarország Kiadó, 2003)

RÓNAY LÁSZLÓ

FÖLÉ BOLTOZOTT ÉLET
MAKAY IDA: SOKASODÓ ÁRNYAK
 Válogatott és új versek (1992–2002)

„Föléd boltozott életem” — írja Makay Ida arról az én és a te közti tragikus ontológiai viszonyról, mely az utóbbi tíz év verseinek tematikai-poétikai irányultságát meghatározza. E költemények egy metafizikai 'magas' felé induló katedrális boltíveit tükrözik, írják át a látványból a nyelvi textúrába, mintha *tavak, rétek és udvarok* felszíne alatt egy ismeretlen, látomásos vidék nyílna a versvilág mélyében, s ennek centrumát a te emlékeinek szakrális épülete képezné. Az élő és a holt csak ellentétek által és elmentmondások árán megragadható viszonya miatt, az alapvetően a metafizikus költészet poétikai megoldásait felmutató versvilág néhol szimbolikussá és allegorikussá válik, abszolútumát a profán emberből, a halott kedves iránt érzett, el nem múlt szerelemből formálja meg. Valószínűleg evvel a kettősséggel áll kapcsolatban a kritikának a poétikatörténeti irányultságot (metafizikus és/vagy szimbolista elődök), az esztétikai értékeket érintő kétféle hangsúlya: az egyik a tematikai homogenitásra helyeződik, a másik az e repetíción belül mégis létrejött változatosságra. A *Sokasodó árnyak* versei első olvasásra nem billentenek ki ebből az olvasati kettősségből, hiszen mindvégig az én kezdeményezte beszélgetés terében megszülető Megszólítottól szólnak, ugyanakkor variációit is írják az állandó aposztrófikus viszonyoknak. Ám a ciklusok önreflexív eszközökkel is élő, a metaforákat a költészet határáig vivő záró versei, majd az ezekre reflektáló ciklusnyitások meggyőznek bennünket arról, hogy nem pusztán repetíciók és variációk kompozíciós játékaról van szó, hanem egy olyan, a kötet egészére kiterjedő magasabb struktúráról is, mely végső soron egy folyamat létét és rendező elvét állítja elsődlegesnek. Tehát, bár a Vers „mindenkor szétszórót” az egyes versekben, mégis a honnan-hová útján formálódik meg (Celan). Makay Ida újra rendezett régi és új versei pedig ezt az utat, az út bejárásának lelki történéseit rajzolják ki. A folyamat szakaszai: az énnel a te világában való feloldódása, az énnel a te világában mint „magán kívül létben” történő magát-megtalálása, az én és a te eloldódása. A folyamatból mint a struktúráképzés elsődleges eleméből következik, hogy a kötet több motívuma, megteremtve a kontinuitást, gyakran ismétlődik, miközben

maguknak a motívumoknak a száma meglepően kevés. Ezért a visszatérések, módosulások, új elemek/metaforák megjelenése a megszokottnál nagyobb hangsúlyt kap, a rövid versformák pedig mindezt — mintegy 'kívülről' — még csak felerősítik: lásd például a *nyár*, a *csönd*, a *mély* szó igen gyakori ismétlődését a nyolc-tíz soros vagy ennél is rövidebb versek sorozatában.

Makay Ida verseiben enigmatikus-talányos költői képek jellemzik a lírai alany köré épülő világot, amely szinte kizárólagosan az emlékezésnek ad teret: a lezárult történések perspektívájában mutatja a jelent és a jövőt („Egyre több néma, / meddő óra” — *Margóra*; „túl minden esetlegesen” — *Kő, gránit*; „Tapogat utánad az emlék” — *Öntöttvas sötétben*), még inkább valamiféle időtlenségbe játssza át a történéseket. Az idődimenziók megszüntetésével összefüggésben áll az, hogy a versek a konkrét térelemek helyett látomásos tájakat, vagy a makrokozmosz emberléptéket meghaladó jelenségeit rajzolják meg. Ez alól csak néhány olyan vers kivétel (főleg a *Szigetlakó ciklusban*), melyben az eltárgyiasítás folyamatát megelőzi valamely konkrét tárgynak tűnő mikrokozmosz tárgy megjelenítése, például egy *törött rugójú óráé*, egy *gazdátlan (...)* *szemetes, elhanyagolt udvaré*, egy *rózsabogár páncéljájé*. E tárgyakhoz fűződő személyes viszony azonban néhány sorral/szóval később megszűnik, a törött rugójú óra egy gerinctört állattal, a rózsabogár a gyilkos-áldozat ambivalens lényével kerül hasonlósági/metaforikus viszonyba, majd a látószög hirtelen kitágul, átfogja és a viszonyítás mértékéül használja az univerzum elemeit. Máskor a konkrét képet absztrakt fogalmak bevonásával szünteti meg a vers: „Törött rugójú óra. Nézem, forogtom / hajnal óta. Mint gerinctört állat. / Már nem mozdul benne az Idő. / Nem töri meg a halotti csöndet. / Nem mozdul. Áll végperce óta. / Így lesz már az örökléten át.” (*Csőnd, csillagi*) Ilyen, egyre absztraktabb tartalmakkal telítődő fogalom a *csönd*, a „te”-vel való metafizikus viszony kialakításának helye és ideje, a magány szférája, egyszerre vonzó és börtönné váló közeg. „Beúszom egyszer még a csöndbe / (...) beúszom egyszer, megöleljem / mélyét és megkettőzött fáit, / tükör fölött s a tükörmélyben” (*Atlantisz orgonái*), „A csöndbe-földbe elmerülni, / nem kiválni, már elvegyülni” (*Köviület*), „Ide hívlak, ebbe a csöndbe, (...) amelyet emlék sem lakik. / (...) ebbe a csöndbe, hol a vágy már / dermedt hamu” (*Dermedt hamu*).

Az eltárgyasulás metaforizációs folyamatai Makay Ida verseiben olyan metafizikus szférához vezetnek, melynek elemeit költői toposzokból, a kollektív archaikus képi világból jól ismerjük: csönd, fény, mély, nyár, tűkör stb. Egyediségüktől fokozottan megfosztott, ontológiai kérdésekre utaló, de éppen ezért a megismételhetőség, az általánosság jegyeit hordozó 'elemek' ezek. Olyanok, melyek mintegy már eleve nyelvi, nyelviségükben öröklődnek egyik kulturális — költészeti hagyományból a másikba, versről versre a *Sokasodó árnyak* ciklusában. E metaforák kinyitják, ugyanakkor talányossá is teszik a műveket.

Makay Ida válogatott versei magas esztétikai kvalitásokkal mutatják be azt, hogy a lírai ének a megszólítotthoz való viszonyulásában az egyensúly elvesztettségének állapota is benne rejlik, mint ahogy a változás mint szükségszerű következmény is. Mielőtt azonban az én önmagát a megváltozottban felismerne (ezt az utolsó ciklus verseiben tapasztalhatjuk), addig igyekszik — az új állapotoknak megfelelően — stabilitását visszanyerni. E stabilitás megnyerésére tett kísérleteket és kudarcokat az önmagukba visszatérő körkörös mozgások (madarak röptében, az idő, a teremtés rendjében stb.), a lírai alanynak önmagára nyitott látomásos, allegorikus képei (pl. az én mint kőszobor, mint fa), az eltorlaszoltság, járhatatlanság út-metaforái jelzik. Ugyanez (vagyis a kísérletek és kudarcok rögzítése) a poétikai funkciója a versek sorozatában időként megmutakozó emlék-fosztlányoknak (lásd például a halál pillanatával, a ravatalos ágy látványával kapcsolatos sorokat), hiszen a Versnek (a kötetnek) ezeken a pontjain történik meg elsősorban a múlt újraértelmezése, fölülírása. A *Se fény, se kegyelem* ciklus *Mért gyűjtöd lánggra?* című versének kérdéseitől fogva („Visszafelé miért forognak / a törvényszegő csillagok, / Mért foszlik árnyá a jelen? / A múlt holt Napja mért ragyog?”) a ciklus centrumában visszafelé kezdenek peregni a múltbeli események — kompozíciós rangra emelkedik a verstéma.

Az én önmagához visszatérésének stációját a kötetzáró *Parázs, pernye* ciklus új versei formálják meg. A „te” dominálta élet most annyiban őrződik meg („Hiszen rég elmúlt. Hiszen nem vagy.” — *Már fokozhatatlan*), amennyiben köze van ahhoz, ahogy az én saját mulandóságával szembenéz. A „te” beleköltözése, *szétrezgése*, szétosztódása a vers és a halál utáni öröklét világába paradox módon ugyanis megnyitja az én előtt a jövőt, amely immár saját jövő. E saját mint a megváltozott én saját világa pedig azért 'születhet meg', mert a záró versekben a te

szétrezgése együtt jár a Szerellemmel való azonosulással, a te abszolúttá, sőt szakrálissá válik, s ezáltal minden dolgok eredendő lényegének részévé lesz.

Az eltávolítás és eltávolodás lehetővé teszi a „te” filozofikus értelmű 'megjelölését': a „te” megnevezetik. Neve immár a 'minden' médiuma lesz. Annál is inkább, mert bár az utolsó versek többször is a „te” megnevezésének cselekedetéről szólnak, a konkretizáció mindvégig elmarad. Az én mulandóság-élménye mellett csak a maga is abszolúttá vált Név, a név Neve marad. (*Pro Pannónia Kiadói Alapítvány*, Pécs, 2003)

VARGA EMŐKE

CLIVE WILMER: VÉGTELEN VÁLTOZATOK

„Clive Wilmer nem tartozik azok közé a költők közé, akik feltűnést keltenek újszerű stílusukkal vagy egyes témák meglepő megközelítésével” — írja a szerzőről a kötet bevezetőjében Gömöri György. A *Végtelen változatok* című kötet verseit olvasva megállapíthatjuk, hogy ez valóban így van. Bár elmondható, hogy versei az évek során jelentős stílus és formagazdagodáson mentek keresztül, Wilmer tényleg nem akar meghökkeneni, meglepetést okozni sem formailag, sem máshogy. Ő inkább azok közé a költők közé sorolható, akik leülnek egy kényelmes karosszékre és hagyják, hogy visszafoghatatlanul feltörjenek belőlük a múlt emlékei. A költői tehetség mellé már csak papír és toll szükséges a gondolatok megfogalmazásához. Emlékek gyűjteményének tekinthető ez a válogatott verseket tartalmazó kötet is, melyben a szerző hagyományos formát őrző költeményei mellett megtalálhatók modern témájú szabad versei is. Ekkor már nem jön zavarba olyan témáktól sem, mint háború, magány, szenvedély. Ezeknek a közös eredője (legtöbb esetben) pedig nem más, mint a már szóba került emlékezés. Emlékezés egy (felőttként talált) megfakult családi fényképre, néhol az átélhetetlen múlt köddé váló árnyaira, vagy éppen „az újbor keserére”. (17) Ezek alapján fogalmazódik meg a szerzőben a visszavonhatatlan bíráló: „Tán okulhatott volna a jövő mindezekből...” (39) Azzal, hogy emlékezik az ember, egyúttal kapaszkodópontokat is keres az élet sodrásában. Így tesz Wilmer is.

És eközben mintha az olvasót akarná meggyőzni arról, hogy a múlt maradéktalanul bennünk él, megmásíthatatlan és örök. Van azonban ezekben a múltidéző versekben valamiféle

reménytelenség arra nézve, hogy ami megtörtént, azt már úgyse változtathatjuk meg. „A csüggedt arca gondolok, a ki-égett arca mögötte.” (42) Az ilyen gondolatok a jövőbe vetítve is reménytelenséget hordoznak. „A folyók itt szétválnak és a szétágazásnál / ülünk a földön és sírunk.” (51) Természeti versei ezzel ellentétben mégis reményt sugallnak, néhol a paradicsomi állapotokba vezetnek vissza. Ekkor fogalmazódnak meg a megnyugvás, az újjászületés gondolatai is. A természet megismerése ebben az esetben a világ megismerését jelenti. Mindkét létező változatokat hoz létre, és azok révén fejlődik. Sőt — visszakanyarodva a már említett témához —, Wilmernél még az emlékezet is emlékek sorából, tehát szintén változatokból tevődik össze. Ahogy az emlékezés is végtelen, úgy válik minden vers egy-egy emlékfoszlánnyá, azaz a végtelen egy változatává.

A szerzővel kapcsolatban fontos kiemelnünk még jelentős műfordítói tevékenységét is. A 80-as években néhány költő (Weöres, Juhász Ferenc, Pilinszky) angliai útja után, Wilmer és Gömöri fordításainak hatására (többek között Radnóti, Petri kötetei) ismét a magyar líra felé fordulhatt a figyelem. Ezeknek a műfordításoknak a stílusára, hangulatára (ezen túl egész költészetére) is érvényes lehet a következő — ars poeticaként is értelmezhető versszak: „...egy naiv árva álmodott / magának mitológiát / és képpé fordította át / amit vágyott, de nem tudott...” (8) (Ford. Gömöri György, Szabó T. Anna; JATEPress, Szeged, 2002)

HANTI KRISZTINA

KŐSZEGHY MIKLÓS: CSERÉPLEVELEK Héber feliratok a fogság előtti Palesztinából

Az ókori Izrael történetének a bibliai szövegek mellett páratlan forrásai a különféle levelek és feliratok, amelyek napjainkban is egyre növekvő számban kerülnek elő a régészeti ásatások eredményeiként (Fröhlich Ida). Kőszeghy Miklós ezekből a babiloni fogság előtti júdai héber szövegemlékekből tár a magyar közönség elé egy válogatást. Ezek jelentősége elsősorban abban rejlik, hogy gyakorlatilag nem volt utóéletük és a bibliai szövegekkel ellentétben megírásuk után nem használták őket oly módon, hogy az a szöveg megváltozásához vezetett volna (12–13).

A szerző, a könnyebb áttekinthetőség kedvéért, a szövegeket egységes módon dolgozta fel. A szöveg hasonmásának rajzát követi a quadrát betűkkel történő átírás, valamint a fordítás. Ezt

a részt paleográfiai és filológiai megjegyzéseket tartalmazó lábjegyzetek egészítik ki. Minden egyes szöveghez rövid tanulmány csatlakozik, amely tartalmazza a szöveg régészeti kontextusát, datálását, valamint történeti, gazdaságtörténeti, társadalomtörténeti, hadtörténeti, művelődéstörténeti, vagy vallástörténeti szempontok alapján történő elemzését (8). Mindez lehetővé teszi, hogy az olvasó a Biblia kizárólagos hirdetésén túlmenően más oldalról is betekintést nyerhessen a Kr. e. 9–6. századi izraeli-júdai valóságba. Ennek köszönhetően megismerkedhetünk egy vidéki garnizon, az Arad-i citadella parancsnokával, Eljasis-bal, és betekintést nyerhetünk az ő parancsnoki ügyeibe (22). Ugyanakkor ízelítőt kapunk a korabeli hízelgés nyelvi formáiból (50) és a hivatali kommunikációból (62) is. Egy aratómunkás kérelméből (72) pedig feltárulkozik előttünk a korabeli társadalmi viszonyok egy csekély részlete, amely a mindenkori szegény kiszolgáltatottságáról tanúskodik.

A mű legérdekesebb részének a *Feliratok* (85–142) című rész tekinthető, amelyben a szerző felveti a teológiai gondolkodás fejlődését, és kitér a népi vallásosság kérdésére. Ugyanakkor felvállalja az ószövetségi tudomány egyik tabutémájának, a YHWH mellett említett Asera alakjának a tárgyalását is (128–133). Hasonlóképpen említésre méltó a szövegekből levonható következtések összefüggő történeti leírásként történő bemutatása is (*A válaszok*, 163–180).

A mű értékeinek méltatása mellett azonban a vitatott/vitatható kérdések sem hagyhatók szó nélkül. Ilyen például a dávidi-salamoni királyság igencsak kétséges történetiségének a problémája (lásd Israel Finkelstein Neil Asher Silberman: *The Bible Unearthed*. New York, 2001). Hiszen ez a kérdés ma már megkerülhetetlen, és nem lehet egy lábjegyzetben elodázni (49/139). Annál is inkább, mivel a régészet és a paleográfia fejlődése paradigmaváltozást eredményezett a tudományban. Ennek következtében az ókori Közel-Kelet történetét a szakemberek ma már nem a Biblia fényében szemlélik és kutatják, hanem sokkal inkább a Biblia kezelése, fejlődését és mondanivalóját igyekeznek jobban megérteni a korabeli vallási-, társadalmi-, politikai- stb. összefüggések ismeretében.

Ugyancsak kifogásolható az egyazon valóság négyféle megnevezése is, amelyet felváltva használ a szerző, és amely tagadhatatlanul keresztény szellemi háttérre utal: Héber Biblia (8, 151), Ótestamentum (12, 31, 78, 93, 125, 127, 148, 151, 177), Ószövetség (21, 39, 86, 127, 152, 171),

Biblia (129, 154, 171). A júdai királyság történeti kontextusába illeszkedő héber feliratok kapcsán ugyanis anakronisztikus Ótestamentumról vagy Ószövetségről beszélni. Hiszen ezek a fogalmak egyértelműen keresztény teológiai megközelítésre utalnak, miközben vallástörténeti szempontból a zsidó nép és vallás történetét (különösen a Kr. e.-i korra vonatkozóan) önmagában kell tekinteni; amelyre egyébként maga a szerző is törekszik. Ezért nem hagyhatja figyelmen kívül a Kőszeghy Miklós munkáját az, aki a zsidó nép történetével vagy zsidó vallástörténettel kíván foglalkozni. A mű ugyanis, amelyet gazdag jegyzetanyag és irodalmi hivatkozás tesz értékessé, közelebb visz a Héber Biblia *miért*-jeinek a sokkal jobb megértéséhez. (*Kréné. Ókori források – Ókortörténeti tanulmányok, 2 Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2003*)

JAKAB ATTILA

PUSKELY MÁRIA: DR. BATTHYÁNY Élete képekben, dokumentumokban, történelmi mozaikkal

2003. március 23-án II. János Pál pápa Rómában boldoggá avatta dr. Batthyány-Strattmann Lászlót. Erre az alkalomra több könyv is (újra) napvilágot látott „a szegények orvosának” életéről, alábbiakban mégis egy különleges albumra hívnánk fel az olvasóink figyelmét. Puskely Mária nővér, egyháztörténész könyvében nem pusztá életrajzra törekedett, hanem arra, hogy Batthyány-Strattmann László élete korabeli dokumentumok, elsősorban fényképek, naplók, levelek, újsághírek, tanúvallomások és feljegyzések segítségével rajzolódjon ki mindazok előtt, akik végigolvassák az ismert szerző könyvét.

A többéves kutatás eredményeként létrejött kötet három fő fejezetre osztható. Az elsőben — melynek címe a Batthyány-címer feliratával (*fidelitate et fortitudine*) azonos — mozaikokat olvashatunk egy olyan család életéből, melynek tagjai történelmünk szinte minden korszakában jelen voltak. Hiszen a Batthyányak jeles államférfiakat, hadvezéreket, nádorokat, tudósokat és egyházi személyeket adtak országunknak. E fejezetből meg tudhatjuk többek között, hogy a 14. században találkozunk először a Batthyány névvel, amikor egy ősi honfoglalás kori család leszármazottja feleségül vett egy Batthyány Katalin nevű leányt. A család címerét 1500-ban Batthyány I. Boldizsár, Kőszegvár kapitánya készítette el. A 18. századból Batthyány József bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek említen-dő, kinek munkásságát az esztergomi székes-

egyházi könyvtár sok-sok kincse is dicséri. A 19. században Batthyány Kázmér a Szemere-kormány külügyminisztereként, Batthyány Lajos az első felelős magyar kormány miniszterelnökeként, a szabadságharc vértanújaként írta be magát hazánk történelmébe.

A második, s egyben leghosszabb fejezetet átolvasva fényképek és dokumentumok felhasználásával elevenedik meg előttünk a boldoggá avatott személy élete: születésének körülményei, megkeresztelkedése, édesapjának kegyvesztettsége a Szentatya és az udvar előtt, középiskolai és egyetemi tanulmányai, házassága, gyermekeinek születése, szüleinek, majd az elsőszülött Ódön fiának halála, illetve lelkiismeretes orvosi működése. Mindeközben képet kapunk vallásosságáról, lelki életéről is. Még 1916-ban belépett a harmadrendi ferencesek közé. A korabeli visszaemlékezések figyelembevételével elmondható, hogy Jézus aláztos és állhatatos imádója volt, aki operációi előtt gyakran betegeivel együtt imádkozott, hogy Isten áldása kísérje munkáját. Búcsúzáskor minden betegének adott egy szentképet és egy füzetet, amelynek ez volt a címe: „Nyisd fel szemeidet, és láss!” Bizott abban, hogy a füzetben található tanítások és jó tanácsok révén betegeinek a lelki gyógyulásához is segítséget tud nyújtani. Gyakran ministrált együtt gyermekeivel, az egyház minden ügyét sajátjának tekintette. 1931. január 22-én este adta vissza lelkét a Teremtőjének. Köztudott, hogy a család címerének egyik motívuma a pelikán madár, amely a néphit szerint a vérével táplálja kicsinyeit. Ugyanígy Batthyány-Strattmann László sem kímélte magát, nem ismert fáradtságot és minden áldozatra kész volt, ha embertársainak szüksége volt rá. Bizonyára ezt a szolgálatkészségét akarta kifejezni azzal, hogy a családi címer jelmondatát így módosította: *fidelitate et caritate* — s ezt vette át könyve második fejezetének címéül a szerző.

A harmadik fejezetben megismerkedhetünk Batthyány-Strattmann László gyermekeivel és unokáival. Puskely Mária megemlíti, hogy 2003-ban 31 unokából 27 él, a dédunokák száma is több mint 70, tőlük is újabb Batthyány utódok származnak. Emlékművek, emléktáblák, üvegablakok, valamint a boldoggá avatott személy nevét felvevő intézmények hirdetik a 112. zsolttár szavait: „*Örökké emlékezetben marad az igaz.*”

A kötetet forrás- és irodalomjegyzék, valamint névmutató zárja. (*Szent István Társulat, Budapest, 2003*)

PETRÁS PÉTER

SOMMAIRE

- LÁSZLÓ PASKAI: L'église catholique hongroise de nos jours
 ISTVÁN BAÁN: Comment priaient-ils les premiers moines ermites égyptiens?
 LÁSZLÓ RÓNAY: Sándor Sík et György Rónay, rédacteurs de la revue Vigilia
 GYÖRGY GÖMÖRI: Mes souvenirs sur György Rónay et la revue Vigilia
- Poèmes d'Ida Makay, Ádám Makkai et György Rónay
 - Entretien avec Ida Makay
- PÉTER VASADI: Blocs-notes

INHALT

- LÁSZLÓ PASKAI: Über die Lage der ungarischen katholischen Kirche
 ISTVÁN BAÁN: Wie beteten die ersten ägyptischen Mönche?
 LÁSZLÓ RÓNAY: Sándor Sík und György Rónay als Redakteure der Vigilia
 GYÖRGY GÖMÖRI: Erinnerungen an die ehemalige Vigilia und György Rónay
- Gedichte von Ida Makay, Ádám Makkai und György Rónay
 - Gespräch mit Ida Makay
- PÉTER VASADI: Notizblätter

CONTENTS

- LÁSZLÓ PASKAI: About the Situation of the Hungarian Catholic Church
 ISTVÁN BAÁN: How did the first Cenobites Pray in Egypt?
 LÁSZLÓ RÓNAY: Sándor Sík and György Rónay, editors of Vigilia
 GYÖRGY GÖMÖRI: Memories about the Vigilia and György Rónay
- Poems by Ida Makay, Ádám Makkai and György Rónay
 - Interview with Ida Makay
- PÉTER VASADI: Notes

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztő: BENDE JÓZSEF Szerkesztőségi titkár és tördelő: KÁLMÁN ZOLTÁNNÉ

Munkatársak: GÖRFÖL TIBOR (Teológia), HAFNER ZOLTÁN (Szépirodalom), ROCHLITZ KYRA (Mai meditációk)

Szerkesztőbizottság: HORKAY HÖRCHER FERENC, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN,

KISS SZEMÁN RÓBERT, POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024; Nyomás: Veszprémi Nyomda Rt.

Lapunk megjelenését a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma

Nemzeti Kulturális Alapprogramja támogatja

Szerkesztőség és Kiadóhivatal: Budapest, V., Piarista köz. 1. IV. em. 420. Telefon: 317-7246; 486-4443; Fax: 486-4444. Postacím: 1364

Budapest, Pf. 48. Internet cím: <http://www.vigilia.hu>; E-mail cím: vigilia@vigilia.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia

Kiadóhivatala. Terjeszti a Magyar Posta Rt. ÜLK, a Magyar Lapterjesztő Rt. és alternatív terjesztők. A Vigilia csekk számla száma: OTP. VII.

ker. 11707024-20373432. Előfizetési díj: 1 évre 2.040,- Ft, fél évre 1.020,- Ft, negyed évre 510,- Ft, egy szám ára 200,- Ft. Előfizethető

külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.). Ára: 50,- USD vagy ennek megfelelő más pénznem/év.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10-14 ÓRA. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 200 Ft

VIGILIA

SZEMLE

MAKAY IDA	Sokasodó árnyak. Válogatott és új versek
CLIVE WILMER	Végtelen változatok
KŐSZEGHY MIKLÓS	Cseréplevelek. Héber feliratok a fogság előtti Palesztinából
PUSKELY MÁRIA	Dr. Batthyány élete képekben, dokumentumokban, történelmi mozaikkal

A SZEMLÉKET ÍRTÁK Hanti Krisztina, Jakab Attila,
Petrás Péter és Varga Emőke

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- Modern irodalom és transzcendencia
- Erő és erőtlenség
- Hellenizmus, judaizmus és kereszténység
- Kereszténység Kínában
- Bazsányi Sándor, Beney Zsuzsa,
Fried István, Heidl György, Máthé Andrea
és Rónay László tanulmánya
- Halasi Zoltán, Pilinszky János,
Saád Katalin és Tandori Dezső írása

ISSN 004260242-4

9 770042 602425